

Ж.Ш.ТУХТАБАЕВ

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ШАРОИТИДА САНОАТ КОРҲОНАЛАРДА МЕХНАТ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ
ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТУХТАБАЕВ ЖАМШИД ШАРАФЕТДИНОВИЧ

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ШАРОИТИДА САНОАТ КОРХОНАЛАРДА МЕХНАТ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-
ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ**

(Монография)

Тошкент – 2020

УЎК: 65.011.4:331.1

КБК 65.9 (2) 301

T-93

Тухтабаев Ж.Ш. Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш шароитида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми. Монография. - Т., 2020. - 170 бет.

Тухтабаев Ж.Ш. Организационно-экономический механизм повышения эффективности труда на промышленных предприятиях в условиях развития цифровой экономики. Монография. - Т., 2020. - с. 170.

Tukhtabaev J.Sh. Organizational and economic mechanism for improving labor efficiency in industrial enterprises in the development of digital economy. Monograph. - T., 2020. - p. 170.

ISBN 978–9943–11–463–1

Монографияда мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш шароитида саноат корхоналари барқарор ривожланишини таъминлаш, маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланадиган меҳнат сарфини камайтириш, меҳнат сифати ва самарадорлигини ошириш бўйича таклиф ва тавсиялар асослаб берилган.

В этой монографии содержатся предложения и рекомендации, обеспечивающие стабильное развитие промышленных предприятий, сокращение затрат труда, которые тратятся на производство продукции, а также повышения качества и эффективности труда при условии цифрового развития экономики нашей страны.

In this monograph suggestions and recommendations were based providing stable development of industrial enterprises, decreasing of labour expend which is spend on producing a product as well as improving quality and productivity of labour on the condition of digital development of our country's economy.

УЎК: 65.011.4:331.1

КБК 65.9 (2) 301

Тақризчилар:

Г.К.Абдурахмонова – и.ф.д., профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Иқтисодиёт ва менежмент” факультети декани;

Ҳ.П.Абулқосимов - и.ф.д., профессор, Ўзбекистон Миллий Университети “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси;

Н.А.Хошимова - и.ф.д., профессор, Тошкент давлат техника университети “Саноат иқтисодиёти” кафедраси мудири;

М.Ю.Исоқов - и.ф.н., доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Саноат иқтисодиёти” кафедраси

Тошкент давлат иқтисодиёт университети илмий Кенгаширининг 2020 йил 6-мартдаги 9-сонли қарори билан наизрга тавсия этилган.

ISBN 978–9943–11–463–1

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2020.

© Тухтабаев Ж.Ш., 2020.

КИРИШ

Жаҳонда рақобат муҳитининг чуқурлашиб бораётган шароитда меҳнат самарадорлигини ошириш масаласи тобора долзарб муаммо сифатида эътироф этилмоқда. Халқаро Conference Board тадқиқотлар ташкилотининг маълумотларига кўра, “ҳар йили жаҳонда ўртача меҳнат самарадорлигининг ошиши 3,5-4,0 фоизни ташкил этади. Сўнгги йилларда саноат ишлаб чиқаришда меҳнат самарадорлиги кўрсаткичининг юқорилиги Германия, Ирландия, Норвегия, Хитой ва АҚШ каби мамлакатларда кузатилмоқда. Экспертларнинг ҳисоб-китобига кўра, саноат ишлаб чиқаришда меҳнат самарадорлигининг ошишига ишлаб чиқаришда инновацион тараққиётни жадаллаштириш ва фаол инвестицион муҳитни яратилиши сабаб бўлган”¹.

Жаҳонда рақамли иқтисодиёт шароитида саноат ишлаб чиқаришида меҳнат самарадорлигини ошириш ва унинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш борасидаги илмий изланишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Амалга оширилаётган илмий изланишлар таркибида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини баҳолаш тизимини такомиллаштириш, меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг таъсир кўламини аниқлаш, самарадорликни оширишнинг заҳира манбаларини кенгайтириш ҳамда ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш бўйича комплекс тадқиқотлар олиб боришга алоҳида аҳамият қаратилмоқда.

Мамлакатимизда кейинги йилларда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлардан кўзланган асосий мақсад инновацион тараққиётни жадаллаштириш, иқтисодий кудратимизни янада ошириш ва пировардида халқимиз фаровонлигини оширишга қаратилгандир. “...иқтисодиётни модернизация ва диверсификация

¹ <http://www.conference-board.org/data/chiefeconomist.cfm> (Conference Board халқаро иқтисодий таҳлил қилиш тадқиқотлар ташкилоти маълумоти)

қилиш, меҳнат унумдорлигини ошириш орқали юқори иқтисодий ўсишни таъминлаш² муҳим вазифа сифатида белгиланган. Бу борада мавжуд заҳира ва имкониятлардан самарали фойдаланиш, инновацион технология ва замонавий ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш ҳамда рақобатбардош иқтисодиётнинг муҳим таркиби бўлган меҳнат самарадорлигини ошириш борасидаги илмий-амалий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш мақсадга мувофиқ.

Ушбу монографияда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш шароитида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг объектив зарурияти ва ижтимоий-иқтисодий аҳамияти, меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг асосий мезон ва кўрсаткичлари ҳамда таркибий қисмлари, саноат корхоналарнинг ривожланишига меҳнат самарадорлигини оширишнинг таъсири, меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни эконометрик баҳолаш, саноат корхоналарида инновацион менежмент ва инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳамда меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми илмий-амалий жиҳатдан асослаб берилган.

Монографияда қўйилган мақсад ва вазифаларни ўрганиш жараёнида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарор ва фармонлари, ҳукумат қарорлари, тадқиқот мавзусига доир Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари, рисоалари, нутқлари, шунингдек, монографик тадқиқот натижалар, ҳозирги замон иқтисодий фанлар ривожланишидаги етук фан вакилларининг илмий асарлари, ушбу мавзуга доир хорижлик иқтисодчи-олимларининг илмий мақолалари ва интернет маълумотлари ҳамда давлат статистика кўмитасининг маълумот ва бюллетенлари, Қашқадарё вилоятида фаолият кўрсатаётган йирик саноат корхоналарининг йиллик ҳисоботларидан самарали фойдаланилган.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. "Халқ сўзи" газетаси, 2018 йил 29 декабр, № 271 (7199).

1-БОБ. РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ- ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг объектив зарурияти ва ижтимоий-иқтисодий аҳамияти

Мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш мақсадида иқтисодиётнинг рақамли ривожланиш тизимига ўтиш жараёни амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ўз маърузаларида мамлакатимиз иқтисодиётини янада ривожлантириш мақсадида амалга оширилиши лозим бўлган энг устувор вазибалар сифатида "...таракқиётга эришиш учун, рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт"³, "...иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш, меҳнат унумдорлигини ошириш орқали юқори иқтисодий ўсишни таъминлаш"⁴ деб таъкидлаган. Дарҳақиқат, шу бугунги кун талабларига жавоб берадиган саноат маҳсулотлари ва хизматларини яратиш орқали мамлакатимизнинг иқтисодий рақобатдошлигини ошириш мумкинлиги, инновацияларни амалиётга жорий этилиши ишлаб чиқаришни ривожлантиришда ҳар доим катта аҳамият касб этган. Иқтисодиётнинг ҳозирги замонавий босқичида ривожланган мамлакатлар таракқиётга инновацион фаолият муҳим ўрин эгаллайди. Биргина, инновацион ахборот-коммуникация технологиялари саноатининг ривожланиб бориши натижасида жаҳон миқёсида яратилаётган жаҳон ялпи маҳсулотнинг қарийб 5,5 фоизи айнан шу соҳа ҳиссасига тўғри келмоқда. Мазкур кўрсаткич ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида сезиларли салмоқга эга эканлигини кўришимиз мумкин, масалан, Жанубий Кореяда 11,8 фоиздан зиёдни, Швецияда 7,0 фоизни, АҚШда эса 6,8 фоизни

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. "Халқ сўзи" газетаси, 2020 йил 25 январ, № 19 (7490).

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. "Халқ сўзи" газетаси, 2018 йил 29 декабр, № 271 (7199).

ташкил этади. Шуни қайд этиш лозимки, рақамли иқтисодиётда инновацияларнинг роли янада ошмоқда, улар иқтисодий ривожланишнинг асосий омилига айланди.

Рақамли иқтисодиётда инновацион фаолият саноат корхоналарида ишлаб чиқариш муносабатлари, хўжалик юритиш механизми, шакллари ва меҳнатни ташкил этишнинг интеллектуал (сунъий интеллектуал) жараёнларида намоён бўлади. Шуни қайд этиш лозимки, мамлакатимизнинг инновацион ривожланиш стратегиясида “2030 йилга келиб Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 илғор мамлакати қаторига кириш”⁵ ҳамда иқтисодиётимизда “рақамли иқтисодиёт улушини 30 фоизгача ошириш”⁶ вазифаси белгиланган. Жамият тараққиётининг қонуниятларига кўра, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш бир текисда давом этмасдан, балки қуйидан юқорига, оддийликдан мураккаблик томон юксалиш тамойилларига асосланади. Бу эса тараққиётнинг универсал қонуниятларидан бири ҳисобланади. Ҳар бир замон иқтисодиёти ўзининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий тузилмасига асосланади. Ҳозирги ривожланиш босқичи замонавий бошқарув ва инновацияга асосланган самарали рақамли иқтисодиётни барпо этишга асослангандир. Айнан мазкур икки жиҳат ҳар бир даврнинг иқтисодий ривожланишида ўзининг изини қолдиради ва ривожланиш даражасини белгилаб беради. Ушбу босқич иқтисодий трансформация жараёнларини вужудга келтириб, яъни ривожланишнинг бир босқичидан кейинги такомиллашган инновацияга асосланган рақамли босқичга ўтишига моддий ҳамда техник-технологик асос яратади. Шунингдек, иқтисодий трансформация натижасида сифат, техник-технологик жиҳатдан олдинги тизимга нисбатан инновацион рақамли иқтисодиёт вужудга келади.

Рақамли иқтисодиётда жамият неъматларини ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш жараёнига рақамли

⁵ “2019 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармон.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси. 2020 йил 25 январ, № 19 (7490).

технологияларни қўллашга қаратилади. Шу ўринда рақамли иқтисодиёт тушунчасига изоҳ бериш мақсадга мувофиқдир. Рақамли иқтисодиёт - бу ҳўжалик фаолиятини юритишнинг бир шакли бўлиб, бунда моддий ва номоддий ишлаб чиқаришдаги асосий омил рақамлар кўринишидаги маълумотлар, турли шакл ва ҳажмдаги ахборотларни қайта ишлаш ва натижасини таҳлил қилиш ёрдамида турли хилдаги вазифаларни амалга оширишда самаралироқ тизимли ечимлар мажмуидир. Бошқача қилиб айтганча, рақамли иқтисодиёт бу турли шаклдаги хизматларни онлайн тарзида кўрсатиш, тўловларни электрон тартибда амалга ошириш, тижорат савдоларни интернет тармоқлари ёрдамида ташкил этиш ва бошқа турдаги соҳаларнинг ўзаро рақамли замонавий технологиялар билан боғланган тизимдир. Жамият тараққиётидаги бундай ҳолат иқтисодиётнинг барча соҳаларида ахборот коммуникация технологияларини жорий этишни талаб этади, шу катори саноат ишлаб чиқариш соҳасида инновацион технология ва сунъий интелектга эга бўлган технологияларни жорий этишни кўзлайди. Мамлакатимизда саноат ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиши натижасида ЯИМ таркибида саноатнинг улуши 2019 йилда 36,4 фоиздан зиёдни ташкил этди. Ҳолбуки, бу кўрсаткич 2016 йилда 25,6 фоиздан иборат эди. Ушбу таҳлил қилинаётган муддат давомида саноатнинг ЯИМдаги улуши 1,4 мартага ошган.

Рақамли иқтисодиётнинг шаклланиши ва ривожланиб бориши инновацион иқтисодиётга асосланган ривожланган ҳамда ривожланиб бораётган мамлакатларнинг ЯИМ таркибини ҳам ўзгаришига ўз таъсирини кўрсатмоқда. Ривожланган мамлакатлар тез суръатлар билан жадал ривожланишида иқтисодиётнинг етакчи бўлган тармоқларида яратилаётган юқори қўшимча қийматга эга бўлган саноат маҳсулотлари ҳажмининг ортиши ва сифати яхшиланиб бораётганлиги билан изоҳланади. Бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 80,3 фоиздан ортиғи айнан қайта ишлаш тармоқлари ҳиссасига тўғри келмоқда. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар яратилиши кўпайиб бормоқда. “Қўшимча қийматга эга

бўлган маҳсулотлар⁷ яратилиши ишлаб чиқариш тармоқларида, яъни юқори технологияли ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш саноат тармоқларида вужудга келишини инobatга оладиган бўлсак, мамлакатимиз иқтисодиётини модернизация қилиш ва тубдан янгилаш борасида олиб борилаётган ислохотлар натижасида умумсаноат тармоқларида яратилаётган қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг йилдан-йилга ошиб боришига замин яратмоқда. Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, мамлакатимизда саноатнинг ривожланиб бориши халқ хўжалигининг барча тармоқларини тараққий эттиришга, меҳнат билан банд бўлганлар сонини ошишига, уларда замонавий билим ва маҳоратнинг ортишига, ижтимоий ишлаб чиқаришни ташкил этилишига, мудофаа қудратини янада мустаҳкамлашга, жаҳон ҳамжамиятида юқори ўринга эга бўлиш имконини беради.

Бизнинг монографик тадқиқотимизда саноат ишлаб чиқариш корхоналари муваффақиятли ривожланишини таъминлаш масалаларини ҳал этишдаги стратегия ва тактикани ишлаб чиқишда ижтимоий-меҳнат муносабатларига амал қилган ҳолда меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш катта амалий аҳамият касб этади. Ижтимоий-меҳнат муносабатлари саноат корхоналарининг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда ишчи-хизматчиларнинг имкониятларини кенгайтириш сифат жиҳатдан юқорирок эҳтиёжларини қондириш, шахсни ривожлантириш ва ижодий салоҳиятини намоён қилиш имкониятини, хавфсиз ва қулай меҳнат шароитини яратишни кўзлайди. Бу эса саноат корхоналарида муносиб меҳнат тамойилларини таъминлаш имконини беради. “Муносиб меҳнат – шахс даромадининг даражаси, ижтимоий ҳимояланганлиги, касбда ўсиш имкониятлари, шунингдек, мазмунида, ахлоқий хусусиятлари билан қондириладиган меҳнатдир. Кенг маънода эса: муносиб меҳнат – ходимларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этиши ҳамда “инсон-ишлаб чиқариш”

⁷ Оралиқ ресурсларнинг барча чиқимлари ва харajatларини ҳисоблаш натижасида маҳсулот қўшимча қийматга эга бўлади. У амалдаги тайер ресурслар амортизацияси еки табиий ресурсларнинг бутунлай йўқ бўлиб кетиши ва камайиб боришини ҳисобга олмайди. Маҳсулотнинг қўшимча қийматга эга бўлиши олатда халқаро тармоқлар классификацияси (тақсимоти) стандарт(ХТКС)лари асосида белгиланади.

муносабатлари тизими тадрижий ривожланишининг ҳозирги босқичи талабларига мувофиқ бўлган ижтимоий-иқтисодий, институционал, ташкилий омилларнинг мураккаб тизимидир”⁸. Саноат корхоналарида муносиб меҳнатнинг амал қилиши нафақат ишчи-ходимларнинг меҳнат шароитларини яхшилашга балки уларда ўз меҳнатидан қониқиш ҳиссини туғдириш, меҳнат самарадорлигига эришиш, корхоналарнинг рақобатдошлигини ошириш, яъни иқтисодий ва ижтимоий самарадорлигига эришишига хизмат қилади.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишни аниқлаш ижтимоий-иқтисодий категория сифатида кўп жиҳатлилиги муайян кўрсаткичлар тизимини талаб қилади. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш даражасини ишлаб чиқариш миқёсларига (иқтисодиёт тармоқлари, соҳа, корхона, цех, участка, бригада) қараб меҳнат самарадорлигини аниқлашнинг турли даражалари эътиборга олиниши лозим. Бунинг устига, ҳатто бир даражанинг ўзида – айрим саноат корхона (цех, участка)лари даражасидаги – кўрсаткичлар тизимлари фарқланиши мумкин, чунки маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмлари турлича ҳисоблаб чиқилади, ходимлар таркиби (малака даражаси, иш тажрибаси, сони) тафовутли ва меҳнат сарфларини ҳисобга олишнинг ўз хусусиятлари бўлади. Агар саноатнинг хусусиятига назар ташлайдиган бўлсак, табиатда учрайдиган моддий бойликларни казиб олиш ва қайта ишлаш, ишлаб чиқариш кучларининг асосий элементларидан фойдаланиш, фан-техника тараққиётини белгилашга, жонли меҳнатнинг самарадорлигини ошириш, қўшимча қиймат яратишга эгадир.

Ҳозирги кунга қадар иқтисодчи олимлар ўртасида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш услуги тўғрисида ягона фикр йўқ. Кўпчилик иқтисодчи олимлар “меҳнат самарадорлиги” ва “меҳнат унумдорлиги” тушунчаларини бир-бирига ўхшаш тушучалар, деб таъкидлашади. Масалан, В.И.Иваницкий, И.Н.Максименко ва Н.Н.Ушаковалар⁹ томонидан: “меҳнат самарадорлиги бажарилган иш ҳажми учун

⁸ Абдурахмонова Г.Қ. Кичик бизнесда аҳолини муносиб меҳнат таъминлаши таъминлаштириш: икт фан док дисс. автореферат. - Т., 2016. - 15 б.

⁹ Иваницкий В.И., Максименко Р.Н., Ушакова Н.Н. Экономика труда. – М.: Экономика, 1990. – с. 334.

меҳнат сарфларини камайтириш ёки яратишни кўпайтириш билан боғлиқ меҳнат унумдорлиги орқали тавсифланади” деган фикрни илгари сурилади. А.Ўлмасов ва А.Ваҳобовлар томонидан: “меҳнат унумдорлиги меҳнат натижасини, меҳнат самарадорлигини англатади”¹⁰, деб эътироф этишган.

Монографик тадқиқотимизда аниқландики, кўпгина бошқа хориж олимлари томонидан меҳнат самарадорлигини ўрганишда уни ишлаб чиқариш самарадорлигига ҳам тенглаштиришган. Бирок, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ушбу тушунчалар саноат корхоналарида алоҳида 3 та иқтисодий категориялар ҳисобланади. Ушбу чалкашликлар келгусида такрорланмаслиги учун, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигининг моҳиятини меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлиги категориясидан алоҳида категория сифатида тадқиқ қиламиз. Ишлаб чиқариш самарадорлиги ва меҳнат унумдорлиги ўртасида фарқ борлигига шубҳа йўқ. Ишлаб чиқариш самарадорлиги саноат корхоналарида меҳнат, моддий, табиий ресурсларининг маҳсулот ишлаб чиқаришда қанчалик даражада фойдали ишлатилишини ифодалайди. Унинг даражасини комплекс кўрсаткичлар ёрдамида ҳисоблаш мумкин. Уларда энг муҳими бу моддий, меҳнат ва молиявий ресурслар, меҳнат унумдорлиги, фонд қайтими, маҳсулот сифати ва таннархи каби кўрсаткичларнинг ҳар бир-бирлигига тенг яратилган маҳсулот ҳажмидир. Ишлаб чиқариш самарадорлигининг меҳнат унумдорлигидан фарқи шундаки, самарадорлик ишлаб чиқариш жараёни доирасидан четга чиқиб истеъмол даврининг ҳам самарасини ифодалайди. Саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги меҳнат самарадорлигининг муҳим кўрсаткичидир, унинг натижаси меҳнат маҳсули тарзида (вақт ёки қиймат бирликларида) ифодаланади. Меҳнат самарадорлиги меҳнат унумдорлигидан фарқли ўлароқ, нафақат меҳнат натижасини балки меҳнат ҳажми ва унинг сифатини ҳам намоён этади. Меҳнат сифати деганда, икки маънони тушунмоқлик лозим. Тор маънода: маҳсулот сифатини, кенг маънода:

¹⁰ Ўлмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси (Дарслик) (тўлдирилган ва ҳайта ишланган нашри). - Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2014. - 43 б.

ижтимоий фойдалилиги, меҳнат натижаларининг қўйилган талабларга жавоб беришини ифодалайди. Меҳнат самарадорлигининг яна бир муҳим жиҳати шуки, у ўз ўрнида меҳнат ресурсларидан фойдаланишдаги тежамкорликни, инсон меҳнат фаолиятининг сермеҳнатлигини ҳам ифодалайди. Ушбу бир-биридан иқтисодий фойдаланиш даражаси бўйича фарқ қилувчи категорияларни ўзаро фарқли жиҳатларини қуйидаги 1.1-жадвалда таснифлаймиз.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини ижтимоий-иқтисодий категория сифатида тадқиқ этилишида В.В.Новожиловнинг ҳиссаси катта, унинг фикрича, “...маҳсулотнинг фойдали хусусияти унинг сонига боғлиқ эмас. Маҳсулот фойдали ёки кераксиз, зарур ёки ортиқча бўлиши мумкин. Ортиқча маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиши, меҳнат ҳажмининг ошишига олиб келиши мумкин, аммо бу унинг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади”¹¹. О.И.Волков томонидан меҳнат самарадорлиги тушунчасига “...вақт бирлиги давомидаги бажарилган меҳнат натижаси учун меҳнат сарфларини қисқартириш билан боғлиқ меҳнат маҳсулдорлиги”¹², А.И.Рофе томонидан “меҳнат самарадорлиги бу маҳсулдорлик, инсонларнинг ишлаб чиқариш фаолиятидаги самарадорлиги”¹³ деб таъриф берилган. Л.А.Костин томонидан: “меҳнат самарадорлиги меҳнатнинг ижтимоий жиҳатларини, жумладан меҳнат шароитини яхшиланиши ва унинг хавфсизлигини оширишни ифода этади”¹⁴, В.Ф.Потуданская: “меҳнат самарадорлиги – бу ресурсларнинг рационал сарфи даражасидаги мақсадга эришишдир”¹⁵, А.С.Волчёнкова: “меҳнат самарадорлиги - ишчиларнинг меҳнат потенциалидан фойдаланиш натижадорлигини ифода этади”¹⁶, И.Т.Абдукаримов ва бошқалар томонидан: “меҳнат самарадорлиги унинг натижавийлиги, яъни маълум вақт бирлигида битта ходимга

¹¹ Новожилов В.В. Проблемы измерения затрат и результатов при оптимальном планировании. – М.: Наука, 1972. – с. 56.

¹² Волков О.И. Экономика предприятия: учебник. – М.: ИНФРА – М, 1997. – с. 416.

¹³ Рофе А.И. Экономика труда. – М.: КноРус, 2010. – с. 400.

¹⁴ Костин Л.А. Производительность труда технический прогресс. – М.: Экономика, 1994. – с. 82.

¹⁵ Потуданская В.Ф. Эффективность труда и профессиональная культура: монография // В.Ф.Потуданская, А.В.Калекина. - Омск: ОмГТУ, 2009. – с. 197.

¹⁶ Волчёнкова А.С. Совершенствование механизма управления эффективностью труда в аграрном секторе экономики. Автореферат дисс.кан экон.наук. Орел, 2013. – с. 8.

(бир меҳнат салоҳиятига) тўғри келадиган натижа билан ўлчанади”¹⁷
деб изоҳ берилган.

1.1-жадвал

Саноат корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлиги, меҳнат унумдорлиги ва меҳнат самарадорлигини қиёсий таққослаш¹⁸

Фарқлаш жиҳатлари бўйича	Ишлаб чиқариш самарадорлиги	Меҳнат унумдорлиги	Меҳнат самарадорлиги
Меҳнат фаолияти соҳаси	Моддий бойликлар ишлаб чиқариш	Моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги меҳнат	Ялпи фойдали меҳнат (моддий ва номоддий ишлаб чиқариш)
Яратилаётган моддий қиймат ва хизматлар ҳажмига таъсири	Ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсиши жамғариш ва жорий эҳтиёжларни қондириш учун керакли моддий қийматларни ўсишига олиб келади	Меҳнат унумдорлигининг ўсиши жамиятнинг барча моддий қийматларини оширади	Меҳнат самарадорлигининг ўсиши моддий қийматлар билан бирга хизматлар ҳажмининг ҳам ошишига олиб келади
Нативавийликни ўлчаш кўрсаткичлари			
Ишлаб чиқариш самарадорлиги	Меҳнат унумдорлиги	Меҳнат самарадорлиги	
Умумиктисодиёт даражасида			
ЯИМ ёки якуний маҳсулот ҳажмининг моддий, меҳнат ва молиявий ресурслар бир-бирлигига нисбати	Моддий соҳаларда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулотнинг шу соҳада иш билан банд бўлганларнинг умумий сонига нисбати	Яратилган якуний маҳсулот ҳажмининг иктисодиёт тармоқларидаги меҳнат сарфи ва меҳнат сифатига нисбати	

¹⁷ Абдукаримов И.Т., Пардаев М.К., Исроидов Б.И. Корхонанинг иктисодий салоҳияти таҳлили (4-чиқарилиш). Ўқув қўлланма. Т., 2003. – 155 б.

¹⁸ Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тармоқ даражасида		
Тармоқ томонидан маълум маҳсулотга нисбатан ялпи эҳтиёжларнинг кондирилиш даражаси. Натура шаклидаги ишлаб чиқарилган ёки соф маҳсулот ҳажмининг фойдаланилган барча ресурсларнинг ҳар бир-бирлигига нисбати	Тармоқда ишлаб чиқарилган норматив соф маҳсулотни тармоқ саноат ишлаб чиқаришда иш билан банд бўлганларнинг умумий сонига нисбати	Тармоқдаги маҳсулотнинг тармоқда меҳнат сизими ва меҳнат сифатига нисбати
Корхона даражасида		
Меҳнат унумдорлиги, фонд қайтими, маҳсулот сизими, таннарх, режанинг бажарилиши, рентабеллик кўрсаткичлари	Соф маҳсулот ҳажмининг ҳар бир саноат ишлаб чиқариш персонали ишчисига нисбати ёки меҳнат сарфларининг бир маҳсулот бирлигига нисбати	Яратилган соф маҳсулот ва ишлаб чиқарилган моддий бойликларнинг (сифатий кўрсаткичлар билан) тежаб колинган иш вақти ва жонли меҳнатга нисбати

Иктисодий луғатларда ҳам меҳнат самарадорлигига “...инсонларнинг меҳнат натижадорлигини тавсифлайди. Минимал меҳнат сарфи эвазига юкори самара натижасини ифода этади”¹⁹, “меҳнат ресурсларидан фойдаланиш тавсифи”²⁰ каби таърифлар берилган. Ушбу берилган тарифларда меҳнат самарадорлиги тушунчасига тор нуқтаи-назардан ёндашилган, агар берилган тарифларни алоҳида олган ҳолда куриб чиқадиган бўлсак, О.И.Волков: “меҳнат самарадорлиги меҳнат сарфларини қисқартириш билан эришиш”, А.И.Рофе: “меҳнат самарадорлигини инсоннинг фақат ишлаб чиқариш жараёнидаги натижаси”, В.Ф.Потуданская: “меҳнат самарадорлиги ресурслардан оқилона фойдаланишдаги натижа”, Л.А.Костин: “меҳнат самарадорлиги қулай меҳнат шароитини ифода этиши”, А.С.Волчёнкова: “меҳнат

¹⁹ Большой экономический словарь. - М.: Институт новой экономики. А.Н.Азрилиян, 1997.

²⁰ Словарь бизнес-терминов. www.academic.ru

самарадорлиги инсоннинг меҳнат имкониятларидан фойдаланиш натижаси” сифатида ёндашилган, бу ёндашувларда инсоннинг ишлаб чиқаришдаги меҳнат сарфи ва унга яратилган шароит меҳнат самарадорлигини ифода этишлиги белгиланган. Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, меҳнат самарадорлиги кенг қўламли тушунча бўлиб, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқаришдаги меҳнат натижасининг сарфлардаги самарадорликни ўзида ифода этади. Бу тушунчага, Академик Қ.Х.Абдурахмонов кенг миқийсли тариф берган “меҳнат самарадорлиги моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги, ҳам инсон меҳнат фаолиятининг бошқа соҳаларидаги маҳсулдорлигини тавсифлайди”²¹.

Меҳнат самарадорлигининг умумий тавсифидан келиб чиқадиган бўлсак, у моҳиятан меҳнат унумдорлиги каби олинган натижаларнинг сарфларга нисбати орқали характерланади, яъни бу икки ижтимоий ва иқтисодий категория саноат корхоналарида меҳнат сарфларига нисбатан тушумни акс эттиради, аммо улар турли даражада, турли ижтимоий-иқтисодий муносабатлар мажмуини ифодалайди. Бизнинг фикримизча, ушбу ўзига хосликдан келиб чиққан ҳолда категориянинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат, биринчидан, меҳнат самарадорлиги бевосита унумли сарфларни ифодалайди; иккинчидан, моддий маҳсулот ишлаб чиқаришдаги меҳнат сарфи ва сифатини; учинчидан, тобора чуқурлашиб бораётган меҳнат тақсимооти жараёнини; тўртинчидан, технологик даражани; бешинчидан, инсон меҳнат қилишлиги учун яратилган муносиб меҳнат шароитини; олтинчидан, ижтимоий зарурий меҳнат сарфи ҳисобини ифодалайди. Бизнинг фикримизча, юқоридаги иқтисодчи олимларнинг берган таъриф ва таснифлари асосида меҳнат самарадорлиги категорияси моҳиятини ёритишда унинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини эътиборга олишимиз зарур. Шу боисдан, рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида муносиб меҳнат тамойиллари ва миллий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятини эътиборга олган ҳолда саноат корхоналарида меҳнат самарадорлиги тушунчасига кенг миқийсли муаллифлик таърифини бериш мақсадга мувофиқ.

²¹ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. - Т.: Меҳнат, 2004. - 398 б.

Бизнингча, меҳнат самарадорлиги – ижтимоий-иқтисодий категория бўлиб, муносиб меҳнат тамойиллари асосида ишлаб чиқариш (ноишлаб чиқариш) жараёнида меҳнат сарфини камайтириб меҳнат сифатини ошириш эвазига юқори меҳнат натижадорлигига эришишдир.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлиги ишчи-хизматчиларнинг ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий томонларини ифодалайди, унинг натижаларини эса миқдорий ва сифатий жиҳатдан тавсифлайди. Маҳсулот бирлигида меҳнат сарфининг камайиши, маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш рентабеллигининг ошиши ҳамда иқтисодий ўсишга эришишда меҳнат самарадорлигини ошириш муҳим омиллардан биридир. Саноат ишлаб чиқаришда меҳнат самарадорлигининг ошиши меҳнат унумдорлигининг ошишига ва зарурий меҳнат сифати сарфини олишдаги сарфланадиган меҳнатнинг камайишига олиб келади. Меҳнат самарадорлиги нафақат ишлаб чиқариш кучларининг эришган даражасини, балки жамият ишлаб чиқариш муносабатларининг характерини, хусусан ижтимоий меҳнатни ташкил этишни ҳам ифодалайди. Шу маънода, меҳнат самарадорлиги саноат корхоналарида ишлаб чиқариш муносабатлари тизимининг муҳим томонларини, меҳнатни ташкил этилганликнинг канчалик самарали эканлигини кўрсатиб беради. Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, меҳнат самарадорлиги меҳнат сарфларининг натижавийлигини ифодалар экан, уни икки йўналишга бўлиш мумкин: биринчи йўналиш, ижтимоий муносабатларни ифодаловчи ижтимоий-иқтисодий самарадорлик, бунда ишлаб чиқариш муносабатлари асосий ўринни эгаллайди; иккинчи йўналиш, ишлаб чиқариш кучларнинг ривожланиш даражасини ифодаловчи ташкилий-иқтисодий самарадорлик. Ижтимоий-иқтисодий самарадорлик давлат ва ишчи, давлат ва корхона, корхона ва ишчи ўртасидаги меҳнат сарфлари ҳамда унинг натижалари бўйича ишлаб чиқариш муносабатларини акс эттирса, меҳнатнинг ташкилий-иқтисодий самарадорлиги меҳнат жараёнининг моддий-ашёвий томонини, ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиш даражасини, уларнинг жойлашуви ва техник пропорцияларини ифодалайди.

Шундай қилиб, меҳнат самарадорлиги саноат корхоналарида ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатлари даражасини кўрсатиб, меҳнат сарфлари ва натижалари ўртасидаги муносабатни тавсифлайди. Бундай ёндашув, тадқиқотимизнинг асосий жиҳатларини кенгайтириб, муносиб меҳнат тамойилларига амал қилиш имконини беради.

Меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини тавсифлашда механизм тушунчасини англаш муҳим ҳисобланади. Иқтисодий ва техник мажмуа тадқиқотларда механизм атамаси кенг тадқиқ қилинади. “Механизм” атамаси грекча “*mechane*” сўздан олинган бўлиб “машина”²² деган маънони англатиб, бир ёки бир неча ҳаракатларни амалга оширишга мўлжалланган ва бу ҳаракатлар бошқа ҳаракатларни юзага келтирувчи мақсадли тизимдир. Механизм тавсифидан келиб чиққан ҳолда, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг объектив заруриятини келтириш мумкин. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг объектив заруриятини уч йўналишда кўриб чиқиш мумкин: биринчи йўналиш, бу саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини асосий мезон ва кўрсаткичларини ҳамда баҳолашда тизимли ёндашувлар асосида саноат фаолиятининг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда ўрганиш билан боғлиқлиги; иккинчи йўналиш эса, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишга таъсир килувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг таъсир доирасини эконометрик баҳолаш; учинчи йўналиш, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг устувор йўналишларини тадқиқ қилиш билан боғлиқ. Ушбу учта йўналиш ҳам бир-бири билан узвий боғлиқ ва уларнинг асосий мақсади муносиб меҳнат тамойилларига амал қилган ҳолда йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини

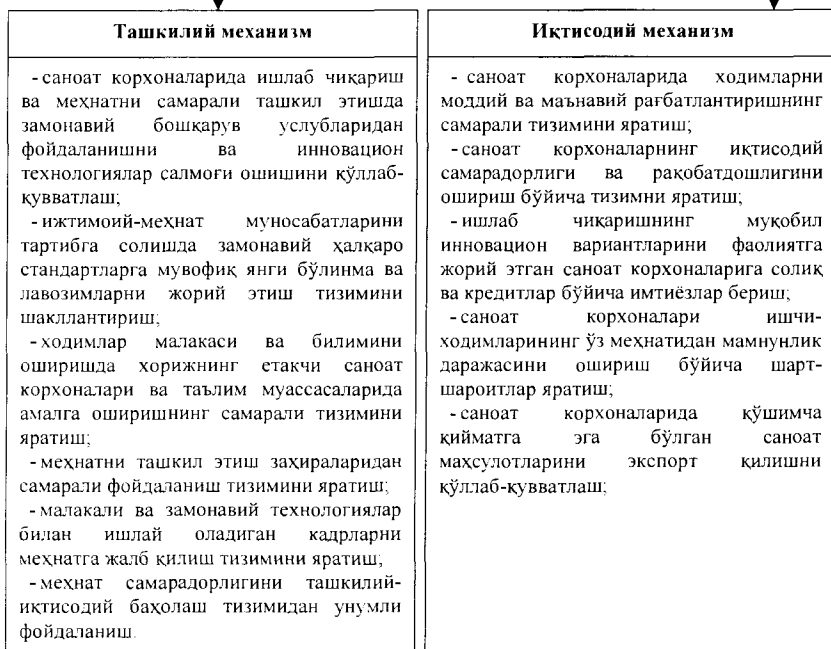
²² Артоболовский И.И. Теория машин и механизмов. – М.: Наука, 1998.

такомиллаштиришнинг илмий-назарий жиҳатдан асослаб беришдан иборатдир.

Меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш нафақат йирик саноат корхоналари микёсида, балки умуиқтисодий микёсида ҳам мураккаб ва ўрганилиши зарур бўлган иқтисодий дастаклардан бири ҳисобланади. Чунки, сўнгги 25 йилликда меҳнат самарадорлигини ошириш механизми бўйича илмий-тадқиқот ва оммавий фаолиятларда ҳам бу масала четда қолиб келаётган эди. Мамлакатимиз инновацион ривожланишининг стратегик мақсадларини амалга оширишда, йирик саноат корхоналарнинг халқаро ва минтақалараро рақобатдошлигини таъминлашда аввало меҳнат самарадорлигини ошириш муҳим эканлиги ўз эътирофини топмоқда. Ташкилий-иқтисодий механизм қуйидаги ташкилий вазифаларни ўз ичига олади: биринчидан, замонавий бошқарув услубларидан фойдаланиш; иккинчидан, инновацион технологияларни ишлаб чиқаришда қўллаш; учинчидан, меҳнатни ташкилий-иқтисодий жиҳатдан баҳолаш имконини берадиган тизимни яратиш; туртинчидан, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш ва иш вақти фондидан оқилона фойдаланиш; иқтисодий вазифаларга: биринчидан, меҳнатга муносиб моддий ва маънавий рағбатлантиришни амалга ошириш; иккинчидан, ходимларни корxonанинг иқтисодий ва молиявий самарадорлиги ошишидан манфаатдорлик даражасини ошириш; учинчидан, ходимларнинг турмуш фаровонлигини яхшилаш.

Меҳнат самарадорлигини оширувчи ташкилий-иқтисодий механизмни шакллантиришда меҳнатни ташкил этишдаги элементлар ва вазифаларни ҳисобга олган ҳолда механизмнинг мақсади ўз аксини топиши лозим. Ташкилий-иқтисодий механизм элементларини алоҳида ташкилий ва иқтисодийга бўлган ҳолда ҳаракат таркиби ифода этилди (1.1-расм). Бунда механизм қўйилган мақсадга эришиш учун белгиланган вазифа ва тамойилларни бажарилишини таъминловчи дастак сифатида амал қилади.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми

Мақсад – саноат корхоналарида меҳнат самарадорлиги муттасил ошиб боришига эришиш

1.1-расм. Рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизминини асосий элементлари²³

Ушбу 1.1-расмдаги саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми элементларининг ўзаро муносабатларини ўрганиш нафақат мантикий-функционал, балки энг муҳими механизмнинг асосий хусусиятларини тўлиқ очишни таъминлайди. Саноат корхоналари даражасида уни ривожланишини асосий ташкилий-иқтисодий параметрлари мувофиқлиги, хусусан муносиб меҳнат тамойиллари асосида меҳнат

²³ Мўаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

самарадорлигини ошириш мақсадлари ҳамда устувор йўналишлари мувофиқлиги узвий боғлиқ ҳолда амалга оширилиши керак. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг устувор йўналишлари, мақсадлари билан корхоналарда инновацион технологияларни фаолиятга жорий этиб бориш, ишлаб чиқариш хом-ашёси бўлган табиий ресурсларнинг янги захира манбаларини излаб топиш ва фойдаланиш, бошқарувнинг замонавий усулларини қўллаш, меҳнатни самарали рағбатлантириш, хавфсиз меҳнат шароитларини яратишнинг мувофиқлиги назарда тутилади. Кўп ҳолларда, бир вазифа бошқаларига боғлиқ бўлмаган ҳолда амалга ошмайди. Шу билан бирга, меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми ўзгариб бораётган инновацион иқтисодий шароитларга мослашиш, ҳаракатни вужудга келтирувчи аниқ самарали усулларни танлаш, натижалар самарадорлиги доимий ошиб бориши бўйича чораларни кўриш ва мониторинг қилиш элементларига устуворликни таъминлашдан иборат. Ҳар қандай механизмнинг мукамал амал қилишлигига унга асос бўлувчи тамойил(принцип)ларга амал қилади. Бизнинг ташкилий-иқтисодий механизм вазифалари “аниқ мақсадлилиқ, масъулиятлилиқ, режалилик, очиклик (ошкоралик)” каби тамойилларга асосланади. Механизмдаги ташкилий-иқтисодий элементлар келгусида саноат корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнининг ташкилий-иқтисодий имкониятларидан келиб чиққан ҳолда меҳнат самарадорлигини муттасил ошириб бориш имконини беради.

1.2. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини асосий мезон ва кўрсаткичлари

Саноат ишлаб чиқаришнинг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлиги назарияси кўплаб олимлар томонидан тадқиқ қилинган. Шунга қарамай унинг айрим жиҳатлари тадқиқ қилинмасдан мунозаралигича қолмоқда. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий

механизмини асосий мезон ва кўрсаткичлари ҳақидаги масалалар шулар жумласидандир. Иқтисодий адабиётларда меҳнат самарадорлигини ўрганиш масаласига анчагина илмий ишлар бағишланган, бироқ улардаги асосий эътибор корхоналарда меҳнат муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларига қаратилган.

Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнида сарфланган ресурслар ва қўлга киритилган натижани ҳаққоний таққослаш учун меҳнатнинг унумдорлиги асоси ҳамда ишлаб чиқариш самараси сингари тушунчаларни яхлит ижтимоий-иқтисодий тушунча сифатида “меҳнат самарадорлиги” бирлаштиради. Меҳнат самарадорлиги ошиши асосини унинг унумдорлиги ортиши ташкил этса-да, иқтисодий самарадорликка эришмай туриб асосий мақсадни амалга ошириб бўлмайди. Шу сабабдан ҳам, моддий ишлаб чиқаришда меҳнат самарадорлигининг асосини икки тушунча: ижтимоий (ижтимоий-иқтисодий) ва иқтисодий ишлаб чиқариш асослар ташкил этади. Айнан саноат корхоналарида ижтимоий натижаларнинг яхшиланиши меҳнат самарадорлиги сифат даражаларининг кўтарилишига олиб келади. Ижтимоий натижалар самараси иқтисодий тартибдан чиқмаган ҳолда қабул қилинган ёндашувни, яъни муносиб меҳнатни, жумладан, ижтимоий-меҳнат шароитларининг мавжудлиги, муносиб иш ҳақи, жисмоний ва ақлий қобилиятларни ривожлантириш ҳамда меҳнат жараёнидаги имкониятларни ҳисобга олиш ва бошқаларни талаб қилади. Ижтимоий натижаларда нафақат ижтимоий, балки иқтисодий самара ҳам кўзда тутилади. Бу иккиси эса, биргаликда ижтимоий-иқтисодий самарани ташкил этади. Бу ҳолда ижтимоий-иқтисодий самарадорлик тушунчасидан фойдаланиш саноат корхоналардаги турли ишлаб чиқариш жараёни ва улар орасидаги муносабатларни, биргаликдаги меҳнат ва унинг натижасини қамраб олади. Меҳнатнинг ижтимоий-иқтисодий натижалари одатда адолатлилик тамойили билан узвий алоқада бўлиб: корхона фаолиятининг пировард натижасида қўлга киритилган моддий фойдада инсон меҳнатининг ўрнини пропорционал ҳисоблаган ҳолда адолатли тақсимлаш, асосан бу,

моддий ишлаб чиқариш фаолиятида энг муҳим ижтимоий-иқтисодий самарани беради. Бир томондан олганда адолат (асосан, меҳнат натижасини тақсимлашда) саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг энг асосий ижтимоий-иқтисодий омили ҳисобланади. Бошқа томондан қараганда, бу ҳолат ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш, уларга етишиш йўлидаги асосиз тенгсизлик ва ишлаб чиқариш маҳсулотларидан фойдаланишдаги чекланишлардан ҳолос бўлишга замин яратади. Саноат корхоналари фаолиятида меҳнат натижасининг турли миқдорий кенгайиши ва сифат жиҳатдан яхшиланиши, бир вақтда умумий меҳнат сарфларининг камайишини ва ишчи кучидан унумли фойдаланишни юзага келтиради.

Саноат корхоналарида меҳнатдан олинадиган ҳақиқий самара уни аниқ бир меҳнат фаолияти сифатида ташкил эта олишликда боғлиқ бўлади. Меҳнат натижасининг самараси, меҳнатнинг якуний натижасига эришишдан кўзга тутилган мақсад учун сарфланадиган ресурсдан фойдаланишни ифода этувчи самарадорлик ҳисобланади. Меҳнат маҳсули бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришда инсон томонидан техника-технологиялар ишга солинади, бунинг натижасида бир томондан дастлабки табиий маҳсулот ўз кўринишини ўзгартиради ҳамда истеъмол учун яроқли ҳолатга келтирилиб ўзида қўшимча қийматни, иккинчи томондан, инсон меҳнатини максимал даражада қисқартириш ва фаолият натижаларини максимал даражада оширишни ифода этади. Шу сабабдан ҳам инсон меҳнатининг қисқариши билан унга сарфланадиган сарф миқдори ва меҳнатнинг маҳсулотдаги салмоғи ҳам қисқариб боради.

Инсон меҳнатининг мақсади ва ресурслар сарфини белгилаб берувчи эҳтиёжларнинг кўп қирралиги саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини асосий мезонларини яратишни тақозо қилади. Механизм мезони шакллантиришдан олдин мезон тушунчасининг моҳиятини тушуниб олиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “мезон” сўзига қўйидагича изоҳ берилган: ушбу сўз араб тилидан олинган бўлиб “таққослаш ёки баҳолаш учун ўлчов, тарози:

мувозанат, одиллик”²⁴; маъноларини англатиши эътироф этилган. Иқтисодий адабиётларда мезон тушунчасига турлича изоҳ бериллади. Масалан: А.Ортиқов томонидан “асосий ўлчов, муҳим фарқли белги, асосий нуқтаи назар”²⁵. Бизнинг фикримизча, меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми мақсад ва вазифалари ҳамда мезон тушунчасининг моҳиятини инобатга олган ҳолда, асосий мезонлар қуйидаги мақсад ва вазифаларни ўзида акс эттиради: муносиб меҳнат муносабатларини яратиш ва меҳнат сарфларини максимал даражада қисқартириб юқори меҳнат натижасига эришишни. Механизм мезонига ижтимоий-иқтисодий нуқтаи-назардан қараганда, инсоннинг меҳнат қилишлиги учун яратилган муносиб меҳнат шароити ҳар қандай меҳнат тури учун самарали ҳисобланади. Ташкилий-иқтисодий нуқтаи-назардан қараганда эса, ижобий натижага эришиш учун ишлаб чиқариш жараёнига ҳар қандай меҳнат турига замонавий бошқарув ва инновацион технологияларни жалб қилган ҳолда меҳнатни минимал даражагача қисқартириш мумкинлигини, бу эса меҳнат самарадорлигини ошириш механизми мезонининг мақсадини белгилаб беради. Бундан келиб чиқадиган бўлсак, меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми мезонларини бир-бирини тўлдирувчи икки мезонга яъни, ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги ва иқтисодий ишлаб чиқариш меҳнат самарадорлигига бўлиш мумкин.

Меҳнат маҳсулини акс этадиган босқичлар турлича бўлиши билан уларнинг мезони ҳам ҳар бир босқичда бир-биридан фарқ қилиши мумкин. Бундай тақсимот ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқаришда ҳар доим ҳам иқтисодий қарашлар етакчилик қилмаслигини тасдиқлайди. Ҳар қандай вазиятда ҳам, ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги иқтисодий ишлаб чиқариш меҳнат самарадорлигига нисбатан юқори ўринни эгаллайди. Жумладан, индивидуал босқичда ишчи, авваламбор, ўз меҳнати

²⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.П. // Таҳрир ҳайъати. Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 578 б.

²⁵ Ортиқов А. Саноат иқтисодиёти. Дарслик 2-нашри, қайтадан ишлаб чиқарилган ва тўлдирилган. - Т.: Иқтисодиёт, 2014. – 98 б.

самарадорлигини шахсий эҳтиёжини қондиришда деб билади. Демак, ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги оддий ишчи учун унинг фаолият унумдорлигини акс эттирувчи турли ишлаб чиқариш кўрсаткичларидан кўра, ўз меҳнати самараси ўларок қўлга киритадиган муносиб моддий ва маънавий рағбат унинг учун энг яхши кўрсаткичдир. Олинган рағбат ҳисобига турмуш сифати даражасидан келиб чиққан ҳолда индивидуал меҳнат самарадорлиги мезонини белгилаши мумкин.

Асосли равишда, саноат корхоналарида ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги замирида иқтисодий ишлаб чиқариш натижаси ётади. Шундан келиб чиққан ҳолда, иқтисодий ишлаб чиқариш меҳнат самарадорлигини икки турга бўлиш мумкин: 1) хусусий самара – меҳнат натижасининг умумий сарфлардан устун келиши; 2) барча турдаги меҳнат фаолиятидан унумли фойдаланиш. Натижа ва харажат ўртасидаги математик муносабатлар нафақат “натижа / харажат” тарзида балки “натижа – харажат” кўринишида ҳам бўлиши мумкин. Бу ёндашув самарадорликнинг барча яъни сифат ва миқдор кўрсаткичларини кўриб чиқиш имконини беради: 1) меҳнат сифатида намоён булувчи сифат кўрсаткичлар; 2) алоҳида миқдорий кўрсаткичлар, жумладан, меҳнат унумдорлиги, меҳнат сизими ва ҳ.к. Сифат кўрсаткичлар меҳнатнинг ижтимоий фойдалилиги ва меҳнат натижаларининг қўйилган талабга жавоб беришини намоён этади. Алоҳида меҳнатни миқдорий тавсифловчи кўрсаткичлар орасида меҳнат унумдорлиги ва инновацион технологиялар билан қўролланганлик кўрсаткичлари муҳим аҳамиятга эга. Меҳнат унумдорлиги маълум бир вақт оралиғида инсонларнинг ишлаб чиқаришдаги меҳнат маҳсулини, замонавий техника-технологиялар билан қуролланганликни ифода этувчи кўрсаткичлар ишлаб чиқаришда моддий ресурслардан самарали фойдаланиш даражасини ифода этади.

Ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлигини саноат корхоналари жиҳатдан тавсифлашда ишчининг шахсий эҳтиёжини қондирувчи иш ҳақининг ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланишнинг умумий ҳажмидаги ролини (меҳнатнинг ижтимоий-

иктисодий натижасини) ҳисобга олган ҳолда меҳнатга ҳақ тўлаш фондиди асосий манба сифатида олиш мақсадга мувофиқдир. Тегишли равишда асосий иш ҳақи фонди умумий иш билан банд бўлганларга нисбатан ҳисоблаганда минимал иш ҳақидан кам бўлмаслиги лозим. Шунини ҳам таъкидлаш жоизки, меҳнат самарадорлигининг ошиши – иш ҳақининг кўтарилиши учун зарур бўлган талабдир. Бошқа томондан олганда эса, иш ҳақининг кўтарилиши ишчиларни руҳлантиради ва бу меҳнат самарадорлиги ошишининг муҳим омили ҳисобланади. Бундан келиб чиққан ҳолда ижтимоий-иктисодий меҳнат самарадорлигини sanoat корхонаси даражасида ҳисоблаб топишда меҳнат билан банд бўлганларни минимал иш ҳақига кўпайтмасини иш ҳақи фондига нисбати асосида ҳисоблаб топиш мумкин.

Юқори ижтимоий-иктисодий меҳнат самарадорлиги ҳар бир инсон тирикчилиги учун зарур бўлган истеъмол маҳсулотлари ва ноозик-овқат маҳсулотларини ҳарид қилишга етарли бўлган энг кам иш ҳақининг асосий иш ҳақи фонди билан солиштира киймати ошишига боғлиқ бўлади. Ижтимоий-иктисодий меҳнат самарадорлиги мезони ёрдамида sanoat корхоналарида иш билан банд бўлган ишчи-хизматчиларнинг ижтимоий зарурий эҳтиёжларини қондирилиш даражасини аниқлаш имконини беради. Бундан ташқари корхонада ички меҳнат фаолиятининг ижтимоий-иктисодий меҳнат самарадорлигини аниқлашнинг бошқа воситалари ҳам мавжуд. Маълум бир маҳсулотни яратишда бевосита харажатлардан ташқари унинг давомийлиги, жадаллиги ва мазкур жараёндаги иш билан бандлик ҳажми ҳам муҳим ўринга эга. Шу сабаб иш ҳақи асосий ижтимоий-иктисодий меҳнат самарадорлигини акс эттирувчи сифатида умумий ҳажмдаги меҳнат сарфи билан ҳамкорликда мазкур кўринишдаги меҳнат самарадорлигини аниқлашда кўмак беради.

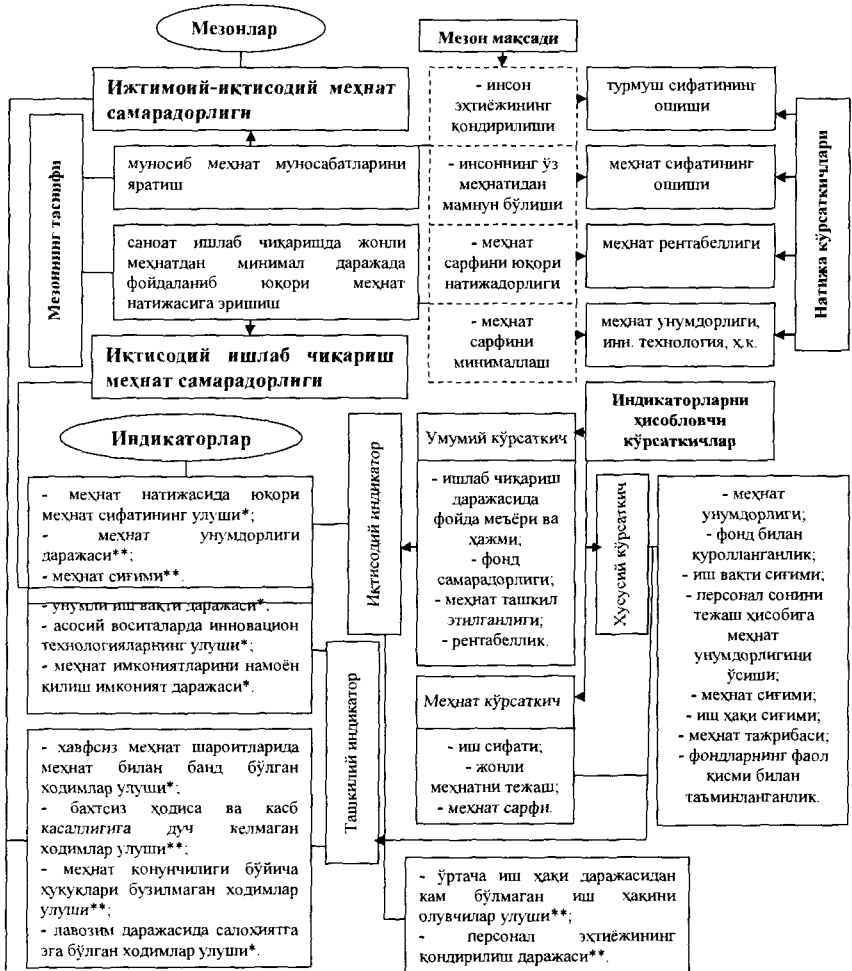
Ижтимоий-иктисодий меҳнат самарадорлиги бошқа томондан қараганда sanoat корхоналарида меҳнат қилаётган инсонларнинг тобора ошиб боровчи эҳтиёжлари кўринишидаги кўрсаткичлар тарзида намоён бўлади. Sanoat корхонасининг умумий фаолиятдаги

ва унинг аъзоларининг якка тартибдаги барча эҳтиёжларини том маънода қондириш, амалдаги эҳтиёжлар ҳамда реал қондирилиши мумкин бўлган эҳтиёжлар билан биргаликдаги фаолиятларнинг энг муҳим ижтимоий-иқтисодий натижаси сифатида яъни меҳнат билан банд бўлганларнинг турмуш сифати ва якуний меҳнат сифатининг ошишида намоён бўлади.

Юқорида келтирилган саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг асосий мезонларини таснифлашда уларнинг натижалар яхлитлиги ва индикаторларини 1.2-расмда ифода этамиз. Ушбу 1.2-расмда ифода этилган ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги ва иқтисодий ишлаб чиқариш меҳнат самарадорлиги мезонининг натижа кўрсаткичлари ҳар бир мезон мақсадини ва индикаторлар билан ўзаро боғлиқлигини акс этади. Механизмдаги ташкилий ва иқтисодий индикаторлар саноат корхоналарининг фаолият хусусиятларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилди, жумладан, ташкилий индикаторларга: хавфсиз меҳнат шароитларида меҳнат билан банд бўлганлар улуши; бахтсиз ҳодиса ва касб касаллигига дуч келмаган ходимлар улуши; меҳнат қонунчилиги бўйича ҳуқуқлари бузилмаган ходимлар улуши; унумли иш вақти даражаси; асосий воситаларда инновацион технологиялар улуши; лавозим даражасида салоҳиятга эга бўлган ходимлар улуши; меҳнат имкониятларини намоён қилиш имконият даражаси; иқтисодий индикаторларга: ўртача иш ҳақи даражасидан кам бўлмаган иш ҳақини олувчилар улуши; персонал эҳтиёжининг қондирилиш даражаси; меҳнат натижасида юқори меҳнат сифатининг улуши; меҳнат унумдорлиги даражаси; меҳнат сиғими.

Ташкилий-иқтисодий индикаторларнинг моҳиятига қисқача тухталадиган бўлсак, индикаторлар ўзаро бир-бири билан боғлиқ ҳолда амал қилади, жумладан, персонал эҳтиёжини қондириш даражасидаги иш ҳақи ишчининг меҳнат натижасида меҳнат сифатининг ошишига, мавжуд меҳнат салоҳиятини тўлиқ сафарбар этишга ва меҳнат малакаларини ошириб боришга; асосий воситалар таркибида инновацион технологияларнинг ошиб бориши эса

ресурслардан самарали фойдаланишга, унумсиз иш вақтини қисқартириш, бахтсиз ҳодиса ва касб касалликларининг камайтириш имконини беради.

1.2-расм. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини асосий меzon ва курсаткичлари²⁶

²⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқарилган. * - меҳнат сифатида ифодаланувчи сифат курсаткичлар, ** - меҳнатнинг якуний натижасида ифодаланувчи миқдор курсаткичлар.

Бу ўз навбатида хавфсиз меҳнат шароитини яратишга ва қонуний ҳуқуқлари бузилмаган ходимлар салмоғининг ошишига олиб келади ёки бошқача қилиб айтганда, ижтимоий-меҳнат муносабатларида инсон меҳнат имкониятларини кенгайтиришни, ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга, хавфсиз ва қулай замонавий технологиялар қўлланиладиган меҳнат шароитига ҳамда меҳнат унумдорлиги юқори бўлишини таъминлашга хизмат қилади. Уларни ҳисоблаб топишда меҳнат самарадорлигини ҳисоблашни ифода этувчи кўрсаткичлардан кенг фойдаланилади. Меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларини услубий жиҳатдан тадқиқ этиш ва ўзаро таққослаш муҳим аҳамиятга эга. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмида кўрсаткичларнинг нақадар муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда шуни қайд этиш лозимки, "...меҳнат самарадорлигини ҳисоблашни ифода этувчи кўрсаткич сифатида умумий, хусусий, мутлақ ва нисбий кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда ҳисоблаш мумкин"²⁷. Умумий кўрсаткичлар ишлаб чиқариш мақсадлари ва эришишда ишлатиладиган воситаларни ҳамда усулларни акс эттиради. Хусусий кўрсаткичлар сирасига меҳнат унумдорлиги, иш вақтидан самарали фойдаланиш, ишчиларнинг меҳнат тажрибалари, меҳнат натижасининг сифати, иш ҳақи сарфларининг тежалиши ва хоказолар қиради. Мутлақ кўрсаткичлар қиймат ёки натурал бирликларида, нисбий кўрсаткичлар эса фойдаланади.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ҳисоблашнинг умумий кўрсаткичидан фойдаланган ҳолда аниқлашда ишлаб чиқариш жараёнида маълум вақт бирлиги (дақиқа, соат, смена) давомида ишчилар томонидан ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот миқдорини шу маҳсулот ҳажмини ишлаб чиқаришда иштирок этган ишчилар сони билан корxonанинг ўзига хос иш фаолиятига асосланган ҳолда ишлаб чиқилган меҳнат сифати кўрсаткичи кўпайтма йиғиндисига нисбати асосида ҳисоблаб топилади. Аммо, ҳисоблаш услубининг меҳнат самарадорлигини тўлақонли баҳолашдаги камчиликлари мавжуд. Масалан, ишчиларнинг меҳнат

²⁷ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Т.: Меҳнат, 2004. - 398-399 б.

фаолиятидаги иш тажрибаси ва маҳоратини, сарфланган иш вақти, ишчи кучи тежалишини ҳамда бажарилган иш сифатини ифода этмайди. Умумий кўрсаткич ифода этмайдиган меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини хусусий кўрсаткичларда алоҳида кўрсаткичларга бўлинган ҳолда ҳисоблаб топиш мумкин. Бироқ хусусий кўрсаткичлар асосида меҳнат самарадорлигини умумий ҳолда аниқлаш имкони мавжуд эмас, чунки хусусий кўрсаткичлар меҳнат самарадорлигини алоҳида кўрсаткичларга бўлган ҳолда аниқлаб топилади. Бизнинг фикримизча, саноат ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат самарадорлигини кенг қамровли ифода этувчи ҳисоблаш услубини ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади. Бунинг учун умумий ва хусусий кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда “меҳнат кўрсаткичи”дан фойдаланиш аҳамиятлидир. Бизнинг тадқиқот ва кузатувларимиз натижаси сифатида меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини аниқлаш учун таклиф этилаётган “меҳнат кўрсаткичи” пировард меҳнат натижасини таснифлайди деб ҳисоблаймиз.

Меҳнат самарадорлигини “меҳнат кўрсаткичи” асосида ҳисоблаш меҳнат натижасининг сифат ўзгаришига таъсир кўрсатувчи асосий кўрсаткичлари орқали яъни меҳнат сарфи, иш сифати ва тежалган жонли меҳнатни ўзаро кўпайтма йиғиндисини саноат корхонасида ишлаб чиқарилган меҳнат натижасига нисбат асосида аниқланади. “Меҳнат кўрсаткичи” асосида аниқланган меҳнат самарадорлигидаги меҳнат сарфи кўрсаткичи ишчиларнинг маҳсулот ишлаб чиқаришда бевосита иш билан банд бўлганлар сони ёки сарфланган вақтни; иш сифати кўрсаткичи ўзида меҳнат ва бошқарув сифатини, ишчилар тажрибаси ва технологик даражани; тежалган жонли меҳнат кўрсаткичи мавжуд ишчи кучидан самарали фойдаланишни намоён этади.

Бизнинг фикримизча, меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини “меҳнат кўрсаткичи” асосида ҳисоблаш услубининг натижаси ишончли бўлиб, ундан фойдаланиш ниҳоятда унумли ҳисобланади ва бу қуйидагиларни: биринчидан, умумий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичи ифода этмаган кўрсаткичларни ифодалаш; иккинчидан, ишчи меҳнатини ривожлантиришнинг меҳнат натижасига таъсир

кўрсатишини; учинчидан, умумий ва хусусий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларининг ўзаро уйғунлигини; тўртинчидан, меҳнат натижасининг самарасига таъсир кўрсатувчи кўрсаткичларни яхлит бир тизимга киритган ҳолда ҳисоблашни; бешинчидан, меҳнат ҳажми ва меҳнат сифати ўртасидаги ўзаро алоқадорликни аниқлаш имконини беради. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини аниқлаш имконини берадиган “меҳнат кўрсаткичи” услуби меҳнат самарадорлиги моҳияти ва олиб борилган тадқиқотимиз натижасидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилди. Ушбу услуб ёрдамида саноат корхоналарида меҳнат натижаси самарадорлигини ишончли аниқлаш имконини беради.

Шуни қайд этиш лозимки, ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги ва иқтисодий ишлаб чиқариш меҳнат самарадорлиги мезонлари ҳамда кўрсаткичлар саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг устувор вазифалари ва муносиб меҳнат тамойилларини таъминлаш имконини яратади.

1.3. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини таркибий қисмлари

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми фақат самарадорлик мезонини ўз ичига олиши билан чегараланиб қолмаслиги зарур. Чунки мезон ўлчов ва баҳолаш воситаси бўлиб хизмат кила олмайди. Бу вазифаларни меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини таркибий қисмидаги кўрсаткичлар ҳал қилади. Иқтисодиётнинг замонавий тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш шароитида саноат корхоналарини ривожлантириш комплекс дастури мезонининг мураккаблиги унинг мақсад ва кўрсаткичларини таҳлил этишни тақозо этади. Шу боисдан, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини таркибий қисмини реал

иқтисодий ҳолатни тўғри ва аниқ ифода этадиган ташкилий-иқтисодий тизимни тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз (1.3-расм).

1.3-расм. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмни таркибий қисмлари²⁸

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмни таркибий қисмидаги меҳнат самарадорлигини баҳолашдаги кўрсаткичлар меҳнат йўналиши бўйича барча кўрсаткичларнинг синтездан ташкил топган бўлиб, меҳнатнинг ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий-иқтисодий томонларини ҳамда саноат корхоналарнинг ички ва ташқи имкониятлари самарадорлигини инобатга олган ҳолда баҳолаш имконини беради.

Ташкилий-иқтисодий механизм таркибий қисмидаги меҳнат самарадорлигига таъсир қилувчи омилларни баҳолаш ёндашуви меҳнат натижасига таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи омилларни

²⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

таъсир кўлами бўйича гуруҳларга бўлган ҳолда таҳлил қилишни ҳамда математик моделлаштириш усулларидан фойдаланиб эконометрик баҳолашни кўзлайди. Саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини оширишда инновацион технологиялардан фойдаланиш, замонавий бошқарув усуллари жорий этишни, бу эса меҳнат самарадорлигини оширишнинг заҳира манбаларини излаб топишни тоқазо этади. Механизм таркибида меҳнат самарадорлигини ошириш заҳира манбаларини аниқлаш, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишда тармоқ мансублиги ва меҳнат фаолияти муносабатларини ҳисобга олган ҳолда заҳиралардан фойдаланишни ташкил этишдан иборат.

Рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришда унинг таркибидаги ташкилий-иқтисодий таркибни тадқиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Шу боисдан механизм таркибидаги кўрсаткичларни кенгрок аниқлаш учун меҳнат самарадорлигини баҳолаш тизимини қуйида таҳлил қиламиз.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини баҳолашда “мақсадга йўналтирилганлик” ёндашуви ресурслардан яхшироқ фойдаланган ҳолда олдиндан кўзланган мақсадга эришиш учун ишлаб чиқаришни самарали ташкил этишни кўзлайди. Бу ёндашув меҳнат самарадорлиги ишлаб чиқаришда бирор-бир жараён бажарилиши ва мақсадли натижага эришиши орқали олинган натижалар муносабати сифатида ўлчанади ёки бошқача қилиб айтганда, минимал зарурий ресурслардан (маҳсулот тайёрлаш учун зарур бўлган) фойдаланиш учун зарур бўлган ресурслар миқдорига нисбати сифатида ҳисобланади.

“Мақсадга йўналтирилганлик” ёндашуви доирасида меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини бирхиллигини эътиборга олиб, меҳнат самарадорлигини ички ва ташқи меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларига ажратиб кўрсатиш мумкин: минимал зарур ресурсларни фойдаланишга мўлжалланган режаларга нисбати ички меҳнат самарадорлигини, бирор-бир жараённи бажарилиши орқали

олинган натижаларни олдиндан режалаштирилган натижаларга нисбати эса ташқи меҳнат самарадорлигини намоён этади.

Меҳнат самарадорлигини “Мақсадга йўналтирилганлик” ёндашуви бўйича баҳолашда меҳнат натижаларининг мақсадли натижалардан юқори бўлиши самарали ҳисобланади ёки мақсадли натижанинг устун келиши мақсадли меҳнат натижаси самарасиз²⁹ деб баҳоланади. Шунини таъкидлаш лозимки, келтирилган меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш ёндашуvidан кенг мақсадларда (корхона, тармоқ даражасида) фойдаланиш мумкин. Мазкур мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда шунини қайд этиш мумкинки, йирик саноат корхоналари фаолиятининг хусусиятларига боғлиқ ҳолда меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш кўрсаткичлари ҳар хил бўлиши мумкин. Бунда бир қатор ҳолатларни, зарурий шартларни алоҳида таъкидлаш лозим: биринчидан, корхонада меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини ҳисоблашда ҳақиқий ва мақсадли маълумотларни таққослаш ишлаб чиқаришни режалаштириш муаммосини ечишни талаб қилади. Ҳозирги вақтда бу муаммо саноат корхоналари учун ўта долзарб ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, саноат корхонасида меҳнат самарадорлигини баҳолаш учун ишлаб чиқаришни режалаштириш ва стандартлаштиришни олиб бориш янада кўпроқ ижобий натижа беради. Иккинчидан, корхонанинг умумий самарадорлигини таснифлаш ички ва ташқи меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларининг ўртача миқдорини ҳисоблаш имконини беради. Шунини алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, саноат корхоналарида ички ва ташқи меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш учун келтирилган ҳисоблаш усуллари саноат корхонасида ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш имконини беради.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини иқтисодий ишлаб чиқариш мезони мақсад ва натижа кўрсаткичи моҳиятидан келиб чиққан ҳолда

²⁹ мақсадли натижа самарали: мақсадли сарфлар билан мақсадли натижалар ўзаро уйғун, ҳақиқий натижалар билан ҳақиқий сарфлар мутаносиб; мақсадли натижа самарасиз: мақсадли сарфлар билан ҳақиқий натижалар ўртасида тафовут мавжуд, мақсадли натижалар билан ҳақиқий сарфлар ўртасида катта номуаносиблик мавжуд

шуни айтиш мумкинки, меҳнат самарадорлиги нафақат қилинган меҳнат сарфларини бевосита акс эттиради, балки моддий бойликларни ишлаб чиқаришдаги уларнинг ўрнини ҳам ифода этади. Бизнинг фикримизча, бу борада ҳар бир турдаги ресурсларнинг улушини унинг маҳсулот таннархига таъсири билан ўлчаш лозим. Бу ҳолда барча қилинган сарфларни умумий ҳолга келтириш имконияти юзага келади. Бу эса иқтисодий ишлаб чиқариш меҳнат самарадорлиги мезонининг мақсадини тўлиқроқ ифодалаш имконини беради. Бундай меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш ёндашуви “ресурс-сарф” ёндашуви доирасида таҳлил қилиш лозимлигини кўрсатади. “Ресурс-сарф” ёндашуви билан меҳнат самарадорлигини баҳолашда “мақсадга йўналтирилганлик” ёндашувидан бирмунча фарқ қилиб, меҳнат натижасига эришишдаги сарфлардан фойдаланиш орқали ифодаланади. Бу ёндашувда меҳнат самарадорлигининг асосий вазифаси минимал меҳнат сарфлари асосида максимал натижаларга эришиш ҳисобланади. Мазкур кўрсаткични ҳисоблашда бир-бирдан фаркланувчи икки турдаги меҳнат самарадорлигини ажратиш кўрсатишимиз мумкин: хусусий меҳнат самарадорлиги ва умумий меҳнат самарадорлиги.

Хусусий меҳнат самарадорлиги – ишлаб чиқариш омили сифатида фойдаланиладиган бир ресурсни сўнгги натижага нисбатан тавсифлайдиган кўрсаткич. Бу кўрсаткич ишлаб чиқаришнинг бир омили меҳнат самарадорлигини намоён этади.

Умумий меҳнат самарадорлиги – барча ресурсларни барча сўнгги натижага нисбатини таснифлайдиган кўрсаткич бўлиб, ишлаб чиқариш омиллари самарадорлигини ифодалайди.

Шуни эътироф этиш мумкинки, умумий ва хусусий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларини ишлаб чиқаришнинг барча даражаларида, яъни тармоқ, ҳудуд ёки алоҳида корхона даражасида фойдаланиш мумкин. Самардорликни ҳисоблашдаги хусусий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларига “меҳнатнинг ташкил этилганлик ҳолати”, “иш вақтидан фойдаланишни яхшилаш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиши”, “персонал сонини тежалиши ҳисобига

меҳнат унумдорлигининг ўсиши имконияти”³⁰, “эгилувчанлик коэффициенти”³¹, “ходимлар меҳнат сиғими”, “иш вақти сиғими”, “иш ҳақи сиғими”, “фонд билан қуролланганлик”, “фондларнинг фаол қисми билан қуролланганлик” келтириш мумкин.

Хусусий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларини ягона тамойил асосида ишлаб чиқариш натижаларини сарфларга нисбати асосида амалга оширилади. Бундай ҳолда, тармоқда ишлаб чиқарилган маҳсулот, иш билан банд бўлган ишловчиларнинг ўртача сони, сарфланган иш вақти сарфи, иш ҳақи фонди, асосий ишлаб чиқариш фондлари қийматини турли даражали ва кўрсаткичлар асосида шаклланади. Саноат тармоқларидаги ялли қиймат кўрсаткичи қийматли кўрсаткич бўлганлиги боис, мазкур кўрсаткични дефляторлар (таққосланадиган индекслар) усулидан фойдаланган ҳолда, яъни ялли қиймат миқдорини таққослама услубда тадқиқ этамиз. Меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш учун таққослама таҳлилни Қашқадарё вилоятининг умумсаноат тармоғида яратилаётган маҳсулотларнинг 75,2 фоизидан зиёдини ишлаб чиқараётган йирик саноат тармоғининг 2013-2017 йиллардаги натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар танлаб олинди. Вилоятдаги таҳлил этилаётган йирик саноат тармоқларида ялли қиймат ҳажми 2013-2017 йилларда мунтазам ўсиш тенденциясига эга бўлиб, бу электрэнергетика саноатида 3,2 мартага, ёқилғи саноати 1,1 мартага, кимё ва нефт-кимё саноати 3,2 мартага, машинасозлик ва метални қайта ишлаш саноати 35,5 мартага, енгил саноат 1,8 мартага, озиқ-овқат саноати 2,0 мартага ва металлургия саноати 1,9 мартага ошган (1.2-жадвал).

Ушбу 1.2-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, саноат корхоналарининг тармоқ мансублиги бўйича ёқилғи саноатида яратилаётган маҳсулот йирик саноат ялли маҳсулотининг 54,1 фоизини ташкил этмоқда. Ёқилғи саноатида 8 та (умумий йирик саноат корхоналарининг 25 фоизи) (1-илова) саноат корхонаси фаолият кўрсатаётганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, ушбу саноат

³⁰ Холмўминов Ш.Р., Бакиева И.А. Меҳнат кўрсаткичи таҳлили. Ўқув қўлланма. Т., 2011. – 53, 86, 138 б.

³¹ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт / Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 3-нашри - Т.: Фан, 2019. – 444 б.

корхоналарида яратилаётган қўшимча қийматга эга бўлган саноат маҳсулотлар ишлаб чиқариш тармоқлари фаолияти узлуксизлиги таъминланишини кафолатламоқда.

1.2-жадвал

Қашқадарё вилоятидаги йирик саноат тармоғининг маҳсулот ишлаб чиқариши ва умумсаноат маҳсулотдаги салмоқ таҳлили³² (млрд.сўм)

№	Тармоқ мансублиги	Йиллар					2017 йил 2013 йилга нисбатан, % да
		2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Умумсаноат маҳсулотлари	6263,7	7243,6	9138,7	9647,9	10820,9	189,7
2.	бунда: йирик саноат тармоқ маҳсулотлари	5454,1	5828,4	7109,5	6906,5	8142,6	149,3
	шундан:						
2.1.	Электрэнергетика	359,5	488,3	570,1	694,3	1144,2	3,2 марта
2.2.	Ёқилғи саноати	3995,1	3767,4	4573,7	3656,0	4408,3	110,3
2.3.	Металлургия	6,02	7,2	7,8	8,5	11,7	194,4
2.4.	Кимё ва нефт-кимё	389,2	735,2	1016,0	1333,3	1230,2	3,2 марта
2.5.	Машинасозлик ва метални қайта ишлаш	2,9	3,2	3,9	102,1	102,4	35,5 марта
2.6.	Енгил саноат	449,4	551,0	643,9	716,7	803,1	178,7
2.7.	Озиқ-овқат саноати	98,3	104,4	113,7	178,4	197,6	2,0 марта
2.8.	Бошқалар	153,7	171,7	180,4	225,8	252,6	164,4
3.	Йирик саноатнинг умумсаноатдаги салмоғи, фоизда	87,0	80,5	77,8	71,6	75,2	86,4

Таҳлилга мос равишда, электрэнергетика саноатининг салмоғи 14,1 фоизни, металлургия саноати 0,1 фоизни, кимё ва нефт кимё саноати 15,4 фоизни, машинасозлик ва метални қайта ишлаш саноати 1,3 фоизни, енгил саноат 9,9 фоизни, озиқ-овқат саноати 2,4 фоизни ва бошқалар 3,1 фоизни ташкил этмоқда. Тармоқларнинг ривожланиши таҳлил қилинаётган даврлар оралиғида турли иқтисодий натижаларни ифода этган.

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат тармоқларида қўшилган қийматга эга бўлган саноат маҳсулотларини яратиш учун 36067 киши (худудда меҳнат билан банд бўлганларнинг 3,0 фоизи) меҳнат фаолияти билан банд (1.3-жадвал). Бундай натижа саноат тармоғида ходимлар меҳнат сиғими кўрсаткичининг камайишини таъминлаган.

³² Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўпламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

Тармоқда ходимлар меҳнат сиғими кўрсаткичи, тармоқда иш билан банд бўлганларни ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмига нисбати асосида ҳисоблаб топилади.

1.3-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик sanoat тармоғида иш билан банд бўлганлар сони³³ (киши-сон)

№	Тармоқ мансублиги	Йиллар					2017 йилда 2013 йилга нисбатан, % да
		2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Йирик sanoat тармоғида	36711	37449	36782	36006	36067	98,2
	шундан:						
1.1.	Электрэнергетика	5189	5250	5244	5142	4416	85,1
1.2.	Ёқилғи sanoati	17768	18711	19258	19470	19415	109,3
1.3.	Металлургия	57	58	62	67	66	115,8
1.4.	Кимё ва нефт кимё sanoati	1636	1823	1843	2048	1883	115,1
1.5.	Машинасозлик ва метални қайта ишлаш sanoati	104	97	110	121	95	91,3
1.6.	Енгил sanoat	7998	7831	6648	5663	5632	70,4
1.7.	Озиқ-овқат sanoati	2064	2044	1973	1888	2979	144,3
1.8.	Бошқалар	1643	1635	1644	1607	1581	96,2

Мазкур кўрсаткичдан фойдаланган ҳолда вилоят йирик sanoat тармоқларида ишлаб чиқарилган sanoat маҳсулотларининг бир млрд.сўмига тўғри келадиган ўртача ишчи-ходимлар сони ҳисоблаб чиқарилди, унга кўра sanoat тармоқлардаги умумий ходимлар меҳнат сиғими ўртача 4,4 ни ташкил этмоқда, 2013 йилга нисбатан фоиз ҳисобида таққосланганда 34,2 бандга қисқарганлигини (1.4-жадвал) кўриш мумкин. Қуйидаги жадвал маълумотларини тармоқ таркиби бўйича таҳлил этадиган бўлсак, электрэнергетика sanoatiда 73,3 бандга, ёқилғи sanoatiда 0,97 бандга, металлургия sanoatiда 40,4 бандга, кимё ва нефт кимё sanoatiда 63,6 бандга, машинасозлик ва метални қайта ишлаш sanoatiда 97,4 бандга, енгил sanoatда 60,6 бандга ва озиқ-овқат sanoatiда эса 28,2 бандга қисқарган.

Sanoat маҳсулотини ишлаб чиқаришда меҳнат сарфининг қисқаришини аниқлашда, аввало иш вақти сарфи ҳисобга олинади.

³³ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўпламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

Иш вақтида сарфланган меҳнат жонли меҳнат сарфини ифода этади. Сарфланган жонли меҳнатнинг иш вақти бўйича тавсифланиши иш вақти сигимида намоён бўлади.

1.4-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат тармоғида ходимлар меҳнат сигими (бир млрд.сўм саноат маҳсулотига тўғри келадиган ўртача ишчи-ходимлар сони, киши)³⁴

№	Тармоқ мансублиги	Йиллар					2017 йил 2011 йилга нисбатан, фарқи (+;-)
		2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Йирик саноат тармоғида	6,7	6,4	5,2	5,2	4,4	- 2,3
	<i>шундан:</i>						
1.1.	Электрэнергетика	14,4	10,7	9,2	7,4	3,8	- 10,6
1.2.	Ёқилғи саноати	4,4	4,9	4,2	5,3	4,4	- 0,043
1.3.	Металлургия	9,5	8,1	7,9	7,9	5,6	- 3,8
1.4.	Кимё ва нефт-кимё	4,2	2,5	1,8	1,5	1,5	- 2,7
1.5.	Машинасозлик ва метали қайта ишлаш	36,0	30,3	28,3	1,2	0,9	- 35,1
1.6.	Енгил саноат	17,8	14,2	10,3	7,9	7,0	- 10,8
1.7.	Озиқ-овқат саноати	21,0	19,6	17,4	10,6	15,1	- 5,9
1.8.	Бошқалар	10,7	9,5	9,1	7,1	6,3	- 4,4

Иш вақти сигими - ишлаб чиқарилган маҳсулот бирлигига тўғри келадиган умумий иш вақтининг микдорига мувофиқ ҳисоблаб топилади. Шунингдек, “ресурс-сарф” ёндашувидаги умумий меҳнат самарадорлигини ифодаловчи “меҳнат рентабеллиги”, “меҳнат даромадлилиги”³⁵ “меҳнат унумдорлиги”, “меҳнат кунимсизлиги”, “меҳнат турғунлиги”, “фонд қайтими” ва “фонд сигими” каби кўрсаткичларни эътироф этиш мумкин.

“Ресурс-сарф” ёндашувида мувофиқ меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини тадқиқ қилиш жараёнида қўйилган вазифаларни тўлиқ баҳолаш учун хусусий ва умумий ифодаловчи кўрсаткичлардан фойдаланиб ҳисоблаб чиқариш ва ўзаро таққослаш муҳим ҳисобланади (монографиянинг 2.2-параграфида хусусий ва умумий кўрсаткичлар танланган саноат коҳоналари мисолида ҳисоблаб

³⁴ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўпламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

³⁵ Абдукаримов Б.А., Пардаев М.К. Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили. - С., 2007. - 172 б.

чиқарилган). Шунини алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, меҳнат самарадорлигини ҳисоблаш учун зарур бўлган хусусий ва умумий кўрсаткичларсиз уни баҳолашнинг услубий асосларини такомиллаштириб бўлмайди. Аммо, мазкур ҳолатда самарадорликни аниқлашнинг кўплаб кўрсаткичлари мавжуд бўлган бир вақтда улардан энг мақбулини танлаб олиш муҳим. Шундай қилиб, иқтисодий ишлаб чиқариш меҳнат самарадорлигини баҳолашда “ресурс-сарф” ёндашувидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

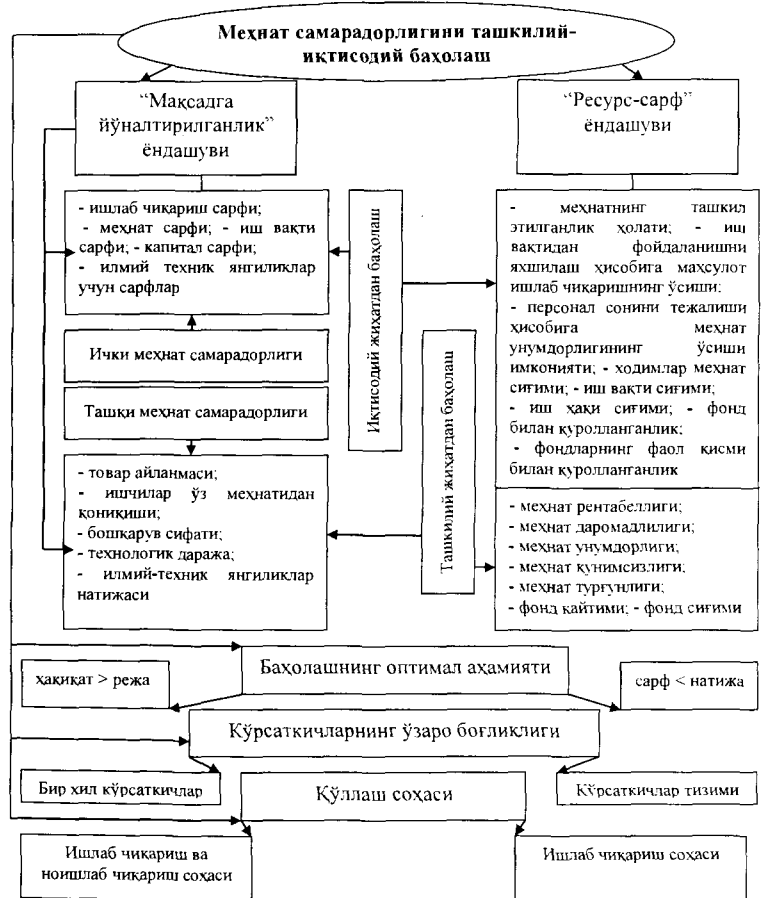
Юқорида келтирилган фикрларни умумлаштирган ҳолда баҳолашнинг таққослама хусусияти 1.4-расмда келтирилган. Қуйидаги 1.4-расмда келтирилган маълумотлар меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолашни мос равишда икки гуруҳга бўлиш: биринчи гуруҳ: иқтисодий ва ташкилий жиҳатлар бўйича баҳолаш; иккинчи гуруҳ: ички ва ташқи самарадорликни баҳолаш имконини беради³⁶.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини иқтисодий жиҳатдан баҳолашдаги кўрсаткичлар ишлаб чиқариш омилларидан самарали фойдаланишни ифодалайди. Ушбу кўрсаткичларни ҳисоблаш корхонада иш вақти фонди, капитал, технологик инновация самарадорлигини баҳолаш имконини беради. Ташқи меҳнат самарадорлиги кўрсаткичлари саноат корхонасининг мақсадли натижалари самарадорлиги бўлмиш товар айланмаси, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, меҳнат унумдорлиги натижаларини баҳолашни кўзлайди.

Меҳнат самарадорлигини ташкилий жиҳатдан ички меҳнат самарадорлигини баҳолашда маҳсулот ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишда персонални ўзига хос аҳамияти билан ифодаланади. Ички меҳнат самарадорликда ишлаб чиқариш омили вазифасини бажарувчи ишчи-ҳодимларни меҳнат билан банд қилиш, малакасини ошириш, технологик жараёнлар узлуксизлигини таъминлаш ва янги илмий-техник янгиликларни ишлаб чиқариш жараёнига сафарбар этилишини ҳисоблаш имконини беради.

³⁶ “Мақсадга йўналтирилганлик” ва “ресурс-сарф” ёндашувлари бўйича меҳнат самарадорлигини ташкилий ва иқтисодий жиҳатдан баҳолаш муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Ташқи меҳнат самарадорлиги кўрсаткичлари саноат корхонасининг ташкилий натижаси бўлмиш самарали бошқарув тизими, ишлаб чиқаришнинг технологик даражаси, ишчи-ходимларнинг ўз меҳнатидан қониқиш ҳосил қилиши (меҳнатдан мамнун бўлиш) ва илмий-техник янгиликлардан фойдаланиш натижасида олинган самарани баҳолаш имконини беради.

1.4-расм. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иктисодий механизмининг таркибий қисмидаги баҳолаш тизими³⁷

³⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини таркибий қисмларини ўрганиш бўйича олиб борилган тадқиқотларимиз натижасида куйидаги мулоҳазаларга келинди, биринчидан, механизм таркибидаги қисмлар ўзаро боғлиқликда амал қилади; иккинчидан, “ресурс-сарф” ва “мақсадга йўналтирилганлик” ёндашувлари орқали меҳнат самарадорлигини баҳолашда фақат меҳнат иқтисодиёти фани доирасида эмас, балки бошқа иқтисодий фанлар – иқтисодиёт назарияси, менежмент, саноат иқтисодиёти ва бошқа иқтисодий фанларда ҳам фойдаланиш имконини беради; учинчидан, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигига олдиндан режалаштирилган мақсадлар асосида эришиш имконини беради; тўртинчидан, меҳнат самарадорлигини ошириш юзасидан ижтимоий-иқтисодий ва иқтисодий ишлаб чиқариш мезонларининг мақсад ва вазифаларини ташкилий-иқтисодий жиҳатдан баҳолашда “ресурс-сарф” ва “мақсадга йўналтирилганлик” ёндашувлари моҳияти билан бевосита боғлиқликда амал қилади ҳамда механизмнинг таркибий қисмидаги меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш тизимини кенгрок тушуниш имконини беради.

1.4. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг хориж тажрибаси

Саноат корхоналарида персонал меҳнатидан фойдаланишни ташкил этиш, ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш, меҳнатни самарали рағбатлантириш, ходимларни бошқаришда самарали бошқарув усулларини қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Бу муаммоларни ечиш учун, аввало меҳнат самарадорлигини оширишнинг ривожланган хорижий мамлакатларнинг (Япония, АҚШ, Хитой, Германия) саноат корхоналарида ўрганиш ва улардан мамлакатимизнинг саноат тармоқларида фойдаланиш имкониятларини аниқлаш долзарб ҳисобланади.

Япония компаниялари ўзига хос корпоратив фалсафасига эга, бу фалсафа: самимийлик, ҳамжиҳатлик, бирдамлик, ҳамкорлик ва

жамият ҳаётини яхшиланишига қўшадиган ҳиссадан иборат. Япония компанияларининг нуфўзини аниқловчи асосий омил – бу уларнинг ҳуқуқий мақоми, бозор улушининг назорати, биржа аъзолигидир. Бу омилли кўрсаткичлар ташки молиявий манбаларга қўшилиш ва юқори меҳнат потенциалига эга бўлган ишчи кучини меҳнатга жалб қилиш имкониятини беради.

Япония компанияларида персонал меҳнатидан фойдаланиш ва ривожлантириш учун ишчи-ҳодимлари муносиб қизиқиш ва мақсадлари муштарак (бир хил), кенг тажриба ва билимга эга бўлишини талаб қилишади. Меҳнат потенциалидан самарали фойдаланиш ишчилар малакасини ошириш ва уларнинг меҳнатини рағбатлантириш билан боғлиқ. Японияда ходимлар малакасини ошириш ва меҳнатга жалб қилиш бешта тамойил асосида амалга оширилади: умрбод бандлик, мансаб лавозимини ошириш ва меҳнат функциясини ўзгартириш, обру (нуфус), меҳнат вазифасига тайёрлаш, меҳнатга ҳақ тўлаш. “Япон мўжизаси” номини олган ушбу тамойилларга асосан пайдо бўлган - бу тамойиллар тизими Японияни ривожланган ва тараққий этган дунё мамлакатлари (АҚШ, Германия, Канада, Буюк Британия, Франция, Италия) сафида бўлишини таъминлаган. Тамойил тизимларининг бенуксон амал қилишлиги бу тизимнинг бир элементи ҳаракати эмас, балки тизим ичидаги комплекс тизимлар ҳаракати натижасидир. Ҳар бир тизим бир-бирини тўлдирган ҳолда уни амал қилиши учун шароит яратади, бу эса самарали меҳнатнинг ошишини таъминлайди. Тизимлар умумлашган ҳолда яхлит механизмни ташкил қилади, мотивацион муҳитни шакллантириб юқори малакага эга бўлган ходимларни тайёрлаш ва уларнинг ақлий ҳамда жисмоний қобилиятлардан тўлиқ фойдаланишга қўмаклашади, бу пировардида саноат корхоналарида иқтисодий ўсиш ва меҳнат унумдорлиги ошиши демакдир. Бундай мотивацион муҳитда меҳнат фаолиятини олиб бориш ишчида яна ҳам ўз меҳнат потенциалини сафарбар қилиш ва меҳнат сифатини ошириб бориш асосида компаниянинг олдида турган муаммоларни ечилишига йўналтиради.

Япония компанияларида персонални меҳнатга жалб қилиш ва малакасини ошириш тизимининг асосий элементи бу умрбод бандликдир. Бироқ, умрбод бандликни таъминлаш иш берувчи ва ишга ёлланувчи ўртасида ҳуқуқий расмийлаштириш мавжуд эмас. Бу фақат ўзаро ишонч ва мақсадлар муштараклиги асосида амалга оширилади. Японияда АҚШда қўлланиладиган каби ишлаб чиқариш ҳажми пасайганда ёки компанияларда оғир молиявий аҳвол бўлганда ва бошқа вазиятларда ёппасига ишдан бўшатиш тизими мавжуд эмас, айрим ҳолларда фақат охириги ишга олинганлар (малакаси паст) ишдан бўшатилади холос. Бундай шароитларда компания раҳбарияти уларни ишдан бўшатмасдан малакасини ошириш ва қайта ўқитиш орқали бошқа ишга жалб қиладилар. Умрбод банд қилишнинг мақсади персонални меҳнатга қизиқтириб узоқ вақт давомида меҳнат қилиши ва умрини компания билан боғлатишдан иборат. Ишчи-ходимларни бир компанияда узоқ вақт давомида меҳнат қилиши учун иш берувчи томонидан: ишлаган стажига қараб меҳнатга ҳақ тўлаш, мукофотлаш, малакасини ошириб бориш, турли ижтимоий (оилавий шароитига) ғамхўрлик қилиш каби омиллар билан меҳнатга қизиқтиришади.

Компанияга умрбод меҳнатга ёлланувчи ишчи кучини саралашда асосан касб-ҳунар ва олий ўқув юртини тамомлаган ёшлар меҳнатга жалб қилинади, улар такрор ўқитилади ҳамда малакасини ошириш тадбирлари амалга оширилади. Шу асосида компания эҳтиёжига зарур бўлган персоналнинг билим ва малакавий ўсиши таъминланади. Япония компанияларида меҳнат фаолиятини олиб бориш амалда рухсат этилган ёшгача ишлаш мумкин (қоида бўйича 60 ёшгача). Бундай амалий жараённинг юзага келишида, аввало компаниялар ичида меҳнат ресурслари ҳаракати мавжудлигидадир, бунда: ишчи-ходимларнинг мансаб лавозимлари ошиб бориши, меҳнат вазифаси ёки функциясининг ўзгариши.

Компанияларда персонал малакасини ошириш ва меҳнатга жалб қилиш механизмининг шакллантирувчи қисми бўлиб, мансаб лавозимини ошириш ва ўзгартириш тизими ҳисобланади. Бу тизим компанияда маълум бир иш жойида (лавозимда) 3-4 йилдан буён

меҳнат қилаётган ишчиларни “горизантал” ва “вертикал” асосда лавозимини ошириш ёки меҳнат вазифасини (иш жойини) ўзгартиришдан иборат. Бу тизимни амалга ошириш компанияга персонал меҳнатидан самарали фойдаланиш ва максимал наф олиш имконини беради. Бундай тизимнинг авзаллиги қўйидагидан иборат: келгусида ўз компаниясида бўладиган жараёнларни тўлиқ билган ишчи-ходим ёки раҳбар меҳнат фаолиятида кам адашади ва нотўғри қарорларни қабул қилишни олдини олади; ишчи кучини эластлигини таъминлайди, масъулиятлилик даражаси, меҳнат малакаси ва рақобатбардошлигини оширади.

Компания ичида ишчи-ходимларини иш жойлари ва мансабларини ўзгартириш режа асосида бажарилади. Бу ўз ўрнида персонални компания ичида ҳаракатчанлигини таъминлайди. Баъзи бир йирик компанияларда (“Mitsubishi”, “Panasonic Corporation”, “Sony Corporation”) индивидуал мансаб чегарасида ҳаракатланиш қоидаси ўрнатилган (масалан, 14 йил давомида иш жойини уч мартадан кам бўлмаган ҳолда ўзгартириш) ва персоналнинг мансаб лавозими ҳамда иш жойи ўзгаришининг умумий сони нормалаштирилган. Бу тизимнинг персоналда қўлланилиши меҳнат фаолияти давомида обрўга, меҳнат сифати ва ижодий фаолликка эришганларга нисбатан кенг амалга оширилади. Персонал ходими қаерда ишлашидан катъий назар, у ўз меҳнат вазифасини шундай бажариши керакки, бошқа ишга ўтказилганда ҳам ундан ҳалол ва ташаббускор ишчи эканлиги ҳақида яхши “ном” қолиши керак деган ғоялар Япония компанияларида мавжуд.

Бундай натижага аввало, меҳнат вазифасига тайёрлаш тизими таъсир кўрсатади. Япониядаги компаниялар касб-ҳунар ва олий ўқув юртлари битирувчилардан махсус касбий тайёргарликни талаб қилишмайди, чунки улар ўзлари битирувчиларни компания манфаатларига мос равишда касбий меҳнат вазифасига тайёрлашади. Меҳнат вазифасига тайёрлашдаги таълим функциялари бошланғич (ўқув юрти) таълимидан кескин ажралиб туради ва фундаментал касбга тайёрлашни таъминлайди. Шунинг учун ҳам компаниялар томонидан битирувчиларни меҳнатга жалб қилишда аввало уларни

Ўқув юртида олган билими, эришган ютуқлари ва қобилиятлари билан бир қаторда уларнинг ўқишга чанқоқлиги ҳамда мослашувчанлик сифати инобатга олинади. Бундай ёндашув Европа мамлакатлари ва АҚШда меҳнатга жалб қилиш амалиётидан тамомила фарқ қилади³⁸.

Япония компанияларида персонал меҳнатидан самарали фойдаланишнинг кейинги механизми меҳнатга ҳақ тўлаш тизимидир. Японияда меҳнатга ҳақ тўлаш тизими ва унинг афзаллик томонлари қўйидагилардан иборат:

1) меҳнат стажига қараб меҳнатга ҳақ тўлаш (меҳнат стажининг ошиб бориши меҳнат малакаси ошишига олиб келади, бу ўз навбатида – умрбод меҳнатга ёлланиш, лавозим ошиши ва ўзгариши, меҳнат вазифасига тайёрлаш тизимлари таъсирида содир бўлади);

2) ходимнинг “ҳаётий ютуқлари” инобатга олиниб ҳақ тўлаш (ўқув юртини тугатиш, уйланиш (турмушга чиқиш), фарзанд туғилиш, уй сотиб олиш, набирали бўлиш ва бошқалар);

3) ишчининг меҳнат натижасига қараб ҳақ тўлаш;

4) компания фаолияти натижаларига қараб ҳақ тўлаш (чорак, ярим йиллик, йиллик фаолият якунларини инобатга олиш).

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, меҳнат ҳақига қўшимча сифатида қўйидагилар киради: ойма-ой рағбатлантириш; мавсумий қўшимча тўловлар (бонуслар). Ойма-ой рағбатлантириш доимий ва ўзгарувчан қисмлардан ташкил топади. Унинг доимий қисми ўзгармас миқдор кўринишида, унинг ўлчами ҳар йили маъмурият мустақил ёки касаба уюшмаси билан келишган ҳолда ўзгариши мумкин. У асосан ойлик меҳнат ҳақи ва ойма-ой бериладиган қўшимча тўловдан ташкил топади. Ойма-ой бериладиган қўшимча тўловлар миқдори ўзгарувчан хусусиятга эга. Қўшимча тўловлар тўртта асосий категорияга бўлинади, улар: биринчидан, бажарилган иш учун қўшимча тўлов: малака тажрибаси учун; иш қолдирмаганлиги учун; иккинчидан, меҳнат шароити учун қўшимча тўловлар: оғир ва ҳавфли ишларни бажаргани учун; сменали тартиб

³⁸ Овчинников Д.Л. О системе управления персоналом в современной Японии // Журнал. Актуальные проблемы соврем. науки. - 2004. - № 4.

асосида ёки алоҳида ажралган жойда ишлагани учун; учинчидан, жавобгарлик ёки масъулиятлилик миқдорига қараб қўшимча тўлов: масъулиятли лавозими учун; туртинчидан, ҳаёт учун ҳавфли бўлган ишларни бажаргани учун қўшимча тўлов. Меҳнат ҳақига қўшимча тўлашнинг ўзгарувчан қисмига, иш вақтидан ташқари ишлаб бергани учун рағбатлантириш киради.

Меҳнатдан самарали фойдаланишда меҳнат ва ишлаб чиқариш интизомини мустақамланиши ва ташкил этилиши ҳисобланади. Япония компанияларида ишлаб чиқариш ва меҳнат интизомининг юқори даражада ташкил этилганлиги маҳсулот ишлаб чиқаришда прогрессив ташкилий технологиялар тизимини қўллаш имконини беради. Прогрессив ташкилий технологияларга “Ўз вақтида таъминлаш (Just-in-time)”³⁹ ва “Канбан (Kanban)”⁴⁰ тизимларини мисол сифатида келтириш мумкин.

“Ўз вақтида таъминлаш” тизими. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи компанияга хом-ашё етказиб берувчи (таъминотчи) томонидан аниқ вақт бўйича зарурий қисм ва материаллар етказиб берилади. Бу ўз навбатида ҳар хил хизмат қилувчи бўлинмалар ҳаракатини юқори даражадаги ўзаро мувофиқлашувни талаб қилади. Натижада, асосий ишлаб чиқариш майдонларида омбор заҳиралари ва операциялар-аро тайёрлашларни минималлаштиришга олиб келади, аниқ бир маромда бажарилган (бажариладиган) иш учун барча бўлинмаларнинг жавобгарлиги ошади.

“Канбан” тизими. Конвейер усулида маҳсулот ишлаб чиқаришда буюртмачи томонидан талаб қилинадиган детал ва материаллар миқдори, уларни аниқ етказиш вақти кўрсатилган маҳсус талабномага асосан омбордан таъминланади. “Канбан” тизимини “Toyota Motors”, “Yamaha Motor”, “Nissan”, “Kawasaki” ва “Honda Motor”⁴¹ компаниялар фаолиятида кенг қўлланилади. “Канбан” тизими автоматлаштиришнинг юқори даражасини, қаттиқ ишлаб чиқариш

³⁹ “Ўз вақтида таъминлаш (Just-in-time)” тизими илк бор 1950 йилда “Toyota Motors” компаниясида қўллаб кўрилган. Ҳозирги кунда бу тизимдан АҚШ, Европа ва бошқа ривожланган давлатларда кенг фойдаланади.

⁴⁰ “Канбан” тизими (“Канбан” японча “реклама ойнаси” деган маънони англатади) 1959 йилда “Toyota” компаниясида автомобилларни ишлаб чиқариш жараёнида қўлланилган. 1962 йилдан бу тизимдан фойдаланиш кенг оммалашган.

⁴¹ “Yamaha Motor”, “Nissan”, “Kawasaki” ва “Honda Motor” каби компаниялар жаҳонда автомобил ва мотоцикл ишлаб чиқариш бўйича етакчи компаниялар ҳисобланади.

интизомини таъминланишини, персонал меҳнатини тўғри ташкил қилишни талаб қилади.

Ҳозирги кунда замонавий япон компаниялари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, ташкилий техник янгиликларни жорий қилишдан олинаётган самара фақат персонал меҳнатини самарали ташкил этиш масалалари билан ўзаро мувофиқлашган ҳолдагина мавжуд бўлади. Компаниялардаги техник қайта куруланиш тадбирлари, технологияларни тез янгилаш, ташкилий технологиялар тизимини киритиш, техник автоматлаштириш жараёни бевосита меҳнат самарадорлигини ошириш механизми билан боғланишини зарурат этади.

АҚШда персонал меҳнатидан фойдаланиш ишлари кенг изланувчан базага, консултатив ёрдам, ривожланган бошқарув инфратузилмасига таянади. Ушбу яратилган бошқарув инфратузилмаси тажрибасидан Буюк Британия, Канада, Япония, Янги Зеландия ва бошқа давлатларда ҳам кенг қўлланилади.

АҚШ компанияларидаги энг самарали замонавий ёндашув ўзининг кўриниши ва персонал билан ишлаш услублари ҳамда янги ахборот технологияларни қўлланилиши билан фарқ қилади. Компанияларда персонални бошқариш индивидуал меҳнат жараёнига асосланади. Меҳнат жараёнида эришилган индивидуал натижага мувофиқ меҳнатни баҳолаш ва лавозимини кўтариш амалга оширилади. Раҳбарият ва персонал ходимлари ўртасида самимий дўстона муносабат ўрнатилади. Компанияларда персонал ходимлари масъулияти ва меҳнат қобилиятини ошириш мақсадида меҳнат вазифаларига бригада (цех) раҳбари ёки мансаб лавозими юқори бўлган раҳбариятнинг меҳнат ваколати бириктирилиб берилади. Меҳнат вазифаси оширилган ишчи-ходим компания раҳбарияти ишончини оқлаш ва мавжуд қобилиятини кўрсатиш учун самарали меҳнат намоён этади.

АҚШ компанияларида ишчиларни меҳнатга қабул қилиш танлов асосида: бошланғич билим, компания фаолияти ва амал қилинадиган тартиб-қоидалар ҳақида маълумоти, малака даражаси, шахсий жиҳатлар инobatга олиниб суҳбат ҳамда тест натижалари бўйича

амалга оширилади⁴². Умуман, АҚШ компанияларида персонални бошқариш иккита тизимга асосланади. Уларни чегараланиши АҚШдаги меҳнат қонунчилигида мавжуд бўлган персоналнинг иккита категорияси орасидаги ҳуқуқий фарқини акс этади, лекин умумий ҳисобда ижтимоий-иқтисодий омиллар билан аниқланади.

Компанияларда меҳнатни турли жамоа (гурух) кўринишларда ташкил этиш самарали ҳисобланади. Бу жамоаларда меҳнат (сифат назорати, малакани ошириш) вазифаларни биргаликда бажарилиши билан ажралиб туради. Меҳнат муносабатларини яхшилаш ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга йўналтирилган жамоа меҳнатлари орасида, сифатни назорат қилиш тизимини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эгадир. Хориж мутахассисларининг баҳолаши бўйича, “сифатни назорат қилиш тизими”ни компанияда ташкил этиш ва ривожлантириш асосида ҳар бир доллар сарф эвазига 4-8 доллар даромад олиш мумкин. Шу боисдан АҚШ компанияларининг 90 фоизидан ортиғида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида “сифат назорати тизими” ташкил этилган, Японияда эса, бир миллиондан ортиқ компанияларда сифатни назорат қилиш учун 11 миллиондан зиёд ишчилар меҳнат фаолиятини олиб боради⁴³.

АҚШнинг меҳнатга ҳақ тўлаш тизими эгилувчан характерга эга бўлиб, меҳнат натижасига боғлиқ ҳолда ошиб боради. Сўнгги йилларда АҚШда ва Европанинг ривожланган мамлакатларида ишчилар томонидан бажарилган меҳнатга индивидуал асосда баҳо берилиб, меҳнат ҳақи тўлашда фойдаланилади. Буни боиси шундаки, ҳар бир ишчи меҳнат вазифаси ва малакаси бир хил бўлган ишчилар билан меҳнат жараёнига киришиб ўз қобилияти, ҳаётий мақсади, интилиши ва меҳнат мотивига қараб турли меҳнат натижаларига эришиши мумкин. Ушбу фарқлар меҳнат ҳақиға ўз ифодасини топиши шарт. Жисмоний ва ақлий меҳнат билан банд бўлган ишчиларнинг бажарадиган меҳнатлари натижаси сари, уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш услублари ҳам баҳолашга асосланади. АҚШдаги

⁴² Шапиро С.А., Шатаева О.В. Основы управления персоналом в современных организациях (учеб. пособие). - М.: Гроссмедиа, 2008.

⁴³ Журавлев П.В., Одегов Ю.Г., Волгин Н.А. Управление человеческими ресурсами: опыт индустриально развитых стран (учеб. пособие). - М.: Экзамен, 2002.

компанияларда раҳбар ва хизматчиларнинг 80 фоизи ва ишчиларнинг 50 фоизидан ортигининг меҳнатига ҳақ тўлашда меҳнатни баҳолаш услубидан фойдаланилади. Францияда индивидуал меҳнатни баҳолашнинг 75 фоизи раҳбар ва хизматчилар ҳамда 48 фоизи ишчилар хиссасига тўғри келади⁴⁴.

Меҳнат ҳақи миқдорига кўра АҚШда малакали мутахассис(муҳандис, дастурчи, ўқитувчи, шифокор, ҳуқуқшунос ва ҳ.к)ларнинг ўрни бекиёс. АҚШ меҳнат статистика бюросининг маълумотига кўра, малакали муҳандисларнинг бир ҳафталик меҳнат ҳақи 4700 АҚШ долларини, ишчиларнинг ўртача меҳнат ҳақи 481 долларни ташкил этган, бу муҳандисларникига нисбатан 9,5 баробар кам эканлигини кўрсатади. Малакали мутахассисларнинг меҳнат ҳақи муҳандисларникига нисбатан 61 фоизни ташкил қилади, малакасиз (кам малака талаб этувчи меҳнат) ишчиларники эса (орастабон, ошпаз, жиҳозларни ювувчи, юкларни ортувчи, ҳар хил иш бажарувчи ишчилар ва бошқалар) – 25 фоиздан ҳам кам⁴⁵. Бундай фарқлиниш европа давлатларида ҳам кузатиш мумкин, масалан, Германияда – 20 фоизга, Италия ва Данияда – 22, Люксембургда – 44, Франция ва Бельгияда – 61 фоизга тенг⁴⁶.

Баъзи бир АҚШ компанияларида меҳнатни рағбатлантириш ишчилар малакаси ва ўзлаштирилган мутахассисликлар сонига боғлиқ ҳолда ошиб боради. Ушбу меҳнат ҳақи тўлаш тизими “малака учун тўлов” деб номланиб, юқори малакали ишчилар, уста ва ўрта бўғин (бригада, цех) раҳбарларини қамрайди, бу тизим вақтбай ва ишбай меҳнат тўлов шаклида қўлланилади. Малака учун тўлов тизими меҳнат жараёнига ўзлаштирган ҳар бир янги мутахассисликни қўлласа меҳнат ҳақига қўшимча тўлов олади. Малака учун берилаётган тўлов тизимининг асосий афзаллиги шундаки: компанияда ишчи кучини юқори сафарбарлигини таъминлаш, меҳнатдан мамнун бўлиш, иш қолдиришлар камайиши, кадрлар

⁴⁴ Дряхлов Н., Куприянов Е. Системы мотивации персонала в Западной Европе и США. // Пробл. теории и практики упр. 2017. - № 2.

⁴⁵ Манба: www.bls.gov.us АҚШ меҳнат статистика бюроси расмий маълумотидан муаллиф ҳисоб-китоби.

⁴⁶ Манба: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Wages_and_labour_costs Европа иттифоқи статистика қўмитасининг расмий сайтидан муаллиф ҳисоб-китоби.

кўнимсизлиги, вақтни бесамар йукотилишини камайтириш имконини беради.

Кўпгина АҚШ компанияларида персонал меҳнатини рағбатлантириш асосий ва кўшимча рағбатлантиришларга асосланади. Асосий рағбатлантириш: компаниянинг қимматли қоғозларини сотиб олишларига имконият яратиш, даромадда иштирок эттириш, байрам арафасида, тизимли ва бошқа рағбатлантиришлардан иборат. Қимматли қоғозларни харид қилишига кўмаклашиш ишчиларда келгусида ўз меҳнатлари натижасида оладиган дивидентлари мавжудлигини ҳис этиб яна ҳам унумлироқ меҳнат қилишларига ундайди. Даромадда иштирок этиш компания фаолият натижасига боғлиқ ҳолда рағбатлантириш миқдори гоҳ ошиши ёки камайиши мумкин. Агар даромад миқдори ошса рағбатлантириш ҳам мутаносиб ошади, даромаднинг ошиши аввало маҳсулот сотилиш ҳажми ва бозор баҳосининг ошиши (маҳсулот таннархи ошмаган ҳолда) ҳамда маҳсулот таркибида меҳнат сарфининг камайиши ҳисобига амалга ошади. Рағбатлантириш миқдорини ошириб бориш учун меҳнат унумдорлиги ва самарадорлигини ошириш лозим бўлади. Байрам арафаларида (янги йил, мустақиллик куни, пасха (диний байрам), касб ва бошқа байрамларда) компания персоналига ойлик меҳнат ҳақининг 25-50 фоиз миқдорида моддий рағбатлантириш бериш анъанага айланган.

Кўшимча рағбатлантириш: персонални бошқаргани, нафақага чиқиши, меҳнат малакасини оширгани ва бошқа рағбатлантиришларни ўз ичига олади. Меҳнат малакасини оширгани учун рағбатлантириш асосан юқори малакага эга бўлган ишчилар, бригада (цех) бошлиқлари ва усталарга берилади. Бу рағбатлантириш ишчининг меҳнат хизматларини компания томонидан эътироф этилиши ва баҳоланиши нишонасидир. Кўшимча бошқа рағбатлантиришга бир ойлик маош миқдорида таътилга берилаётган кўшимча тўлов, мебел ва уй харид қилиш учун тўловлар ёки тўлов чегирмалари, шахсий истеъмолга берилган автомашина, махсус имтиёзли овқатланиш учун ва бошқа тўловлар амалга оширилади. Бу

ҳамма рағбатлантиришлар иқтидорли ва қобилиятли, малакали мутахассис ва ишчиларни сақлаб қолиш ҳамда илмий техник жараёнда фаол иштирок этиши учун йўналтирилади.

АҚШ компанияларида аниқ меҳнат натижасини рағбатлантиришда тизимли услубдан фойдаланилади. Бу тизимда Скенлон, Ракер ва Ипрошеар⁴⁷ номини олган тизимлар амал қилади. Рағбатлантиришнинг Скенлон тизими - бир ишчи ҳисобига меҳнат унумдорлиги ошганда компания ва ишчилар ўртасида ишлаб чиқариш сарфларини тежаш имконини беради. Ишлаб чиқарилган маҳсулот қийматида меҳнатга ҳақ тўлаш сарфининг салмоғи режалаштирилган даражадан ошиб кетмаса, унда ушбу иқтисод қилинган маблағ компания ва ишчилар ўртасида 1/3 қисмга тақсимланиб рағбатлантиришни кафолатлайди. Ракер тизими – меҳнат ҳақининг бир доллари ҳисобига шартли соф маҳсулот ҳажмини ошиши натижасида ишчи-ҳодимлар рағбатлантирилади. Бунда шартли соф маҳсулотга сарфлар миқдорини қисқартириш ёки шартли соф даромадни ошириш кўзланади. Ипрошеар тизими – “режалаштирилган маҳсулот ҳажмини ишлаб чиқариш учун сарфланадиган иш вақтини (киши–соат) тежаб қолинганлиги учун рағбатлантирилади. Норма киши-соатдан ҳақиқатда сарфланган киши-соат миқдори кам бўлса рағбатлантириш амалга оширилади. Тежаб қолинган сарфлар компания ва ишчи-ҳодимлар ўртасида тенг (50/50) миқдорда тақсимланади”⁴⁸.

АҚШ компанияларида “келгусига қолдирилган рағбат” тизими ҳам амал қилади. Бу тизим меҳнат натижасининг сифат ва миқдор ўзгаришларига рағбатлантиришни келгусида (1-5 йилдан сўнг) амалга оширилишини (тўлаб берилишини) кафолатлайди. Бундай тизим Италиянинг “FIAT” автоконцернида⁴⁹ ҳам амал қилади, бунда янги маҳсулот тўрини (дизайн, деталл ва ҳ.к) персонал томонидан яратганлиги учун рағбатлантириш ҳисобланади, бироқ ушбу рағбатлантириш 1-2 йилдан сўнг амалга оширилади. Франциянинг

⁴⁷ Скенлон, Ракер ва Ипрошеар тизимлари, ушбу тизимни жорий қилган шахслар номлари билан аталади.

⁴⁸ Базарова Т.Ю., Еремина Б.Л. Управление персоналом (Учебник). - М.: ЮНИТИ, 2014.

⁴⁹ “FIAT” автоконцерни 1899 йил Жованни Аньелли томонидан Италияда ташкил этилган. Автоконцерннинг ходимлари сони 193,3 миңдан ортиқни ташкил этади. Автоконцерннинг йиллик ўртача даромади 50,1 млрд еврони ташкил этади.

ишлаб чиқариш компанияларида ҳам маълум даражада сифат ва меҳнат самарадорлигига эришган персонал ходимларига нисбатан рағбатлантиришлар ҳисобланади ва у 5 йил ўтгач тўлиқ амалга оширилади.

Хитой Халқ Республикасидаги компанияларда персонал меҳнатини ташкил этишда шаклланган анъанавий маданиятга, яъни бунда шахснинг индивидуаллигидан жамоавийлашувга асосланади. Жамоавийлашув жамиятда шаклланган жамоанинг ҳар бир аъзоси яқдил оила аъзоси эканлиги, ёши катталарга ҳурмат, бирдамлик, ҳамжиҳатлик, меҳнатни жамоа билан биргаликда бажаришни ифодалайди⁵⁰. Шу боисдан персонал ходимлари меҳнатни ҳамкорликда бажариши, меҳнатсеварлиги ва меҳнатга чанқоклиги билан ажралиб туради. Компанияларда персонал ишчи-ходимларга меҳнат қилиши ва қобилиятларини намоён этишлари учун кенг имкониятлар яратилган.

Персонал меҳнат қобилиятларини ошириб бориш мақсадида “тайёрлов” ва “касбга йўналтириш” тизимлари амал қилади. Тайёрлов тизими ўз ичига: персонал малакасини ошириш, бошқарув қобилиятини шакллантириш, компания анъаналари ва ахлоқ нормаларига риоя қилиш, миқозлар билан ишлашни камраб олади. Касбга йўналтириш тизими: маълум меҳнат натижасига эришган, билимга чанқоқ ва қобилиятли ишчи-ходимларни келгусида компания ривожланишига ҳисса қўшишини ҳисобга олиб йирик компанияларда малакасини ошириш ёки нуфузли олий таълим муассасаларида ўқишга юборилади⁵¹.

Хитой компанияларида персонал меҳнатини рағбатлантиришда икки тизимдан фойдаланилади, яъни меҳнатга ҳақ тўлаш ва қўшимча рағбатлантириш. Меҳнатга ҳақ тўлаш ўз навбатида 3 қисмга бўлинади: асосий меҳнат ҳақи (ишчи-ходимнинг маълумот даражаси, меҳнат стажи ҳисобга олинади), меҳнат натижасига қараб ҳақ тўлаш (меҳнат сифати, самарадорлиги), компания даромадига мувофиқ ҳақ

⁵⁰ Марченко В. Как управляют персоналом в Китае: особенности китайского менталитета. - М., Журнал: Генеральный Директор, 2016. - № 4. (www.gd.ru)

⁵¹ Дзин С. Новые тенденции в управлении персоналом на современных китайских предприятиях. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология, - 2009. - № 1.

тўлаш. Меҳнатга ҳақ тўлашнинг асосий меҳнат ҳақи тўлашдан ташқари бўлган икки қисми бевосита меҳнат натижасига боғлиқ бўлганлиги боис меҳнатга ҳақ тўлашнинг 30-70 фоизи айнан шу қисмда шаклланади⁵². Қўшимча рағбатлантириш: ўрта бўғин раҳбарлари қимматли қоғозлар харидида иштирок этиши мумкинлиги, тиббий суғурта, транспорт ва алоқа воситалари учун харажатлар (мобил алоқа ва интернет) тўлаб берилиши, уй-жой, таълим олиш ва малакасини ошириш учун қўшимча моддий ёрдам кўрсатишни назарга тутати. Компанияларда молиявий имкониятлар ва иктисодий ривожланишни инобатга олган ҳолда қўшимча рағбатлантиришлар ҳам амалга оширилади.

Германия компанияларида персонал меҳнатидан фойдаланишда аввало ишчи-ходимлар манфаати устунлик қилади, бунда персонал малакасини ошириш, меҳнатга муносиб ҳақ тўлаш ва хавфсиз меҳнат шароитини яратиб боришдан иборатдир. Бу чоралар замирида компаниялар максимал фойда олиш, бозорда мустаҳкам ўз ўрнига эга бўлиш, ишлаб чиқаришни инвестициялар ҳисобига ривожлантириб бориш, замонавий технологияларни қўллаш ва экологик муаммоларни бартараф этишни кўзлайди.

Германия компанияларида персонал ходимларини бошқарувда иштирок этишлиги учун жалб қилиш тизими мавжуд. Бу тизим персонални компаниянинг бошқарув назорат кенгашларида иштирок этиш, “ишчи - раҳбар” дўстона муносабати, ишчилардан ташкил топган ишлаб чиқариш кенгашини тўзишни назарда тутати. Ушбу кенгаш доимий асосда камида 5 кишидан иборат ва бошқарув назорат кенгашида овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган ишчилардан ташкил топади. Раҳбарият ушбу ишчилар кенгаши ва бошқарув назорат кенгашига зарурий ахборот бериб боради, улардан олинган талаб ва таклифларни ўрганиб чиқади ҳамда қарор қабул қилади. Хусусан, бундай ишчилар кенгаши АҚШнинг 25 фоиздан ортиқ компанияларида ҳам ташкил этилган ҳамда фаолият кўрсатади.

Германия компанияларида персонал меҳнатидан фойдаланишга таъсир кўрсатувчи омиллар ҳисобга олинади. Ушбу омилларга:

⁵² Zheng ShiQiang. Chinese Management, 2005.

давлатнинг тартибга солиш сиёсати, иқтисодий шароит, компаниянинг мақсад ва вазифалари, технологик даража, бошқарув тамойилларидан фойдаланиш, касаба уюшмаси билан ўзаро шаклланган муносабат ва бошқалар. Компаниялар қўйидаги персонал меҳнатидан самарали фойдаланишни ташкил этиш тамойиллари амал қилади:

- персонал ходимларининг эгаллаган билим ва тажрибаларига мувофиқ иш жойига қўйиш;
- умумий муаммо ва ечимлар фақат жамоада келишган ҳолда ҳал қилиш;
- раҳбарият нафақат ишчилардан меҳнат натижасини талаб қилиши балки мавжуд имкониятлардан фойдаланиб меҳнат қилиши учун ҳам ёрдам бериш;
- ишчи-ходимлар олдига қўйилган меҳнат вазифалари уларнинг билим ва қобилиятларига мос бўлиши;
- меҳнатга муносиб шароит ва рағбатлантиришни таъминлаш, малака маҳоратини ошириш;
- персонал меҳнатини баҳолаб бориш.

Мазкур тамойилларни амалга ошириш учун аввало раҳбарият томонидан кўрилаётган чораларга бевосита боғлиқ бўлади. Шу боисдан Германияда компания персоналини бошқаришни юқори малакали, инсонлар билан ишлаш ва бошқаришни, зарур қарорни компания мақсад ва вазифаларига мос ҳолда мустақил қабул қилувчи шахслар тайинланади.

Компанияларда персонал меҳнатини рағбатлантириш катта эътибор ажратилади, бу ўз ўрнида меҳнатга таъсир қилувчи омиллар таъсири ва қўламини олдиндан билиш имконини беради. Персонални рағбатлантириш иккига бўлинади: асосий ва қўшимча. Асосий рағбатлантириш меҳнатга ҳақ тўлаш киради. Қўшимча рағбатлантириш ижтимоий (ижара ҳақи, ёрдам пули, тиббий кўрик ва бошқалар) ва кадрларни бошқаришга (персонални танлаш, меҳнатини баҳолаш, малакасини ошириш ва бошқалар) йўналтирилган сарфлар шулар жумласидандир. Меҳнатга ҳақ тўлаш ягона таъриф ставкасига асосан амалга оширилади, ушбу асосга мувофиқ меҳнатнинг аниқ

шароитини ҳисобга олган ҳолда кўшимча тўловлар амалга оширилади, жумладан, таътил пули, иш ўринлари қисқариши, иш тартиби (иш ҳафтасида иш куни давомийлиги, сменалиги, шанба ва якшанба кунлари ишлаганлиги). Кўшимча рағбатлантириш моддий ва натурал кўринишда амалга оширилади. Масалан, “Volkswagen” концернда ишчилар ҳар йил 30 фоизга арзонлаштирилган автомобил харид қилиш мумкин. Қоида бўйича, бозор нархидан 20 фоиз паст нархда, 10 фоизли кўшимча чегирма эса улар учун аниқ кўшимча рағбатлантириш бўлади⁵³. Меҳнатни рағбатлантиришнинг ушбу тизими сўнги йилларда Германия саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигининг сезиларли даражада ошишини таъминлади.

Тадқиқотларимиз натижасида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг хориж тажрибаларини ўрганиш бўйича хулоса қиладиган бўлсак, Японияда персонални бошқариш модели “Бизлар бир оила” деган фалсафий қарашга асосланади. Япония компанияларида персонал манфаати юқори ўринда туради. Шу боисдан персонал меҳнат потенциалидан самарали фойдаланишнинг тамойил ва рағбатлантириш тизимлари амал қилади. АҚШда персонал меҳнатини бошқариш ривожланган бошқарув инфатузилмасига таянади. Бошқаришнинг энг самарали замонавий ёндашув ва персонал билан ишлаш услублари, меҳнатни рағбатлантириш тизим ҳамда ахборот технологияларни қўлланилиши амал қилади. Хитойда персонал меҳнатини ташкил этиш жамоавийликка асосланади. Меҳнатни рағбатлантиришда меҳнат натижаси инobatга олинади. Германияда персонални бошқариш кенг камровли таъсир кўрсатувчи омил ва тамойиларга асосланади. Ушбу омил ва тамойилларга мувофиқ компанияларда персонал меҳнатидан самарали фойдаланиш йўллари амалга оширилади.

Хорижий ривожланган давлатларнинг саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш ва ижтимоий-меҳнат муносабатларини самарали тартибга солишнинг бой тажрибаларига эга. Бирок, ҳар бир давлатнинг ўзига хос шаклланган анъана ва

⁵³ Манба: <http://www.volkswagen.de> Концерн расмий сайтдан. “Volkswagen” концерни 1953 йилда Берлин шаҳрида ташкил этилган ва Германияда йирик автомобил ишлаб чиқарувчи концерн ҳисобланади (йилга 9 млн. дан зиёд автомашина ишлаб чиқаради).

фаркли жиҳатлари амал қилади, шу боисдан бирон хорижий давлатнинг тажрибасини жорий қилишда мавжуд анъаналарни инобатга олмай бўлмайди. Улар бир давлатда ижобий натижа берган ва яхши ўз ўрнини топган бўлса, бошқа бир давлатда ҳам яхши натижа бериш кафолатини бермайди. Шу боисдан, мамлакатимизнинг саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини муттасил ошириб бориш мақсадида хориж тажрибасини тадқиқ қилдик. Ушбу хориж тажрибасининг айрим услубларини саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш учун фаолиятга қўйидагиларни тадқиқ этиш мумкин: биринчидан, персонал малакасини доимий ошириб бориш, узтоз-шоғирд анъаналарига мувофиқ меҳнатни ташкил этиш; иккинчидан, раҳбарият ва персонал ишчилари ўртасида самимий дўстона алоқани ўрнатиш; учинчидан, мансаб лавозимини ошириш ёки меҳнат вазифасини ўзгартириш тизимини жорий қилиш; тўртинчидан, меҳнат самарадорлигини ошириш учун сифатни назорат қилиш тизимини ташкил этиш; бешинчидан, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг барқарор ва узлуксизлигини таъминлаш мақсадида прогрессив ташкилий технологиялар тизимини босқичма-босқич жорий қилиш; олтинчидан, персонал меҳнатини баҳолаш, ишлаган меҳнат стажи ва малака даражасини ҳисобга олган ҳолда меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини ташкил этиш; еттинчидан, меҳнатни рағбатлантиришда тизимли рағбатлантириш ва қўшимча рағбатлантириш усулларидан фойдаланиш; саккизинчидан, корхона даромадида иштирок этиш тизимини қўллаш. Бизнингча, ривожланган хорижий мамлакатлардаги йирик саноат корхоналарида амалга оширилаётган самарали тизимли чоралар меҳнат самарадорлигини муттасил ошиб боришига замин яратмоқда.

II-БОБ. ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ ЙИРИК САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕХНАТ САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ

2.1. Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналари ривожланишига меҳнат самарадорлигини оширишнинг таъсири

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналари ривожланишига меҳнат самарадорлигини оширишнинг таъсирини кенгрок аниқлашда, аввало меҳнат фаолиятидаги натижаларининг баъзи ҳолларда юқори, баъзида эса паст бўлишининг сабабини англаш унга таъсир кўрсатувчи кўрсаткичларни таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Меҳнат фаолиятининг асосий мақсади бу, бирор натижага эришиш, масалан, маҳсулот ишлаб чиқариш ёки сифатли хизмат кўрсатишдан иборатдир. Ҳар қандай ишчи ёки ишчилар гуруҳи учун мана шу меҳнат фаолияти натижасининг унумдорлиги, яъни маълум иш вақти бирлигида қанча маҳсулот ишлаб чиқарилганлиги муҳим аҳамият касб этади ва бу натижа қанчалик юқори бўлса, маҳсулотнинг ҳар бир-бирлигига сарфланадиган жонли меҳнат сарфи ва бошқа сарф-харажатлар миқдори шунчалик камаяди. Худди шу тарзда, меҳнат самарадорлиги ошгани сари меҳнат натижаси ошиб боради ва унга сарфланадиган меҳнат сарфлари ҳам қисқариб боради.

Қашқадарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини янада оширишда ҳудуддаги йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш бугунги куннинг муҳим долзарб масаласи ҳисобланади. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигининг ошиши кўшимча қийматга эга бўлган саноат маҳсулот ишлаб чиқаришининг ривожланишига, жонли меҳнатни товар моддий меҳнатга, пул билан таъминланган талабни шакллантиришга, аҳоли даромадлари ва фаровонлигини оширишга, макродаражада эса нарх ва инфляцияни жиловлаб туришга, инновацион иқтисодий ривожланишни таъминлаш имконини беради.

Йирик саноат корхоналарининг ривожланишига меҳнат самарадорлигини ошишининг таъсири, аввало тайёр маҳсулот, ишлаб чиқарувчи ходимлар ва улар фойдаланадиган ишлаб чиқарувчи

кучлар ўртасидаги ниҳоятда оддий боғлиқлик борлигидадир. Саноат корхоналарнинг ривожланишига ушбу боғлиқлик якуний меҳнат натижасининг ошишига бевосита таъсир кўрсатади. Агар йирик саноат корхоналарининг маҳсулот ишлаб чиқариш ривожланиши билан меҳнат фаолиятининг самарадорлиги кўрсаткичлари ўзаро боғлиқлигини кўриб чиқадиган бўлсак, асосли равишда мутаносиб боғлиқликга эга эканлигига гувоҳ бўламиз. Йирик саноат тармоғининг вилоят ривожланишига катта улушга эга бўлган ёқилги саноати, металлургия саноати, кимё ва нефт кимё саноати, енгил ҳамда озик-овқат саноат тармоғидаги саноат корхоналари танлаб олинди. Жумладан, ёқилги саноат тармоғидан “Гиссарнефтгаз” МЧЖ ҚК, “Шўртаннефтгаз” МЧЖ, “Муборакнефтгаз” МЧЖ, “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖ, “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖ, “Кукдумалокгаз” МЧЖ ва “Косон нефт газ кидирув экспедицияси” МЧЖ корхоналари, металлургия саноатидан “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонаси, кимё ва нефт-кимё саноатидан “Шўртангазкимё мажмуаси” МЧЖ корхонаси, енгил саноатдан ҳудудий пахтани қайта ишлашга ихтисослаштирилган корхоналар, озик-овқат саноатидан “Дон халқ rischi” АЖ, “Дунё-М” АЖ ва “Қашқадарё дон маҳсулотлари” АЖ корхоналари. Ушбу йирик саноат корхоналарининг ривожланишига меҳнат самарадорлиги ошишининг таъсирини кўриб чиқадиган бўлсак якуний маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ёқилги саноатидаги “Гиссарнефтгаз” МЧЖ корхонасида 2017 йилда 2014 йилга нисбатан 0,3 фоизга қисқарган даврда (2.1-жадвал) корхонада меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони таҳлил даврига мос равишда 10,8 бандга қисқарган, бу даврда корхонада меҳнат фаолиятининг самарадорлиги 11,7 бандга (2.2-жадвал) ошган. Қуйидаги 2.1-жадвалда ифода этилган иқтисодий натижаларнинг таҳлилини давом этадиган бўлсак, “Муборакнефтгаз” МЧЖда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 130,3 фоизга, меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони 1,8 мартага кўпайган даврда меҳнат фаолиятининг самарадорлиги 128,1 фоизга ошган, “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖда маҳсулот ишлаб чиқариш 110,2 фоизга ошган, меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони эса 2,7 бандга

камайган, бу даврда меҳнат фаолиятининг самарадорлиги 113,2 фоизга ошган, кимё ва нефт-кимё саноатидаги “Шўртангаз кимё мажмуаси” МЧЖ корхонасида маҳсулот ишлаб чиқариш 167,3 фоизга ошган, меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони эса 103,3 фоизга кўпайган даврда меҳнат фаолиятининг самарадорлиги 162,0 фоизга ошган. Пахтани қайта ишлашга ихтисослашган енгил саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ўртача 160,5 фоизга ошган, меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони эса 6,5 бандга қисқарган даврда меҳнат фаолиятининг самарадорлиги 2,0 мартадан ортиқга ошган.

2.1-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш динамикаси таҳлили (млн.сўм ҳисобида)

№	Корхоналар номи	Йиллар				2017 йилда 2014 йилга нисбатан, % да
		2014	2015	2016	2017	
1. Ёқилги саноати						
1.1.	"Gissarneftgaz" МЧЖ ҚК	226130,8	223072,0	160920,8	225414,4	99,7
1.2.	"Шўртаннефтгаз" МЧЖ	523752,1	668093,1	707941,6	887764,1	169,5
1.3.	"Муборакнефтгаз" МЧЖ	952134,0	1174873,0	1154904,6	1241002,3	130,3
1.4.	"Муборак газни қайта ишлаш заводи" МЧЖ	1330224,4	1491667,3	1445512,2	1465850,4	110,2
1.5.	"Дехқонобод калий заводи" МЧЖ	103407,2	150162,9	121196,5	174108,0	168,4
1.6.	"Қукдумалоқгаз" МЧЖ	-	-	-	345475,5	-
1.7.	"Қосон нефт газ кидирув экспедицияси" МЧЖ	-	38489,9	53454,4	54098,0	-
2. Металлургия саноати						
2.1.	"Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ	7200,9	7811,9	8482,4	11697,8	162,4
3. Кимё ва нефт кимё саноати						
3.1.	"Шўртангаз кимё мажмуаси" МЧЖ	735149,1	1016000,9	1333309,9	1230155,3	167,3
4. Енгил саноати						
4.1.	"Қамаши пахта тозалаш" АЖ	49065,6	59956,5	64280,3	73235,8	149,3
4.2.	"Бешкент пахта тозалаш" АЖ	64879,4	72814,3	78159,8	91587,7	141,2
4.3.	"Қосон пахта тозалаш" АЖ	86579,4	100020,3	108295,4	114867,1	132,7

2.1-жадвал давоми

4.4.	“Жейнов тозалаш” АЖ	пахта	58824,6	74412,4	78234,5	86073,2	146,3
4.5.	“Муборак тозалаш” АЖ	пахта	28784,8	34378,3	39592,8	43507,5	151,1
4.6.	“Нишон тозалаш” АЖ	пахта	61392,8	72152,8	76206,0	87168,6	142,0
4.7.	“Касби пахта тозалаш” АЖ		73982,9	89940,8	107752,4	119692,8	161,8
4.8.	“Чироқчи тозалаш” АЖ	пахта	28419,9	32701,4	34916,9	40678,8	143,1
4.9.	“Шахрисабз тозалаш” АЖ	пахта	20476,3	25674,0	29752,8	32324,8	157,9
4.10	“Яккабоғ ок олтин” АЖ		27794,8	32138,8	39068,9	43640,3	157,0
4.11	“Ок сарой текстиль” МЧЖ		-	30778,3	39167,2	70289,5	-

5. Озиқ-овқат саноати

5.1.	“Дон ҳалқ ризки” АЖ		30013,0	33233,8	44561,9	49207,2	164,0
5.2.	“Дунё-М” АЖ		103420,7	103698,0	118108,9	131859,6	127,5
5.3.	“Қашқадарё дон маҳсулотлари” АЖ	дон	13018,4	15558,9	15684,9	16573,4	127,3

Озиқ-овқат саноати тармоғидаги “Дон ҳалқ ризки” АЖда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 1,6 мартага ошган, меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони эса 139,3 фоизга кўпайган даврда меҳнат фаолиятининг самарадорлиги 117,7 фоизга, “Қашқадарё дон маҳсулотлари” АЖда маҳсулот ишлаб чиқариш 127,3 фоизга ошган, меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони эса 101,9 фоизга кўпайган, бу даврда меҳнат фаолиятининг самарадорлиги 124,9 фоизга ошган. “Дунё-М” АЖ корхонасида маҳсулот ишлаб чиқариш 127,5 фоизга ошган, меҳнат билан банд бўлган ишчилар сони 6,1 бандга қисқарган, меҳнат фаолиятининг самарадорлиги эса 135,7 фоизга ошган.

2.2-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида меҳнат фаолияти самарадорлиги кўрсаткичи таҳлили (млн.сўм ҳисобида)

№	Корхоналар номи	Йиллар				2017 йилда 2014 йилга нисбатан фарқи (+;-)
		2014	2015	2016	2017	
1. Ёқилги саноати						
1.1.	“Gissarneftgaz” МЧЖ ҚК	199,4	186,7	133,3	222,7	23,3
1.2.	“Шўртаннефтгаз” МЧЖ	192,9	245,0	256,7	312,8	119,9
1.3.	“Муборакнефтгаз” МЧЖ	173,8	213,9	209,3	222,6	48,8

1.4.	"Муборак газни қайта ишлаш заводи" МЧЖ	579,6	665,6	634,6	656,2	76,6
1.5.	"Дехқонобод калий заводи" МЧЖ	79,9	111,3	87,8	124,6	44,7
1.6.	"Қукдумалокгаз" МЧЖ	-	-	-	424,4	-
1.7.	"Косон нефт газ қидирув экспедицияси" МЧЖ	-	343,7	427,6	458,5	-
2. Металлургия саноати						
2.1.	"Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ	124,2	126,0	128,5	177,2	53
3. Кимё ва нефт кимё саноати						
3.1.	"Шўртангазкимё мажмуаси" МЧЖ	403,3	551,3	651,0	653,3	250,0
4. Енгил саноат						
4.1.	"Қамаши пахта тозалаш" АЖ	130,8	165,6	181,1	203,4	72,6
4.2.	"Бешкент пахта тозалаш" АЖ	258,5	292,4	308,9	396,5	138,0
4.3.	"Косон пахта тозалаш" АЖ	208,6	234,8	274,2	296,8	88,2
4.4.	"Жейнов пахта тозалаш" АЖ	168,1	215,7	242,2	285,0	116,9
4.5.	"Муборак пахта тозалаш" АЖ	130,8	160,6	200,0	243,1	112,2
4.6.	"Нишон пахта тозалаш" АЖ	163,3	189,4	221,5	275,8	112,6
4.7.	"Қасби пахта тозалаш" АЖ	178,3	199,9	261,5	288,4	110,1
4.8.	"Чирокчи пахта тозалаш" АЖ	111,0	121,6	149,2	176,9	65,8
4.9.	"Шахрисабз пахта тозалаш" АЖ	124,1	143,4	203,8	273,9	149,8
4.10.	"Яккабоғ оқ олтин" АЖ	156,2	173,7	244,2	307,3	151,2
4.11.	"Оқ сарой текстиль" МЧЖ	-	263,1	321,0	562,3	-
5. Озиқ-овқат саноати						
5.1.	"Дон ҳалқ ризки" АЖ	54,4	61,8	88,9	64,0	9,6
5.2.	"Дунё-М" АЖ	83,7	86,8	101,5	113,7	29,9
5.3.	"Қашқадарё дои маҳсулотлари" АЖ	50,7	64,8	70,3	63,3	12,6

Таҳлил қилинаётган йирик саноат корхоналарида меҳнат фаолияти самарадорлиги кўрсаткичининг ошиб бориши маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланаётган жонли меҳнатнинг самарадорлиги юқори эканлигини намоён этади. Ушбу кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда йирик саноат корхоналарида муайян вақт давомида меҳнат билан банд бўлган ишчилар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотни аниқлаш имконини берадиган меҳнат

унумдорлиги кўрсаткичини аниқлаш мумкин. Саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ишчи кучининг вақт бирлиги мобайнида маҳсулот яратиш қобилияти, ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг (истеъмол кийматининг) сарфланган меҳнат миқдорига нисбатини ифода этади. Сарфланган меҳнат миқдори эса ишланган вақт билан, киши-куни, киши-соати ва ҳ.к. билан белгиланади. Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ўзида меҳнат билан банд бўлган битта ишчининг ўртача меҳнат натижасини ифодалайди. Бинобарин, меҳнат унумдорлиги ошиши иш вақти бирлиги мобайнида меҳнат натижадорлиги кўпайишидан ёки меҳнат натижаси бирлигига сарфланадиган иш вақти тежалишидан иборатдир. Шу жиҳатдан, кўриб чиқилаётган йирик саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш муҳим ҳисобланади. Таҳлил қилинаётган саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги, жумладан "Gissarneftgaz" МЧЖ ҚК корхонасида 2017 йилда 2014 йилга нисбатан 64,0 минг сўмга ошган (2.3-жадвал).

2.3-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичининг таҳлили (минг сўм ҳисобида)

№	Корхоналар номи	Йиллар				2017 йилда 2014 йилга нисбатан, % да
		2014	2015	2016	2017	
1. Ёқилги саноати						
1.1.	"Gissarneftgaz" МЧЖ ҚК	546,3	511,4	364,3	610,3	111,7
1.2.	"Шўртганнефтваз" МЧЖ	528,5	671,2	701,3	857,0	162,2
1.3.	"Муборакнефтваз" МЧЖ	476,1	586,1	572,0	609,9	128,1
1.4.	"Муборак газни қайта ишлаш заводи" МЧЖ	1588,0	1823,6	1733,8	1797,7	113,2
1.5.	"Деҳқонобод калий заводи" МЧЖ	218,9	305,0	240,0	341,5	156,0
1.6.	"Қукдумалокгаз" МЧЖ	-	-	-	1162,8	-
1.7.	"Қосон нефт газ кидирув экспедицияси" МЧЖ	-	941,5	1168,4	1256,0	-
2. Металлургия саноати						
2.1.	"Қарши иккиламчи кора металл" МЧЖ	504,7	516,4	535,5	729,4	144,5

3. Кимё ва нефт кимё саноати						
3.1.	"Шўртангаз кимё мажмуаси" МЧЖ	1104,8	1510,3	1778,8	1789,9	162,0
4. Енгил саноат						
4.1.	"Қамаши пахта тозалаш" АЖ	439,1	555,8	607,6	682,7	155,5
4.2.	"Бешкент пахта тозалаш" АЖ	867,4	981,3	1036,7	1330,5	153,4
4.3.	"Косон пахта тозалаш" АЖ	700,1	787,9	920,0	996,0	142,3
4.4.	"Жейнов пахта тозалаш" АЖ	564,0	723,8	812,8	956,4	169,6
4.5.	"Муборак пахта тозалаш" АЖ	439,1	539,1	671,0	815,6	185,8
4.6.	"Нишон пахта тозалаш" АЖ	547,9	635,5	743,4	925,7	168,9
4.7.	"Қасби пахта тозалаш" АЖ	598,2	670,7	877,6	967,8	161,8
4.8.	"Чироқчи пахта тозалаш" АЖ	372,5	407,9	500,7	593,5	159,3
4.9.	"Шахрисабз пахта тозалаш" АЖ	416,4	481,3	683,8	919,3	220,7
4.10.	"Яккабоғ оқ олтин" АЖ	524,0	583,0	819,4	1031,3	196,8
4.11.	"Оқ сарой текстиль" МЧЖ	-	882,8	1077,3	1887,0	-
5. Озиқ-овқат саноати						
5.1.	"Дон ҳалқ ризки" АЖ	149,0	169,2	243,0	175,3	117,7
5.2.	"Дунё-М" АЖ	229,4	237,7	277,2	311,4	135,7
5.3.	"Қашқадарё маҳсулотлари" АЖ	дон 138,8	177,6	192,2	173,3	124,9

"Муборакнефтгаз" МЧЖ корхонасида меҳнат унумдорлиги даражаси 133,8 минг сўмга, "Муборак газни қайта ишлаш заводи" МЧЖ корхонасида 209,7 минг сўмга, "Шўртангаз кимё мажмуаси" МЧЖ корхонасида 685,1 минг сўмга, енгил саноатдаги корхоналарида ўртача ҳисобда 203,1 фоизга, "Дунё-М" АЖда 82,0 минг сўмга, "Дон ҳалқ ризки" АЖда 26,3 минг сўмга, "Қашқадарё дон маҳсулотлари" АЖ корхонасида 34,5 минг сўмга ошган.

Йирик саноат корхоналари кесимида ҳисобланган меҳнат унумдорлиги даражаси таҳлилидан келиб чиққан ҳолда, шунини айтиш мумкинки меҳнат унумдорлигини бир турдаги соҳалар ўртасида таққослаш ёки уларнинг ўзаро ўхшаш жиҳатларини ҳисобга олиш зарур. Агар аниқ рақамлар ҳисобга олинса, масалан, ёқилғи саноатига мансуб корхонада меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи йилига 5 ёки 7 фоизни ташкил этса, уни йилига бу кўрсаткич 12 ёки 15 фоизни ташкил этувчи озиқ-овқат саноат корхонаси билан солиштирилганда, ёқилғи саноат тармоғидаги корхонада меҳнат унумдорлиги қиймат

жиҳатдан юкори эканлигини кўришимиз мумкин. Шу сабабдан ҳам меҳнат унумдорлиги кўрсаткичини ҳисоблашда нафақат маълум бир соҳанинг ўзига хос жиҳатларини, балки фаолиятидаги турли вазиятларни ҳисобга олишни ҳам талаб этади, ҳоҳ бу ишлаб чиқариш соҳасида бўлсин, ҳоҳ у ноишлаб чиқариш соҳада.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичининг тескари миқдорий қийматини яъни корхонада маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдорини ифода этувчи меҳнат сиғими кўрсаткичи намоён этади. Ушбу кўрсаткични танланган йирик саноат корхоналарида ўзгариши таҳлил қилинганида ёкилғи саноат тармоғидаги "Gissarneftgaz" МЧЖ ҚҚда 2017 йилда 2014 йилга нисбатан 10,5 бандга қисқарган (2.4-жадвал), "Муборакнефтгаз" МЧЖда таҳлил даврига мос равишда 21,9 бандга, "Муборак газни қайта ишлаш заводи" МЧЖда 11,6 бандга, кимё ва нефт-кимё саноатидаги "Шўртангаз кимё мажмуаси" МЧЖда 38,2 бандга, енгил саноат корхоналарида ўрта ҳисобда 38,8 бандга, озиқ-овқат саноатидан "Дон ҳалқ rischi" АЖда 15,1 бандга, "Дунё-М" АЖда 26,3 бандга ва "Қашқадарё дон маҳсулотлари" АЖда 20,0 бандга қисқарган.

2.4-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида меҳнат сиғими кўрсаткичи таҳлили (млн.сўм, киши-кунни ҳисобида)

№	Корхоналар номи	Йиллар				2017 йилда 2014 йилга нисбатан фарқи, (+;-)
		2014	2015	2016	2017	
I. Ёкилғи саноати						
1.1.	"Gissarneftgaz" МЧЖ ҚҚ	1,830	1,955	2,745	1,639	-0,19
1.2.	"Шўртаннефтгаз" МЧЖ	1,892	1,282	1,422	1,167	-0,73
1.3.	"Муборакнефтгаз" МЧЖ	2,100	1,706	1,748	1,640	-0,46
1.4.	"Муборак газни қайта ишлаш заводи" МЧЖ	0,630	0,548	0,577	0,556	-0,07
1.5.	"Деҳқонобод калий заводи" МЧЖ	4,567	3,279	4,167	2,929	-1,64
1.6.	"Кукдумалокгаз" МЧЖ	-	-	-	0,860	-
1.7.	"Косон нефт газ қидирув экспедицияси" МЧЖ	-	1,062	0,856	0,796	-

2. Металлургия саноати						
2.1.	"Қарши иккиламчи кора металл" МЧЖ	1,981	1,929	1,867	1,377	-0,60
3. Кимё ва нефть кимё саноати						
3.1.	"Шўртангаз кимё мажмуаси" МЧЖ	0,905	0,662	0,562	0,559	-0,35
4. Енгил саноат						
4.1.	"Қамаши пахта тозалаш" АЖ	2,278	1,799	1,646	1,465	-0,81
4.2.	"Бешкент пахта тозалаш" АЖ	1,153	1,019	0,965	0,752	-0,40
4.3.	"Косон пахта тозалаш" АЖ	1,428	1,269	1,087	1,004	-0,42
4.4.	"Жейнов пахта тозалаш" АЖ	1,773	1,382	1,230	1,046	-0,73
4.5.	"Муборак пахта тозалаш" АЖ	2,278	1,855	1,490	1,226	-1,05
4.6.	"Нишон пахта тозалаш" АЖ	1,825	1,574	1,345	1,080	-0,74
4.7.	"Қасби пахта тозалаш" АЖ	1,672	1,491	1,139	1,033	-0,64
4.8.	"Чирокчи пахта тозалаш" АЖ	2,684	2,451	1,997	1,685	-1,00
4.9.	"Шахрисабз пахта тозалаш" АЖ	2,401	2,078	1,462	1,088	-1,31
4.10.	"Яккабоғ оқ олтин" АЖ	1,908	1,715	1,220	0,970	-0,94
4.11.	"Оқ сарой текстиль" МЧЖ	-	1,133	0,928	0,530	-
5. Озиқ-овқат саноати						
5.1.	"Дон халқ ризки" АЖ	6,713	5,909	4,115	5,704	-1,01
5.2.	"Дунё-М" АЖ	4,359	4,206	3,607	3,211	-1,15
5.3.	"Қашқаларё махсулотлари" АЖ дон	7,206	5,630	5,204	5,770	-1,44

Йирик саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги даражасининг ошиши ва меҳнат сиғимини камайиши саноат корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнини инновацион технологиялар билан таъминлаш ва улардан самарали фойдаланиш, жонли меҳнатнинг тежалиши, иш вақтидаги унумсиз йўқотишларни тугатиш, меҳнатга ҳақ тўлаш ва моддий рағбатлантириш тизимини тўғри ташкил қилиниши билан изохлаш мумкин.

Юқоридаги таҳлиллардан шуни қайд қилиш лозимки, саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошиб бориши бевосита корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳияти ошишига, жонли меҳнатдан фойдаланишда инновацион технологияларни қўллаган ҳолда меҳнат сарфини қискартириш имконини берган. Таҳлил қилинган йирик саноат корхоналарининг ривожланишига меҳнат самарадорлигини ошириш таъсирини кенгроқ аниқлаш мақсадида меҳнат фаолиятининг меҳнат натижасига таъсир кўрсатувчи

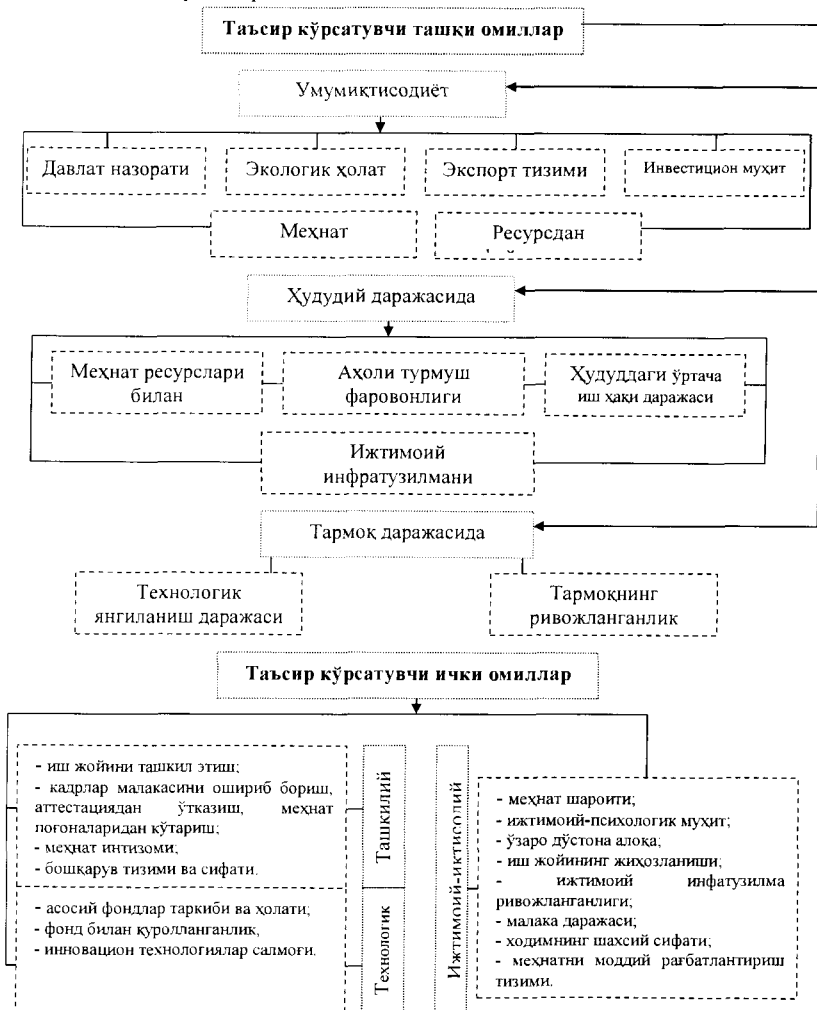
омилларни топиш ва улар меҳнат фаолиятига қай даражада таъсир кўрсатишини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Таъсир этувчи омилар деганда меҳнат самарадорлигига бевосита ва билвосита таъсир қилувчи, унинг ошиши ёки камайишига олиб келувчи омилар тушунилади. Меҳнат самарадорлигига таъсир қилувчи омиларни бирма-бир қайд этиб ўтиш орқали, ушбу омиларни тўлиқ таъсир доирасини аниқ ифода этиб ўтиш лозим, акс ҳолда меҳнат самарадорлигига таъсир этувчи иккиламчи омиларни бирламчи омилар сирасида қайд этиб ўтиш каби хатоликка йўл қўйиш мумкин. Бундай жиддий хатоликка йўл қўймаслик учун меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиларни таъсир доираси ва моҳиятини чуқурроқ аниқлаш мақсадида йирик саноат корхоналарининг фаолият хусусиятини инобатга олган ҳолда барча омиларни алоҳида гуруҳларга бўлиб тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Фойдаланиш даражаси ва муносабат турига кўра бевосита саноат корхоналари фаолиятига таъсир кўрсатувчи омиларни ички омилар гуруҳига, билвосита боғлиқ бўлган омиларни эса ташқи омилар гуруҳига ажратиб таҳлил қиламиз (2.1-расм).

Ушбу 2.1-расмда ифодаланган ташқи омилар гуруҳидаги умумиктисодиёт даражасидаги омилар сирасига кирувчи давлат назорати омили давлатнинг иқтисодиётни, айниқса саноат ишлаб чиқариш тармоғини ривожлантириш борасидаги сиёсати билан боғлиқдир. Давлат бошқарувининг асосий вазифаси иқтисодиётни ривожлантириш локомативи ҳисобланган саноат тармоғини самарали ишлашида бевосита ва билвосита туртки бўлувчи ўзаро муносабат қоидалари (мақсадли дастурлар, саноат зоналари)ни яратишдадир, бу эса бутун мамлакат ҳудудида саноат корхоналарининг рақобатдошлик ва иқтисодий-молиявий фаолият даражасини яхшилаш, шу билан бирга барча аҳоли учун фойдали кулай ижтимоий-иқтисодий натижага эришишдан иборат.

Меҳнат қонунчилиги омили саноат корхоналарида меҳнат муносабатларини тартибга солувчи қонун ва бошқа норматив ҳужжатлардан ташкил топади. Бошқа томондан, меҳнатга бўлган

муносабат, меҳнат ресурслари бандлигини оширишга қаратилган сиёсатдан иборатдир.

2.1-расм. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишга таъсир кўрсатувчи омилларнинг таъсир кўлами бўйича гуруҳланиши⁵⁴

⁵⁴ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Экологик ҳолат омили маълум ҳудуддаги ер, атмосфера ҳавоси, сув ва бошқа табиий инъомларда зарарли моддалар миқдори билан характерланади. Экологик ҳолатнинг ёмонлашуви бевосита меҳнат билан банд бўлганларда вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик ва соғлигининг ёмонлашувига, бу ўз навбатида меҳнат самарадорлигининг пасайишига таъсир кўрсатади.

Инвестиция муҳити омили саноат корхоналардаги мавжуд техника ва технологияларнинг маънан ҳамда жисмонан эскирганлигини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқаришни тубдан модернизация қилишни рағбатлантиради. Шунингдек, янги ишлаб чиқариш ҳажмлари, қулай ва хавфсиз бино ва иншоотларни яратишга замин яратади.

Экспорт тизими омили экспортнинг асосий қисмида саноат корхоналарида маҳсулот қазиб олинadиган маҳсулотлар улушини камайтириб, ушбу қазиб олинadиган ресурсларни қайта ишлаб, ундан юқори қўшимча қийматга эга бўлган саноат маҳсулотини ишлаб чиқариб, қайта ишланган товар салмоғини экспорт ҳажмида оширишни кўзлайди. Бу саноат тармоғида янги иш ўринларини яратишга, энг сўнгги қайта ишлаб чиқариш технологияларини фаолиятга жорий қилишга, ишчи кучининг меҳнат сифатини оширишга олиб келади.

Ресурслардан фойдаланиш омили саноат тармоғида ишлаб чиқарилаётган товарлар нафақат тармоқ истеъмолчилари эҳтиёжини қондириши, балки бошқа тармоқлар фаолиятини ривожлантириши ва қўшимча захира яратиши билан ҳам аҳамиятли. Бундай ҳолат бошқа тармоқлар учун зарур бўлган ишлаб чиқариш ресурсларини узлуксиз таъминланишига замин яратиб, пировардида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ошишига имконият яратади.

Ҳудудий даражадаги омилар саноат корхоналарининг меҳнат ресурслари билан мутаносиб таъминланганлик ва улардан самарали фойдаланиш, аҳолининг турмуш тарзи ва урф-одатлари, ижтимоий инфратузилманинг ривожланганлиги, ҳудуддаги ўртача иш ҳақига боғлиқдир. Бунда ишчи кучи миграцияси, фаол меҳнат тарзи (иш билан бандлик, меҳнат қилишга бўлган интилиш), шахснинг камол топиши учун яратилган имкониятлар, ижтимоий муассасалар фаолияти ривожланганлиги, малакали кадрларнинг мавжудлиги.

уларнинг миқдор ва сифат жиҳатидан ошириш ҳамда меҳнатидан унумли фойдаланиш даражаси, турмуш сифатини ошириш имконини берадиган иш ҳақининг мавжудлигидан иборатдир.

Тармоқ даражасидаги омилларга саноат корхоналарининг саноат тармоқ мансублиги бўйича замонавий инновацион технологияларни жорий этилиши ва тармоқнинг ривожланганлиги ўз ифодасини топади. Маълумки, мансуб саноат тармоғига замонавий инновацион технология ютуқларини жорий этилиши инсон меҳнатининг қисқаришига, малакали кадрларга бўлган талабнинг ошишига, ишлаб чиқариш омиллари нобудгарчилигининг камайишига, меҳнат натижаси сифати ва миқдорининг ошишига олиб келади.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлиги ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омил гуруҳлари ичида энг кучли таъсир кўрсатувчи омил бу ички омил деб ҳисоблаймиз. Чунки, ички омиллар бевосита меҳнат самарадорлиги ўзгариши содир бўладиган ишлаб чиқариш жараёнларида, яъни саноат корхоналари миқёсида вужудга келади. Саноат корхонаси даражаси бўйича, ходимларнинг меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш, ривожлантириш ва меҳнат қобилияти тикланишини таъминловчи ташкилий, технологик, ижтимоий ва иқтисодий элементлардан ташкил топади. Саноат корхонаси даражасида таъсир кўрсатувчи ички омилларни меҳнат самарадорлигига таъсир кўламини кенгроқ аниқлаш мақсадида йирик саноат корхоналарида олиб борилган амалий кузатув ва тажрибалар асосида аниқланган натижаларни қуйида кўриб чиқамиз.

Саноат корхоналарида ишлаб чиқариш ривожини, меҳнат самарадорлигини ва сифат тизимларини яратиш ходимларнинг меҳнат фаолиятини ташкилий жиҳатдан таъминлаш, чунончи: ишчи кучини ишлаб чиқариш воситалари билан ўзаро бирлаштириш, меҳнат ва иш жойини ташкил қилиш, уни ривожлантириш усуллари, меҳнат ва моддий ашёвий ресурслардан, иш вақти фондидан самарали фойдаланиш ташкилий омилларни тавсифлайди. Бунинг асосида, ташкилий омиллардан тўлиқ фойдаланиш “ижтимоий-технологик” ва “инсон-машина” тизимларини кенг қўллаш тамойилларига, ишлаб чиқарувчи-таъминотчи-истеъмолчилар товар ҳамда хизматлар натижасидан мамнун бўлиши ва

ишчиларнинг актив меҳнат жараёнларини оширишга асосланади. Ташкилий омиллар ишлаб чиқариш жараёнида меҳнат фаолиятини олиб боровчи ишчи-хизматчиларнинг меҳнат самарадорлигини оширишда қай даражада фойдаланилаётгани ва бу шароитда инсон меҳнати ёрдамида мавжуд имкониятлардан келиб чиққан ҳолда максимал қўшимча қийматга эга бўлган саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш қувватини аниқлаш ҳамда фойдаланиш имконини беради. Бунинг учун аввало ходимларнинг меҳнат фаолиятидаги иш жойини ташкил қилиш муҳим. Иш жойини ташкил этишда меҳнатни технологик жиҳатдан таъминланганлик омили устунликка эгадир. Саноат корхоналарида персонал меҳнат фаолиятидаги технологик омиллар, барча омиллар орасида меҳнат самарадорлигига энг катта таъсир доирасига эга омил сирасига киради. Бу омил инсон фаолиятини табиий шароитларга боғлиқ бўлишлигини камайтиради. Бу эса фойдали табиий қазилмаларга эга бўлган мамлакат ёки худуд кенг қўламдаги ривожланиш имконига эга бўлади, деган фарзни инкор этади, бунга исбот сифатида фойдали табиий қазилмалари чекланган Жанубий Корея, Сингапур ва Япония мамлакатларини келтиришимиз мумкин, улар ривожланиш босқичларида айнан технологик омиллар ёрдамида иктисодий тараққиётга эришган.

Технологик омиллар саноат корхонаси фаолияти таркибида асосий ўринни эгалловчи ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида иштирок этадиган, авваламбор, меҳнат воситалари ёки бошқача қилиб айтганда асосий фондлардан иборат. Асосий фондларни меҳнат самарадорлигига бевосита таъсирини таҳлил қилишда мавжуд асосий фондларнинг таркиб ҳолатини ўрганиш муҳим ҳисобланади. Шу боисдан тадқиқотимизда Қашқадарё вилоятидаги йирик саноат тармоғида асосий фондларнинг таркиби ва қиймати таҳлил қилинди (2-илова). 2-иловада йирик саноат корхоналарининг асосий фондлари ҳисобида асосий маҳсулот ишлаб чиқаришда ва билвосита хизмат килувчи технология ҳамда ускуналар, бино ва иншоотлар, турли қўшимча фаолиятларни амалга оширишда кўмак берувчи транспорт воситалари, бошқа кўринишдаги турли фондлардан иборат эканлиги ифодаланган. Ушбу асосий фондларни модернизациялаш, асосий капиталга киритилаётган инвестициялар ҳажмининг ошиши, техник ва

технологик жиҳатдан узлуксиз янгиланиб бориши корхоналарнинг саноат ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш имконини бермоқда. Технологик янгиланишни умуммамлакат саноат тармоғидаги ҳолатни кўрадиган бўлсак, янгиланиш коэффиценти 22,4 фоизни ташкил этади (3-илова). Бундай ижобий ҳолат саноат тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир мақсадли давлат дастурлари ва лойиҳаларни изчиллик билан ўз вақтида амалга оширилаётганлиги натижасидир.

Саноат корхоналарида инсон меҳнاتини технологик куроллантириш омилининг ўзгариши мукамал бўлса, шунчалик меҳнат сарфини қисқартиришга ва пировардида меҳнат самарадорлигини оширишга имкон беради. Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, инсон меҳнати омилисиз фақатгина техник фойда билангина меҳнат самарадорлигининг ўсиши имконсиздир. Инсон меҳнатининг омили сифатида ишлаб чиқариш жараёнида тутган ўрни кўп ҳолларда меҳнат самарадорлиги ўсишининг ижтимоий-иқтисодий омиллари сифатида талкин қилинади. Ижтимоий-иқтисодий омиллар инсоннинг меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш орқали самарадорликнинг ўсишига таъсир кўрсатади. Улар икки шаклда намоён бўлади: биринчи шакл, инсоннинг меҳнат қилиш қобилиятларидан имкон қадар яхши фойдаланиши учун яратилган ташкилий, иқтисодий, психологик ва бошқа шарт-шароитлар орқали; иккинчи шакл эса, ҳар бир ишчининг меҳнат самарадорлиги ошишини таъминлаш ва назорат қилиш ҳамда меҳнат сифатининг ортишига қўшимча ёрдам кўрсатиш орқали.

Бизнинг фикримизча, иш ҳақининг иқтисодий омил сифатида меҳнат самарадорлигининг ошишига таъсир кўрсатишида, аввало, самарадорлик кўрсаткичлари ошишини таъминловчи инсон меҳнатидан самарали ва интенсив фойдаланишни намоён этади. Кенг маънода, ишчининг ўз меҳнат фаолияти натижаси сифатида оладиган иш ҳақи, моддий ва маънавий рағбатлантиришдан қониқишни ҳис қилиши келгусида меҳнат самарадорлиги ошишига замин яратади. Дарҳақиқат, ишчиларнинг ўз меҳнатидан қониқишни ҳис қилиб меҳнат фаолиятини олиб бориши, бу пировардида ижтимоий-

иктисодий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичининг ошишини таъминлайди.

Ижтимоий омиллар корхонада яшил иш ўрнини ёки меҳнат жараёнида меҳнат хавфсизлиги даражасини, меҳнат ва дам олиш (таътил) тартибини, жамоада ижтимоий-психологик муҳитни, ноқулай меҳнат шароит таъсири ва унинг салбий оқибатларини бартараф этиш ҳамда ижтимоий хизматлардан фойдаланишни кўзда тутди. Ижтимоий омиллар гуруҳида меҳнат шароити омили: иш жойининг санитария талабларига жавоб бериши ва адолатли меҳнат шароитларининг яратилишини ифода этади. Инсоннинг меҳнат қилиши жараёнида адолатли меҳнат шароитлари мавжудлиги тегишли равишда меҳнатдан мамнун бўлишга ҳам таъсир кўрсатади. Бу ҳолатда, ишчи меҳнатини асослашнинг ижтимоий-психологик омиллари иштирок этади. “Меҳнат шароити ишлаб чиқариш омиллари (меҳнат ресурслари)дан узок вақт давомида юқори меҳнат қобилятларини сақлаган ҳолда ақлий ва жисмоний қобилятларидан самарали фойдаланиш имконини беради”⁵⁵.

Халқаро меҳнат ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳар йили ноқулай меҳнат шароитлари оқибатида жаҳон бўйича 2,3 млн киши меҳнат жараёнида (иш жойида) бахтсиз ҳодиса ва касб касалликлари натижасида ҳалок бўлади. Жаҳон ялпи маҳсулотининг 4 (тўрт) фоизидан ортиғи ишлаб чиқариш (ноишлаб чиқариш) жараёнида ноқолай меҳнат шароити натижасида йўқотилади⁵⁶. Меҳнат шароитининг танланган саноат корхоналаридаги ишлаб чиқариш жараёнига таъсирини ўрганиш бўйича олиб борилган тадқиқотлар натижаси ўларок ходимларнинг вақтинча меҳнатга лаёқатсизлиги вужудга келишида 50-55 фоизи ишлаб чиқаришдаги ноқулай меҳнат шароити натижасида юзага келиши аниқланди. Шунингдек, мамлакатимизда кейинги 5 йил ичида “рўйхатга олинган касб касалликларининг 60 фоизидан зиёди жисмоний омиллар таъсири

⁵⁵ Абдурахмонов О.К. Методическое обеспечение выбора мероприятий по улучшению условий и охраны труда на промышленном предприятии. Двадцать четвертые международные Плехановские чтения. - М., 2011. - с. 60

⁵⁶ Promoting decent work in eastern europe and central asia. ILO decent work technical support team and country office for eastern europe and central asia – areas of work, 2013. - p. 14.

натижасида содир бўлган”⁵⁷. Жумладан, 35 фоизи шовқин, 26 фоизи титраш ва 31 фоизидан ортиғи кимёвий омиллар таъсирида заҳарланиш ҳамда касалликка чалиниш ҳолатлари натижасидир.

Саноат ишлаб чиқариш корхоналарида бахтсиз ҳодиса ва касб касалликларининг юзага келиши саноат тармоғи ва ундаги корхоналарнинг меҳнат шароитига боғлиқдир. Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналаридаги ишчи-хизматчиларнинг 11,7 фоизи санитария-гигиена талабларига жавоб бермайдиган шароитда, 2,5 фоизи юқори шовқинда ва 1,3 фоизи меъёрдан ортиқ даражадаги титраш таъсирида меҳнат фаолиятини олиб бормоқда (4-илова). 4-иловага мувофиқ, санитария-гигиена талабларига жавоб бермайдиган шароитда ишлайдиганлар 2017 йилда 2011 йилга нисбатан 7,9 бандга камайган, юқори шовқин таъсири остида ишлаётганлар таҳлил даврига мос равишда 64,5 фоизга, меъёрдан ортиқ даражадаги титраш таъсирида ишлаётганлар сони 2,7 мартага кўпайган. Агар меҳнат шароитини амалий кузатувлар олиб борилган йирик саноат корхоналари мисолида кўриб чиқадиган бўлсак, санитария-гигиена талабларига жавоб бермайдиган шароитда “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 43 та (2016 йилда 59 та) ва “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖда 14 та (2016 йилда 18 та) ишчи-хизматчилар меҳнат билан банд. Ўтган даврларга нисбатан бундай ижтимоий самарага эришишда аввало, саноат корхоналарида хавфсиз меҳнат шароитини яратиш бўйича олиб борилган самарали чора-тадбирлар натижасидир. Муносиб меҳнат шароитида меҳнат билан банд бўлган ходимлар улушини “Шўртаннефтгаз” МЧЖда 2017 йилда 2016 йилга нисбатан 0,6 фоизга, “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖда эса таҳлил даврига мос равишда 0,3 фоизга ошириш имконини берди. Шунингдек, “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида хавфсиз меҳнат шароитини яратиш бўйича мақсадли чора-тадбирларни кўриш бўйича таклифларимизни амалиётга жорий этишлари натижасида ноқулай меҳнат шароитини бартараф этишга эришилди.

⁵⁷ Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитасининг 2012-2017 йил статистик маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

Мазкур ташқи ва ички омилларни саноат корхоналарнинг фаолият хусусиятини инобатга олган ҳолда меҳнат жараёнини ташкил қилиш меҳнат самарадорлигини муттасил ошириб боришдек муҳим вазифани бажариш имконини беради. Жумладан, танланган саноат корхоналарида меҳнат натижасига таъсир кўрсатувчи омилларни инобатга олган ҳолда меҳнатни тўғри ташкил этиш асосида “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 563,1 млн.сўмлик моддий ашёни тежаб қолишга, маҳсулот ишлаб чиқаришни кўшимча 0,01 фоизга ошириш, “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида меҳнат унумдорлиги даражасини 0,5 фоизга, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖда эса маҳсулот ишлаб чиқаришни 0,8 фоизга ошириш имконини берди. Ушбу эришилган иқтисодий самарадорлик натижаларидан шуни кайд этиш мумкинки, йирик саноат корхоналарини ривожлантиришда меҳнат самарадорлигини ошириш долзарб аҳамиятга эга эканлигини асослайди.

2.2. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичлари таҳлили

Қашқадарё вилоятида фаолият кўрсатаётган йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичлари корхоналарнинг инновацион ривожланиш йўлидаги стратегик мақсадларига эришишнинг ишончли чораларидан биридир. Ташкилий-иқтисодий кўрсаткичлар саноат корхоналарининг саноат салоҳиятини ривожлантириш, технологик модернизация қилиш, хом-ашё ресурсларини сифатли ва чуқур қайта ишлаш ҳамда ички ва ташқи истеъмол бозорларида кўшилган қиймат улуши юқори бўлган рақобатбардош саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш асосида янги иш ўринларини яратиш, меҳнат самарадорлигини ошириш, иш билан банд бўлган аҳолининг даромадлари ва турмуш даражасини янада ошириб бориш имконини беради. Ушбу мақсадларни амалга оширишда бевосита йирик саноат корхоналарида ишлаб чиқаришни ва меҳнатни тўғри ташкил қилиш ҳамда уни самарали бошқариш йўллари ёки бошқача қилиб айтганда

саноат корхоналарини ривожлантиришдаги асосий омил ва заҳиралар асос бўлиб хизмат қилади. Омиллар сирасига билвосита умумиктисодиёт даражасида давлатнинг саноат тармоғини ривожлантиришдаги мақсадли сиёсатидан иборатдир.

Қашқадарё вилояти ўзининг табиий ресурсларига бойлиги жиҳатидан республикамизнинг бошқа вилоятларига нисбатан етакчи ўринларга эга. Шу боисдан, Қашқадарё вилоятининг саноат имкониятлари ва салоҳиятини ошириш мақсадида ҳукуватимиз томонидан бир қатор мақсадли қарор ва фармонлар қабул қилинган. Агар сўнги беш йилликда вилоятнинг саноат салоҳиятини ривожлантириш бўйича қабул қилинган ҳуқуқий асосларга назар ташлайдиган бўлсак, бунда энг асосийлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 2 августдаги “2013-2016 йилларда Қашқадарё вилоятининг саноат салоҳиятини ривожлантириш тўғрисида”ги ПҚ-2017-сонли Қарори, 2018 йил 29 мартдаги “Қашқадарё вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3635-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 5 апрелдаги “2017-2018 йилларда Қашқадарё вилоятида саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш лойиҳаларининг кўрсаткичларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 183-сонли Қарори ҳамда республика миқёсида саноатни ривожлантиришга доир қабул қилинган қарор ва фармонлар шулар жумласидандир. Ушбу ҳуқуқий асослар Қашқадарё вилоятининг саноат салоҳиятини тубдан ошириш, саноат тармоқлари ривожланиши ва саноат маҳсулотлари таркибида меҳнат сарфини камайтириш имконини яратган. Биргина, 2013 йил 2 августда қабул қилинган ПҚ-2017-сонли Қарор билан Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарининг саноат салоҳиятини кўшимча 2016 йилда 2012 йилга нисбатан 24,7 фоизга оширишга эришилган. Саноат тармоқлари бўйича таҳлил қилиб кўрадиган бўлсак, машинасозлик ва метални қайта ишлаш саноати корхоналарида таҳлилнинг мос даврига нисбатан 2,4 мартага, кимё ва нефт кимё саноати корхоналарида 3 мартага, енгил саноат корхоналарида 1,7 мартага, озиқ-овқат саноати корхоналарида 1,6 мартага, ёқилғи саноати

корхоналарида 9,4 фоизга ва бошқа саноат тармоғи корхоналарида 48,2 фоизга қўшимча саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни, умумий ҳисобда 2,5 мингдан зиёд янги иш ўринларини яратиш имконини берган⁵⁸.

Қашқадарё вилоятининг табиий хом-ашё, ишлаб чиқариш ва меҳнат салоҳиятидан оқилона фойдаланиш, саноат соҳасини жадал ривожлантириш орқали аҳолининг иш билан бандлиги ва турмуш даражасини ошириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 5 апрелдаги 183-сонли Қарорига асосан 2017 йилда йирик саноат корхоналари салоҳиятидан фойдаланиш эвазига қўшимча 1707,5 млрд.сўмлик, ўтган 2018 йилда эса 1195,9 млрд.сўмлик қўшимча қийматга эга бўлган саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш имконини берган. Саноат корхоналарида қўшимча қийматга эга бўлган саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда янги иш ўринлари ҳам ташкил этилган, жумладан ёқилғи саноат корхоналарида 320 та, озик-овқат саноати корхоналарида 45 та, енгил саноат корхоналарида 362 та, кимё ва нефт-кимё саноати корхоналарида 191 та. Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш лозимки, йирик саноат корхоналарининг саноат ишлаб чиқариш салоҳиятини оширишдаги давлатнинг мақсадли сиёсати аввало, саноатни ривожлантиришдаги фаол инвестиция, технологик модернизация, табиий ресурслар заҳирасини аниқлаш ва улардан самарали фойдаланиш чораларини кўришдан иборатдир.

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида саноат салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва меҳнат натижасини ошириш нафақат давлатнинг мақсадли чораларига, балки корхоналарнинг ўз фаолиятларида инновацион технологияларни кенг жорий этиш, кадрлар салоҳиятини ошириб бориш, ишлаб чиқариш ва меҳнатни самарали бошқарув усуллари асосида ташкил этиш, меҳнат натижаси ҳисобланган меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш йўлларига ёки бошқача айтганда саноат корхоналарининг ички ташкилий-иқтисодий тузилмасига ҳам боғлиқ ҳисобланади. Шундай

⁵⁸ Қашқадарё вилоятининг 2016 йил асосий яқунлари ва 2017 йилда вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Қашқадарё вилоят халқ депутатларининг мажлиси // Қарши, "Қашқадарё" газетаси, 2017 йил 27 январ.

экан, йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишга ва уни баҳолашга таъсир кўрсатувчи ташкилий-иктисодий кўрсаткичларни танланган “Шўртаннефтгаз” МЧЖ, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖ ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ саноат корхоналари мисолида қуйида кўриб чиқамиз. Шунини алоҳида қайд этиб ўтиш лозимки, танланган “Шўртаннефтгаз” МЧЖ саноат корхонаси республика газининг 25,2 фоизини, газ конденсатининг 20,8 фоизини, суюлтирилган газ маҳсулотининг 23,9 фоизини етказиб бериши билан республикада муҳим стратегик саноат корхонаси ҳисобланиши билан ажралиб туради. “Дехқонобод калий заводи” МЧЖ корхонаси ўзининг табиий бой ноёб захираси ва ишлаб чиқариш ҳажми бўйича Марказий Осиёда ягона ҳисобланган корхона бўлиб, қишлоқ хўжалиги учун кимёвий ўғитлар ишлаб чиқаради.

Танланган йирик саноат корхоналарининг фаолият хусусиятини эътиборга оладиган бўлсак, корхоналарда меҳнат натижасининг ўзгариши бевосита табиий ресурслар захираси ва технологик даражага боғлиқ ҳисобланади. Корхоналардаги технологик даража маҳсулот ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида иштирок этадиган асосий фондлардан иборат эканлигини инобатга олган ҳолда танланган саноат корхоналаридаги мавжуд таркиб ҳолатини ўрганганимизда, унда бино ва иншоотлар (ўзатиш қурилмалари билан), технология ва ускуналар, транспорт воситалари ҳамда бошқа ёрдамчи асосий воситалар ташкил этиши аниқланди. Агар танланган йирик саноат корхоналари кесимида асосий фондларни таҳлил қиладиган бўлсак (2.5-жадвал), “Шўртаннефтгаз” МЧЖда асосий фондларнинг умумий қиймати 2017 йилда 2011 йилга нисбатан 2,5 мартага, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖда асосий фондлар 2,3 мартага ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖда асосий фондлар 1,5 мартага кўпайган.

Таҳлил қилинаётган саноат корхоналарида асосий фонд таркибидаги ишлаб чиқариш усқунларидан юқори интенсив даражада фойдаланиш натижасида ялпи инвестиция камайишига ва корхонанинг асосий фондлар улушида усқунларнинг қиймати қисқаришига олиб келади. Бунга асосий сабаб шундаки, ишлаб

чиқариш ускуналари корхонадаги бошқа асосий фондларга қараганда тезроқ ишдан чиқишидир. Бу ҳолатни умумий асосий фонддаги технология ва ускуналарнинг салмоғи ўзгаришида кўриш мумкин.

2.5-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида асосий фондларнинг таркиб ҳолати таҳлили⁵⁹

№	Асосий фонд элементлари	Йиллар							2017 йил 2011 йилга нисбат, %да
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
	Жами асосий фондлар қиймати, млн.сўм	756788,3	958906,3	1205636,5	1318412,0	1488649,4	1686927,5	1866547,9	246,6
1.	Бино	54426,0	61607,1	69016,8	83033,5	102903,3	110808,8	119562,6	219,7
1.1.	"Шўртаннефтьгаз" МЧЖ	41273,1	47133,8	52177,1	63343,1	78292,0	84790,2	91149,5	220,8
1.2.	"Дехқонобод калий заводи" МЧЖ	10431,7	11610,4	13828,0	16483,0	21131,2	22420,2	24505,3	234,9
1.3.	"Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ	2721,3	2862,8	3011,7	3207,4	3480,1	3598,4	3907,8	143,6
2.	Иншоотлар	491657,1	561073,2	736044,2	818621,4	871643,8	992002,4	1101705,2	224,1
2.1.	"Шўртаннефтьгаз" МЧЖ	417723,7	477040,5	601548,0	673733,8	716179,0	817876,5	916839,5	219,5
2.2.	"Дехқонобод калий заводи" МЧЖ	66540,1	75456,4	124804,9	134789,3	145033,3	163162,5	173441,7	260,6
2.3.	"Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ	7393,3	8576,3	9691,2	10098,2	10431,5	10963,5	11423,9	154,5
3.	Технология ва ускуналар	201119,3	325452,0	388544,2	403736,9	500283,9	568794,5	628509,5	312,5
3.1.	"Шўртаннефтьгаз" МЧЖ	151044,7	271341,9	323439,6	334759,9	419119,5	480310,9	535546,7	354,5
3.2.	"Дехқонобод калий заводи" МЧЖ	44328,3	48007,6	58233,2	61610,7	73378,4	80129,2	84215,8	189,9
3.3.	"Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ	5746,3	6102,5	6871,5	7366,2	7786,1	8354,5	8747,1	152,2
4.	Транспорт воситалари	8858,0	9900,6	10974,7	11822,8	12440,4	13758,7	14916,2	168,4
4.1.	"Шўртаннефтьгаз" МЧЖ	6236,8	6997,7	7921,3	8586,7	9041,8	10126,8	11068,6	177,4
4.2.	"Дехқонобод калий заводи" МЧЖ	1988,5	2213,2	2330,5	2454,1	2557,1	2764,2	2908,0	146,2
4.3.	"Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ	632,7	689,6	722,8	782,0	841,4	867,5	939,5	148,5
5.	Бошқа асосий воситалар	727,8	873,4	1056,6	1197,4	1378,0	1563,0	1854,4	254,7
5.1.	"Шўртаннефтьгаз" МЧЖ	497,7	614,2	745,0	859,7	1026,5	1182,6	1455,7	292,4
5.2.	"Дехқонобод калий заводи" МЧЖ	165,9	190,5	230,8	251,8	260,7	283,9	294,1	177,2
5.3.	"Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ	64,2	68,8	80,7	85,8	90,8	96,6	104,6	162,8

⁵⁹ Танланган йирик саноат корхоналари мисолида. Қашқадарё вилоят статистика бошқармасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўпламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

Йирик саноат корхоналарининг ишлаб чиқариш ускуналари билан қуролланиши унинг моддий омилларидан эканлигини ҳисобга олган ҳолда айтиш мумкинки, асосий ишлаб чиқаришдаги технология ва ускуналарнинг ишдан чиқиши саноат корхоналарининг маҳсулот ишлаб чиқариши сифатига ҳамда меҳнат самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади. Шундай экан, агар асосий ишлаб чиқаришдаги технология ва ускуналарнинг ишдан чиқиши меҳнат самарадорлигига салбий таъсир кўрсатувчи энг асосий омиллардан ҳисобланса, уни модернизация қилмасдан ишлатиш (маҳсулот ишлаб чиқаришда) якуний натижага тўғридан-тўғри салбий таъсир кўрсатади, чунки ускуна техник жиҳатдан ўз имкониятларини йўқотиб бориши ва вақт ўтиши билан дастлабки максимал даражадаги унумдорлик билан ишлай олмаслиги мумкин.

Технологик модернизация саноат корхоналарида маънавий ва жисмоний эскирган асбоб-ускуналарни янги инновацион технологияларга алмаштиришни кўзга тутди. Бу ишлар учун биргина 2017 йил давомида “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонаси томонидан 549,5 млрд.сўмлик технологик модернизация ишларига маблағлар йуналтирилган. Бу эса фаолиятга инновацион технологияларни жорий этган ҳолда ишлаб чиқарилаётган суюлтирилган газ ҳажмини кўшимча 61 минг тоннага ошириш, маҳсулот ишлаб чиқаришда меҳнат сарфини камайтириш, корхона ва маҳсулот рақобатдошлигини ҳамда фонд билан қуролланганлик даражасини ошириш имконини яратган.

Саноат корхоналарида фонд билан қуролланганлик кўрсаткичи меҳнат самарадорлигига нечоғлик таъсирини таҳлил қилиш орқали ишчи кучининг мавжуд ишлаб чиқариш фондлари билан қуролланганлик, фондлардан самарали фойдаланиш ва маҳсулот истеъмол қийматини яратишда фондларнинг ўрнини, шунингдек ушбу кўрсаткичлардан фойдаланиб танланган саноат корхоналарида асосий ишлаб чиқариш фондларининг самарадорлигини аниқлаш имкони мавжуд (2.6-жадвал).

2.6-жадвал

**Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида
меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий
кўрсаткичлари таҳлили⁶⁰ (млн.сўм ҳисобида)**

№	Кўрсаткичлар номи	Йиллар					2017 йилга нисбатан, %да
		2013	2014	2015	2016	2017	
“Шўртаннефтвергаз” МЧЖ							
1.	Фонд билан қуролланганлик	420,0	398,3	448,7	505,5	548,3	130,5
2.	Фондларнинг фаол қисми билан қуролланганлик	397,5	374,6	419,6	474,4	515,7	129,7
3.	Фонд қайтими	0,46	0,48	0,55	0,51	0,57	123,4
4.	Фонд сизими	2,16	2,06	1,83	1,97	1,75	81,0
5.	Асосий фондлар қиймати	985831,1	1081283,3	1223658,9	1394287,0	1556060,1	157,8
6.	Фондларнинг фаол қисми қиймати	932909,0	1017080,5	1144340,3	1308314,2	1463454,8	156,9
7.	Меҳнат даромадлиги	194,1	192,9	245,0	256,7	312,8	161,1
8.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, % да	8,8	-0,64	26,9	4,8	21,9	248,9
9.	Ишлаб чиқарилган маҳсулот	455664,3	523752,1	668093,1	707941,6	887764,1	194,8
“Дехқонобод калий заводи” МЧЖ							
1.	Фонд билан қуролланганлик	158,8	166,6	179,7	194,7	204,3	128,6
2.	Фондларнинг фаол қисми билан қуролланганлик	147,6	153,7	163,8	178,3	186,5	126,4
3.	Фонд қайтими	0,29	0,48	0,62	0,45	0,61	213,9
4.	Фонд сизими	3,51	2,08	1,61	2,22	1,64	46,7
5.	Асосий фондлар қиймати	199427,5	215589,0	242360,7	268760,0	285364,8	143,1
6.	Фондларнинг фаол қисми қиймати	185368,7	198854,1	220968,8	246055,9	260565,5	140,6
7.	Меҳнат даромадлиги	45,3	79,9	111,3	87,8	124,6	275,2
8.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, % да	7,4	76,5	39,3	-21,1	41,9	566,4
9.	Ишлаб чиқарилган маҳсулот	56873,9	103407,2	150162,9	121196,5	174108,0	306,1
“Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ							
1.	Фонд билан қуролланганлик	357,5	371,4	365,0	361,8	380,6	106,5
2.	Фондларнинг фаол қисми билан қуролланганлик	303,3	314,6	307,4	305,8	319,9	105,5
3.	Фонд қайтими	0,30	0,33	0,35	0,36	0,47	157,7
4.	Фонд сизими	3,39	2,99	2,90	2,82	2,15	63,4
5.	Асосий фондлар қиймати	20377,8	21539,7	22629,9	23880,5	25123,0	123,3
6.	Фондларнинг фаол қисми қиймати	17285,4	18246,4	19059,0	20185,5	21110,6	122,1
7.	Меҳнат даромадлиги	105,6	124,2	126,0	128,5	177,2	167,9
8.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, % да	13,0	17,6	1,5	2,0	37,9	291,2
9.	Ишлаб чиқарилган маҳсулот	6016,7	7200,9	7811,9	8482,4	11697,8	194,4

Ушбу 2.6-жадвалда асосий фондларнинг ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчиларга нисбатан қуролланганлик “Шўртаннефтвергаз” МЧЖ

⁶⁰Қашқадарё вилоят статистика бошқармасидан олинган маълумотлар асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

корхонасида 2017 йилда 548,3 млн.сўмни, 2013 йилга нисбатан таққослайдиган бўлсак 30,5 фоизга, таҳлил қилинаётган даврларда “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖда 28,6 фоизга ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида 6,5 фоизга ошганлигини кўриш мумкин.

Фонд билан қуролланганликнинг ошиб бориши ишлаб чиқаришда меҳнат билан банд бўлганларга нисбатан фоиз ҳисобида ҳисобланганда “Шўртаннефтгаз” МЧЖда 36,9 бандга, “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖда 31,9 бандга ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖда 7,5 бандга кўпайган, бундан шуни айтиш мумкинки, асосий воситалар қийматининг ошиши ишлаб чиқаришда банд бўлганларга нисбатан юқори эканлигини асослайди. Агар мавжуд асосий фондлар таркибидаги фаол қисми билан қуролланганлик кўрсаткичини таҳлил қиладиган бўлсак, меҳнат билан банд бўлганларда фаол қисми билан қуролланганлик кўрсаткичи асосий фонд билан қуролланганлик кўрсаткичига нисбатан тенг эканлигини кўришимиз мумкин, бу эса асосий фондлар таркибида маҳсулот ишлаб чиқаришда фаол иштирок этадиган фондларнинг салмоғи юқори эканлигидан далолат бермоқда.

Асосий фондлар таҳлилини давом этган ҳолда, саноат корхоналарида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг фонд самарадорлиги (фонд қайтими) кўрсаткичи “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 57,1 фозни, “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖда 61,0 фоизни ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида 46,6 фоизни ташкил этади, фонд самарадорлиги кўрсаткичининг ўзгариш даражаси “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 2017 йилда 2013 йилга нисбатан 23,4 фоизга, “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖда таҳлил даврига мос равишда 2,1 мартага ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖда 57,7 фоизга ошган.

Ишлаб чиқаришни инновацион технологиялар билан янгилаш, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг оширилиши, иш билан банд бўлган ишчилар сонининг мутаносиб равишда ўзгариши асосида танланган саноат корхоналарида битта ишчига тўғри келадиган маҳсулот ёки бошқача айтганда меҳнат даромадлилиги кўрсаткичи

ўзгаришга эга бўлган. Масалан, “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 2017 йилда 312,8 млн.сўмни ёки 2013 йилга нисбатан 1,6 мартага, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖда таҳлил даврига мос равишда 124,6 млн.сўмни ёки 2,8 мартага, “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида 167,9 млн.сўмни ёки 1,7 мартага ошган. Саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг бир ишчига нисбатан ошиб бориши таҳлил қилинаётган саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги даражасининг ошишига имкон берган. Меҳнат унумдорлиги даражаси “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 2017 йилда 2016 йилга нисбатан 21,9 фоизга, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖда 41,9 фоизга, “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида 37,9 фоизга ошган. Мазкур таҳлилий маълумотлардан кўриш мумкинки, йирик саноат корхоналарида яратилаётган меҳнат натижасига технологик даража қанчалик муҳим аҳамият қасб этишининг назарий исботидир. Меҳнат натижадорлигига технологик омилнинг статистик ҳисоби натижасида бир қатор ўзига хос жиҳатларни аниқлаш мумкин. Масалан, меҳнат унумдорлигида технологик омилнинг таъсири асосан узоқ муддатда янада яққол намоён бўлади, қисқа муддатда эса анча паст бўлиши мумкин, чунки бошқа қисқа муддатли омиллар ҳисобига ҳам меҳнат унумдорлиги ўзгаришга эга бўлиши мумкин. Бу саноат корхоналарида меҳнат фаолиятини олиб бораётган ишчи-ҳодимларнинг ўз меҳнатидан мамнун бўлишга ундовчи омили, яъни иқтисодий манфаатдорликдир. Инсоннинг ўз меҳнатидан оладиган иқтисодий нафи бирламчи истеъмол сарфларини қоплаш ва сарфланган кучни қайта ҳосил қилишдаги имкониятида намоён бўлади. Инсоннинг истеъмол сарфлари учун зарур бўладиган молиявий манбаларнинг минимал миқдори кўрсаткичини белгилашда энг кам ойлик иш ҳақини асос сифатида олиш мақсадга мувофиқдир⁶¹ (5-илова). Ушбу 5-илова маълумотидан кўриш мумкинки, энг кам ойлик иш ҳақи нисбатан вилоятда иш билан банд бўлганларнинг ўртача ойлик ҳақи даражаси 10,7 марта юқоридир. Белгиланган энг кам ойлик иш ҳақи миқдори ўрта ҳисобда йилига 120,1 фоиз, мос равишда ўртача даромад 112,8 фоиз ўсишга

⁶¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 ноябрдаги ПФ-5245-сонли “Иш ҳақи, пенсиялар, стипендиялар ва нафақалар миқдорини ошириш тўғрисида”ги Фармони.

эга, ҳолбуки энг кам иш ҳақи миқдори ўртача даромадга нисбатан 7,3 фоизга ошган. Иш билан банд бўлган аҳолининг истеъмол сарфлари белгиланган минимал сарфлардан юқори бўлиши табиий, чунки иш билан банд бўлган аҳолининг кўшимча ижтимоий шахсий эҳтиёжлари мавжуд бўлади. Ушбу ижтимоий шахсий эҳтиёжларни ўз вақтида маблағ билан таъминланишида иш ҳақининг ўрни бекиёсдир. Иш ҳақи саноатда иш билан банд бўлган ишчи-ходимларнинг ижтимоий-иқтисодий имкониятларини кенгайтириб меҳнат самарадорлиги ошишига таъсир кўрсатади.

Юқорида келтирилган 2.6-жадвал маълумотида таҳлил қилинаётган саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги меҳнат натижасига сарфланадиган харажатлар ўзгаришига таъсир кўрсатган. Масалан, “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 2017 йилда 2016 йилга нисбатан 125,4 фоизга кўпайган даврда, ўртача ойлик иш ҳақи 119,4 фоизга ошган, “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида таҳлил даврига мос равишда 137,9 фоизга ва 120,2 фоизга ошган, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖда 143,7 фоизга ва 119,7 фоизга кўпайган (6-илова). Иш ҳақи ёрдамида зарурий истеъмолни қондира олиш, инсонни янада самарали меҳнат қилишга ва меҳнат масъулиятини ошириш имконини беради. Бу албатта, меҳнат самарадорлигини оширишдаги иқтисодий ҳолатларни акс эттиради.

Меҳнатни муносиб рағбатлантириш яқуний меҳнат натижасига бевосита таъсир кўрсатишини ҳисобга оладиган бўлсак, ушбу мақсадга таҳлил қилинаётган саноат корхоналари томонидан 2017 йилда 116046,9 млн.сўмлик ўртача ойлик иш ҳақи ёки 2013 йилга нисбатан 2,1 марта кўп сарфлар амалга оширилган. Таҳлил қилинаётган 5-илова, 2.6-жадвал маълумотлари асосида танланган саноат корхоналарида ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини аниқлаймиз, бунда “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 2017 йилда 6,7 ни (2016 йилда 6,9 ни), “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида таҳлил даврига мос ҳолда 13,1 ни (2016 йилда 13,6 ни), “Дехқонобод калий заводи” МЧЖда 10,4 ни (2016 йилда 10,8 ни) ташкил этган. Агар ўтган даврларга

нисбатан ижтимоий-иқтисодий меҳнат самарадорлиги кўрсаткичини солиштирадиган бўлсак, “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 2013 йилга нисбатан 102,1 фоизга ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида 100,4 фоизга ошган. Шунингдек, 5-илова ва 6-иловада келтирилган маълумотлардан фойдаланиб ўртача иш ҳақидан кам бўлмаган иш ҳақини олувчилар улушини саноат корхоналари кесимида ҳисоблаб чиқамиз, 2013 йилда 64,1 фоиз ва 2017 йилда эса 66,0 фоиз банд бўлганлар ўртача иш ҳақидан юқори иш ҳақини олувчилар ҳисобланади, таҳлил даврига мос равишда қолган 35,9 фоиз ва 34,0 фоизи ўртача иш ҳақидан кам миқдорда иш ҳақи оладиганларни ташкил этмоқда. Ўртача иш ҳақидан юқори иш ҳақини олувчилар “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасининг персонали ҳисобланади, сабаби корхонада ўртача иш ҳақи 2013 йилда 1459,9 минг сўми, 2017 йилда 2561,4 минг сўми ташкил қилган. Қолбуки, вилоятдаги ўртача иш ҳақи 2013 йилда 860,7 минг сўми ва 2017 йилда 1836,4 минг сўмдан иборат бўлган. Шунини қайд этиш лозимки, ўртача иш ҳақи даражасидан юқори иш ҳақи оладиганлар улуши 2017 йилда 2013 йилга нисбатан 1,9 бандга ошган. Бундай ижобий ўсиш, мазкур саноат корхоналарида меҳнатга сарфлар ёки меҳнат унумининг иш ҳақиға нисбатан ошиши юқорилиги билан изоҳлаш мумкин. Бундай мулоҳазани илмий асослаш мақсадида “эгилювчанлик коэффиценти”⁶²ни танланган саноат корхоналари кесимида ҳисоблаб чиқамиз. Тадқиқотимиз натижасида танланган саноат корхоналарида аниқланган меҳнат унумдорлиги ўсиши суръатларининг индекси билан иш ҳақи ўсиши суръатларининг индекси нисбати саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигининг 1 фоизга ўсиши иш ҳақининг фоиз ҳисобида ортишини намоён этади. Танланган “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида меҳнат унумдорлигининг 1 фоизга ортишига иш ҳақининг ортиши 0,34 фоизни, “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖ корхонасида бу кўрсаткич 0,22 фоизни ва “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида эса 0,55 фоизни ташкил этади. Шунини алоҳида қайд этиш лозимки,

⁶² Ўртача иш ҳақи ўсиши суръатларининг меҳнат унумдорлиги ўсишига нисбатини ақс эттирадиган коэффицент. (Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт / Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 3-нашри. - Т.: Фан, 2019. – 444 б.)

меҳнат унумдорлиги ўсиш суръатларининг иш ҳақи ортиши суръатларидан юқори бўлишига, биринчидан, ишлаб чиқариш харажатларида иш ҳақи сарфининг салмоғи пастлиги; иккинчидан, ишлаб чиқаришнинг ортиши бевосита табиий ресурслар ва технологик қувватлардан самарали фойдаланишга боғлиқлиги; учинчидан, меҳнат унумдорлигини юқори суръатларда ошириб бориш ҳисобига ишлаб чиқариш харажатларини, маҳсулот таннархини камайтириш асосида реал иш ҳақи миқдорини ошириш зарурлиги билан изоҳланади. Таҳлил қилинаётган саноат корхоналарида иш ҳақи сарфларини яратилаётган маҳсулот қийматидаги салмоғига нисбатан таҳлил этадиган бўлсак, унда иш ҳақи сизими кўрсаткичи маҳсулот қийматининг ўрта ҳисобда “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 2017 йилда 9,83 фоизни (2.7-жадвал), “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида таҳлил даврига мос равишда 8,93 фоизни ва “Дехқонобод калий заводи” МЧЖ корхонасида эса 15,95 фоизни ташкил этмоқда.

2.7-жадвал

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида иш ҳақи сизими ва ходимлар меҳнат сизими кўрсаткичи таҳлили⁶³

№	Корхоналар номи	Йиллар					2017 йил 2013 йилга нисбатан, фарк (+;-)
		2013	2014	2015	2016	2017	
1. Иш ҳақи сизими, фойзда							
1.1.	“Шўртаннефтгаз” МЧЖ	9,02	10,03	8,66	10,03	9,83	0,81
1.2.	“Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ	8,40	7,84	8,85	10,25	8,93	0,53
1.3.	“Дехқонобод калий заводи” МЧЖ	22,73	14,39	12,01	18,91	15,95	- 6,78
2. Ходимлар меҳнат сизими, (ўртача киши сон)							
2.1.	“Шўртаннефтгаз” МЧЖ	5,6	5,2	4,1	3,9	3,2	- 2,4
2.2.	“Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ	9,5	8,1	7,9	7,8	5,6	- 3,9
2.3.	“Дехқонобод калий заводи” МЧЖ	22,1	12,5	9,0	11,4	8,0	- 14,1

Иш ҳақи сизими кўрсаткичинини ўтган 2016 йилга нисбатан такқослаганимизда “Шўртаннефтгаз” МЧЖда 4,6 бандга, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖда 2,96 бандга ва “Қарши

⁶³ Танланган йирик саноат корхоналари мисолида Қашқадарё вилоят статистика бошқармасидан олинган маълумотлар асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

иккиламчи қора металл” МЧЖда эса 1,32 бандга қисқарганлиги аниқланди. Таҳлилни давом этган ҳолда, танланган саноат корхоналарида ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотида меҳнатга сарфлар салмоғи камайган, бунини бир млрд.сўмлик саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга тўғри келадиган ходимлар меҳнат сиғими кўрсаткичи асосида эътироф этиш мумкин. Ушбу 2.7-жадвалдан кўриш мумкинки, “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида ходимлар меҳнат сиғими кўрсаткичи 2017 йилда ўртача 3,2 ни (ишчини) ташкил этган ёки 2013 йилга нисбатан фоиз ҳисобида таққосланганда 37,9 бандга, “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида таҳлил даврига мос равишда 5,6 ни ёки 40,4 бандга, “Дехқонобод калий заводи” МЧЖ корхонасида эса 8,0 ни ёки 63,7 бандга қисқарган.

Танланган саноат корхоналарида иш ҳақи сиғими ва ходимлар меҳнат сиғими кўрсаткичининг қисқариши жонли меҳнат сарфининг маҳсулот ишлаб чиқаришда камайиши билан изоҳланади, бу аввало битта ишчига тўғри келадиган саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши ёки бошқача қилиб айтганда жонли меҳнатнинг тежалиши натижасидир.

Меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичлари таҳлилин давом этган ҳолда танланган саноат корхонаси “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖнинг статистик маълумотларидан (8-илова) фойдаланган ҳолда “меҳнатнинг ташкил қилинганлик ҳолати”, “иш вақтидан фойдаланишни яхшилаш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиши” ва “иш вақти сиғими” кўрсаткичларини аниқлаб топамиз. Саноат корхонасида “меҳнатнинг ташкил қилинганлик ҳолати” кўрсаткичи таҳлил қилинаётган даврда рационал фойдаланилмаётган иш вақтини иш вақти жамғармасининг салоҳиятига нисбати асосида ҳисобланганда 2016 йилда 0,99 ни ташкил қилган, бу 2001 йилга нисбатан солиштирилганда 103,0 фоизга ошганлигини ифодалайди. Ушбу натижадан фойдаланган ҳолда бир ишчининг “иш вақтидан фойдаланишни яхшилаш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсиши” кўрсаткичини ҳисобланганимизда 2016 йилда бир ишчининг

маҳсулот ишлаб чиқариши 0,54 фоизга ошган, 2001 йилга нисбатан таққосланганда 2,1 мартага ошган. Таҳлил қилинаётган корхонада иш вақти сарфи давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори ёки бошқача айтганда бир соат иш вақти давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори яъни иш вақти сизими кўрсаткичи 2016 йилда 64,6 минг сўм соатни, бу кўрсаткич 2013 йилга нисбатан 117,2 фоизга, 2001 йилга нисбатан эса 4,6 мартага ошган. Бундай ижобий иқтисодий ҳолатни албатта саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган мақсадли чораларнинг натижаси сифатида изоҳлаш мумкин.

Танланган саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичларини кенгрок таҳлил қилишда меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллардан фойдаланган ҳолда ошириш заҳираларини таҳлил қилиш ҳам муҳим ҳисобланади. Агар мавжуд бирор омил кўрсаткичини имконият сифатида олиб қарайдиган бўлсак, у ҳолда бу омил билан боглиқ бўлган заҳиралардан фойдаланиш имконининг воқеликка айланиш жараёни ҳисобланади. Танланган саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш заҳираларини ўрганиш бўйича олиб борилган тадқиқот ва кузатувларимиз (меҳнат фаолияти муносабатлари, меҳнат шароити, меҳнат ва иш вақтидан фойдаланиш) давомида олинган натижалар ва корхоналарнинг саноат тармоғи мансублиги бўйича фаолият хусусиятлари турлича эканлигини ҳисобга олган ҳолда аниқланган заҳираларни ташкилий, технологик, ижтимоий-иқтисодий, тармоқ гуруҳларга бўлиш мумкин. Заҳира гуруҳларини муайян омилларга нисбатан олиб қараш ҳар бир омил бўйича унумсиз меҳнат сарфларининг асосий сабаб ва уларни бартараф этиш йўллари аниқлаш ҳамда кенгрок тушуниш имконини беради деб ҳисоблаймиз. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг аниқланган заҳира гуруҳларидан фойдаланиб танланган саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш заҳираларнинг ташкилий-иқтисодий механизмини таҳлил қилиш ва иқтисодий асослаш мақсадга мувофиқдир (2.2-расм)⁶⁴.

⁶⁴ Олиб борилган кузатув ва таҳлиллар асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Шу нуктаи назардан, йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг омил заҳираларини кенгрок тушуниш учун алоҳида гуруҳларга бўлган ҳолда куйида таҳлил қиламиз.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий омил заҳира гуруҳларига: менежерлар томонидан ишлаб чиқариш жараёнларига инновацион бошқарув усулларини жорий қилишни, ахборот алмашинув воситаларидан кенг фойдаланиш, ишлаб чиқариш логоналаридаги раҳбарларнинг ишни оқилона ташкил қилиш борасидаги тажрибасини ошириш, ходимларни мунтазам равишда малака оширишларини ташкил этиш, иш вақтидан фойдаланишни яхшилаш, фаолиятга инновацион лойиҳаларни жорий қилиб бориш каби заҳираларни ишлаб чиқаришга сафарбар этишни кўзлайди. Технологик омил заҳира гуруҳлари: ишлаб чиқаришда мавжуд технологиялардан тўлиқ фойдаланиш, маънавий ва жисмоний эскирган технологияларни инновацион технологияларга алмаштириш, ишлаб чиқаришнинг узлуксиз давом этиши учун хом-ашёларнинг сифати ва таъминотини яхшилаш, узок муддат давомида технологияларнинг созлигини таъминлаш учун кадрларнинг моддий жавобгарлигини оширишга йўналтирилган.

Ижтимоий-иктисодий омил заҳира гуруҳлари: ходимларнинг меҳнат қилиш имкониятини кенгайтирувчи хавфсиз меҳнат шароити, меҳнатни адолатли рағбатлантириш, ижтимоий хизматларни ташкил қилиш, жамоада жамоавийлик руҳини яратиш, ходимлар ва корхона мақсадларини уйғунлаштиришга қаратилган. Тармоқ омил заҳира гуруҳлари: ўрганилаётган тармоқни ривожлантиришга ахборот муҳити, янги бозорларга кириб боришнинг мураккаблиги, мавжуд қувватлардан тўлиқ фойдаланмаслик каби тўсқинлик қилаётган омилларни бартараф этишдан иборат.

Мазкур заҳира гуруҳларини аниқлашда йирик саноат корхоналарида омиллардан фойдаланишда йўл қўйилаётган камчиликларни кузатиш ва таҳлил қилиш асосида ишлаб чиқилди. Жумладан, ижтимоий гуруҳдаги хавфсиз меҳнат шароитини яратиш заҳираси 4-иловада келтирилган йирик саноат тармоқларидаги ҳолатдан келиб чиқилди. Масалан, санитария коидаларига жавоб

бермайдиган шароитда 4223 та, юқори шовқин таъсирида 893 та ва титраш таъсирида эса 481 та ишчилар меҳнат билан банд, шунингдек, тармоқда жароҳатланишлар сони 157,5 фоизга ошган, бу кўрсаткичлар йиллар давомида ўсиш тенденциясига эга бўлиб бормоқда. Ходимларнинг ишдан бўш вақтларида (тушлик, смена бошланишидан олдин, иш жараёни тугаганда, дам олиш ва байрам кунларида) ижтимоий объектларга бориб ҳордиқ чиқариши ва такроп меҳнат қобилиятини тиклашлари учун инфратузилма объектлари мавжуд бўлмоғи лозим. Бироқ таҳлил қилинган ва қузатувлар олиб борилган йирик саноат корхоналарида дам олиш хоналари, чўмилиш (сузиш), спорт майдончаси, кутубхона объектлари амалда йўқлиги, бўлган ҳолатда ҳам фақат раҳбарият ходимлари фойдаланиши мумкинлиги аниқланди.

Технологик заҳираларга эса, монографик тадқиқотнинг 2.5 ва 2.6 жадваллар, 2-3 иловаларда келтирилган таҳлиллар асосида ифодаланди. Бунда, технология ва ускуналарнинг умумий асосий фондлардаги салмоғи 23,4 фоизни ташкил этиб, ўтган йилларга нисбатан фондлардаги салмоғи 16 бандга қисқарганлигини, асосий фондларнинг эскириш коэффиценти янгиланишга нисбатан 0,7 бандга юқорилигини кўриш мумкин. Буларни ҳисобга олган ҳолда, йирик саноат корхоналарида технологик янгиланишни жадаллаштириш, инновацион технологияларни кенг жалб қилишни зарурат этади.

Ташкилий заҳираларга, ходимлар меҳнатини муносиб ташкил этиш ва бошқариш, корxonанинг молиявий имкониятларини кенгайтириш имконини берадиган омиллардан самарали фойдаланиш заҳиралари келтирилди. Меҳнатни бошқарув тамойилларига асосан самарали бошқариш саноат корхоналарида мавжуд ишчиларнинг меҳнат потенциалидан оқилона фойдаланишда давомий меҳнат самарадорлиги ошишига заҳира вазифасини ўтайди. Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхоналарида меҳнатни тўғри ташкил қилиниши ҳисобига йирик саноат корхоналарида меҳнат қилаётган ишчилар меҳнат қўнимсизлиги 2017 йилда 1,52 фоизни (2014 йилда 2,01 фоиз) ташкил этган (7-илова). Меҳнатни ташкил этишдаги

самарали бошқарув кўп жиҳатдан меҳнат сарфини камайтириш, иш вақтидан оқилона фойдаланиш, ходимлар малакаси ва билимини мунтазам назорат қилишни ҳамда фаолиятга истиқболли инновацион лойиҳаларни жорий этишни осонлик билан амалга ошириш имконини беради.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг заҳира гуруҳларидан фойдаланиш механизмини амалга оширишда ташкилий-иқтисодий тамойилларга (10-илова) ва улар ўзаро бир-бири билан боғланган ҳолда заҳираларни ҳаракатга келтиради. Олиб борилган назарий ва амалий тадқиқотларимиз натижасида аниқландики, таклиф этилаётган заҳиралардан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини йирик саноат корхоналарида қўллаш ва фойдаланиш меҳнат самарадорлиги ва унумдорлиги кўрсаткичини кескин ошириш имконини беради. Бундай илмий хулосага келишда, аввало танланган йирик саноат корхоналарида аниқланган заҳираларни корхоналар фаолиятида қўллаш натижасида эришилган иқтисодий, ижтимоий ва ташкилий самара инобатга олинди. Жумладан, бундай иқтисодий самара “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ корхонасида маҳсулот ишлаб чиқаришни 0,15 фоизга ошириш, “Қарши таъмирлаш заводи” МЧЖ корхонасида ҳам аниқланган унумсиз сарф бўлаётган 5777 дақиқа иш вақти фондини ишлаб чиқаришга сафарбар қилишга ёки кунлик иш вақти даражасини 4,9 фоизга оширишга, бу эса ўртача битта ишчининг соатлик маҳсулот ишлаб чиқаришини 2,48 млн.сўмга ошириш корхонада қўшимча маҳсулот ишлаб чиқаришни 917,9 млн.сўмга ва “Alloy steel business” МЧЖ корхонасида ҳам маҳсулот ишлаб чиқаришни қўшимча 2,4 мартага ёки 583,7 млн.сўмга ошириш имконини берди. Шунингдек, “Шўртаннефтгаз” МЧЖ ва “Деҳқонобод калий заводи” МЧЖ корхоналарида ташкилий самарага: модернизация ва диверсификация қилиш имкониятини оширишга, кадрлар мажбурияти ва масъулиятининг ошишига, меҳнат интизомининг яхшиланишига, кадрлар билими ва малакасининг ошишига, иш вақти фондидан фойдаланиш самарадорлигига, ишчилар ҳаёт фаровонлиги яхшиланишига, раҳбарият ва ишчилар

Ўртасида ўзаро ҳурмат ва ишончнинг пайдо бўлишига, инновацион технологиялар билан қуролланиш даражасининг ошишига, маҳсулот бирлигида меҳнат сифмининг қисқаришига, юқори сифатга эга бўлган маҳсулот ишлаб чиқарилишига; шунингдек, ижтимоий самарага: хавфсиз меҳнат шароити яратилишига, ишчиларнинг шахсий имкониятлари ошишига, мақбул ижтимоий-психологик муҳитнинг яратилиши, меҳнатдан мамнун бўлиш каби самарага эришилди. Заҳиралардан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмнинг самарали ишлаши йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишни кафолатлайди.

Мазкур параграфда келтирилган таҳлиллардан шундай хулоса қилиш мумкинки, йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичларини муттасил ошириб боришда, аввало меҳнат самарадорлигини оширишга таъсир кўрсатувчи омилларни инобатга олган ҳолда меҳнатни самарали ташкил қилишга ва меҳнат самарадорлигини оширишдаги заҳиралардан оқилона фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий чораларига боғлиқдир.

2.3. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг асосий иқтисодий омилларини эконометрик баҳолаш

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигининг умумий кўрсаткичи ишчи-ҳодимнинг меҳнат фаолиятида қўйилган талаблар ва аввалдан белгилаб қўйилган мажбуриятларнинг меҳнат фаолияти натижаларига қанчалик мос келиши, шунингдек, ишни сифатли бажариш, иш вақтидан унумли ва оқилона фойдаланиш, жонли меҳнатни тежаш, ўз имкониятларини тўла сафарбар этишлигида намоён бўлади. Унинг миқдорий аниқланиши фақат ишчининг меҳнат натижалари маҳсулига эмас, балки унга таъсир кўрсатувчи омилларнинг таъсир ҳаракатига ҳам боғлиқ бўлади. Йирик саноат корхоналарининг фаолият хусусиятларидаги меҳнат натижадорлигини меҳнат самарадорлигининг умумий кўрсаткичидан фойдаланган ҳолда унга бевосита таъсир кўрсатувчи асосий

иктисодий омилларни таҳлил этиш учун таҳлил моделини ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини омилли таҳлил қилишни моделлаштиришнинг асосий масаласи энг аввало корхонада меҳнат самарадорлиги ўзгаришига таъсир кўрсатувчи бирламчи омилларни ва шу омилларнинг таъсир кўламини аниқлаш, келгусида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш имкониятларини прогноз қилишдан иборат. Моделлаштириш жараёни, объектни ёки жараёни бошланғич ўрганиш, унинг фаолият хусусиятлари ва белгиларини ажратиш, моделлаштириш натижаларини объект ҳақидаги ҳақиқий маълумотлар билан таққослаш, моделга тузатиш ва ойдинлаштириш кабилар асосида модел қуришни ташкил этади. Ишлаб чиқиладиган модел саноат корхонасида меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг таъсир кўламини ва келгусида меҳнат самарадорлигини оширишни прогнозлаш ҳамда илмий англашнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилиши лозим. Омилли таҳлил моделини ишлаб чиқишда иқтисодий моделлаштиришнинг “кўп омилли модел” туридан фойдаланиб шакллантирамыз. Моделда ифодаланувчи омилларни, уларнинг мантикий структурасини сақлаган ҳолда, гуруҳ омилларининг кетма-кетлигини, натижавий белгига таъсир кўрсатувчи ўзгарувчилар ва кўрсаткичлар ўртасидаги алоқаларни инобатга олиб ўзгартириш киритиш ҳамда қайта ишлаш мумкин. Ушбу модел асосида моделлаштирилаётган тизим ҳақида таҳлилий ахборот олиш ва келгусида зарур бўлган қарорларни қабул қилиш имконини беради. Меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллар таҳлилинини “моделлаштириш мураккаб жараён ва жуда кўп иқтисодий-молиявий ахборотлардан ташкил топган”⁶⁵лигини ҳисобга олиб, шахсий компьютер орқали ҳисоблаш тажрибалари олиб борилади.

Ҳисоблашнинг омил кўрсаткичлари моделлаштириш жараёнидан олдин таҳлил ўтказилади ва бу бир неча босқичлардан иборат бўлади, булар:

⁶⁵ Гайдухевич И.В., Боролина Т.А. Эконометрика. Практикум. Минск, 2009. – с. 8.

– ишончлилики баҳолашни таъминловчи бошланғич маълумотларни тизимлаштириш;

– меҳнат натижасига таъсир кўрсатувчи кўрсаткичларни гуруҳлаш;

– қиёсланадиган омил кўрсаткичларини ягона қиёсланадиган қийматга келтириш, такрорланувчи, тўлдирувчи қийматларни тартиблаш;

– натижавий белгининг умумий тенденцияларини ва боғлиқ ўзгарувчиларнинг таркибий ўзгаришлар динамикасини аниқлаш;

– иқтисодий-молиявий кўрсаткичларнинг натижавий белгига ва боғлиқ ўзгарувчиларга алоқадорлигини баҳолаш;

– омиллар таҳлили натижасини ифодалаш;

– таҳлил натижаларидан фойдаланиб прогноз моделини ишлаб чиқиш.

Бундай кўрсаткичларнинг мақсади меҳнат самарадорлиги ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш ва таҳлил қилинаётган жараённинг амалий натижаси бўйича аниқ тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат (2.3-расм).

Ушбу моделда меҳнат самарадорлигини омилли таҳлил қилиш учун дастлаб зарур бўлган кўрсаткичлар аниқлаб олинади, ушбу кўрсаткичлар маълумотлар базасида киритилади, шу асосда омилли таҳлил учун маълумотлар базаси шаклланади. Таҳлил натижаларини олишда киритилган маълумотлар базаси ва дастлабки таҳлил маълумотлари ўзаро маълумотларнинг тўғрилиги бўйича ахборот алмашинуви амалга оширилади. Аниқланган таҳлил натижалари зарурий таҳлил маълумотларини акс эттира олмаса (ноаниқлик, ишончсизлик, хатолик) дастлабки ахборот алмашинуви ёрдамида ўзгарувчи кўрсаткичлар маълумотлар базасига қайта киритилади. Таҳлил натижалари ўзида ўзгарувчи кўрсаткичларнинг ўзгариш даражасини ва натижавий белгини оширишнинг прогноз кўрсаткичларини ифода этиб, дастлабки зарур кўрсаткичларга таҳлил натижаларини ўзаро таққослаш имконини беради.

хамда эконометрик таҳлил, яъни корреляцион-регрессион таҳлил асосида истиқболлаштириш усулларини ишлаб чиқиб, уларни такомиллаштириш бўйича ишларни амалга оширган етук олимларнинг⁶⁷ илмий изланишларидан кенг фойдаланган ҳолда амалга оширдик.

Меҳнат самарадорлигини оширишни корреляцион-регрессион таҳлил усуллари ёрдамида таҳлил қилиш асосида омиллар орасидаги боғлиқлик кучини аниқлаш ва ҳар бир омилни инobatга олган ҳолда саноат корхоналарида меҳнатни тўғри ташкил этиш ва тартибга солиш тадбирлар йўналишлари аниқланади. Бунда модел тузилишининг энг муҳим босқичи натижавий, башорат қилинган кўрсаткичнинг танлаб олинган омилларга боғлиқлигини тавсифловчи эконометрик ифодани танлашдан иборатдир. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг истиқболлаш кўлами қанчалик аниқ ва муфассал бўлса, ушбу натижага эришишни бошқариш ва унинг самарадорлигини таъминлаш даражаси шунчалик юқори бўлади.

Ҳозирги вақтда йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишга таъсир этувчи асосий иқтисодий омилларни корреляцион-регрессион усуллардан фойдаланиб аниқлаш, кўп омилли регрессион моделни тузиш орқали унинг ривожланиш истиқболини прогноз қилиш долзарб муаммо ҳисобланади. Шу боисдан, ушбу тадқиқот ишида меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи барча омилларни аниқлаш ва корреляцион-регрессион усуллардан фойдаланиб, улардан энг асосийларини танлаб олишдан бошланади.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг эконометрик моделини тузиш учун таҳлил қилинаётган корхона⁶⁸ хўжалик фаолиятининг иқтисодий натижаларидан (8-илова) фойдаланган ҳолда меҳнат самарадорлиги кўрсаткичининг моҳияти ва мансуб саноат тармоғининг ўзига хос хусусиятини

⁶⁷ Абдуллаев Ё. Статистиканинг умумий назарияси. – Т.: Фан, 1993. – 240 б., Иванова М.А. Экономическая статистика. Учебник. – М.: ИНФРА, 2000. – с. 210., Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Учебник. – М., 2005. – с. 499.

⁶⁸ Кўп омилли таҳлил Қашқадарё вилоятининг йирик саноат корхонаси ҳисобланган “Қарши иккиламчи қора металл” масъулияти чекланган жамиятининг 2001-2017 йиллардаги иқтисодий кўрсаткичлари асосида амалга оширилди.

этиборга олиб корхонада меҳнат натижаси (натижавий белги) ҳисобланган якуний ишлаб чиқарилган маҳсулот (умумий меҳнат самарадорлиги) ҳажми (млн.сўм) - $Y(t)$ танлаб олинди. Натижавий белгига таъсир кўрсатувчи боғлиқ ўзгарувчилар, яъни корхонада муҳим бўлган “муносиб меҳнат мезонларини”⁶⁹ ифода этувчи: қулай ишлаб чиқариш ва ижтимоий-меҳнат шароитларини яратиш, турмуш сифатини ошириш имконини берадиган иш ҳақи, шахснинг ривожланиши ва меҳнат салоҳиятини намоён қилиш имконини берадиган омиллар ҳамда бошқа омиллар танлаб олинди:

X_1 – ишлаб чиқаришда иш билан банд бўлган ишчилар сони;

X_2 – таркибий силжишлар натижасида товар ишлаб чиқариш (бир ишчи ҳисобига);

X_3 – ишчиларнинг унумсиз вақт сарфи;

X_4 – ахборот таъминоти учун сарфлар;

X_5 – иш кунининг ўртача давом этиши;

X_6 – битта ишчи ишлаган кунлар сони;

X_7 – битта ишчининг меҳнат сарфи;

X_8 – меҳнатни рағбатлантириш учун сарфлар;

X_9 – ходимлар малакаси ва касб маҳоратини ошириш учун сарфлар;

X_{10} – меҳнат шароитини яхшилаш ва иш жойини ташкил этишга сарфлар;

X_{11} – технологик қуролланиш учун сарфлар;

X_{12} – технологик модернизация қилиш ҳисобига эришилган натижа.

Ушбу омилларнинг натижавий омилга таъсирини жуфт корреляция коэффицентларини ҳисоблаш йўли билан аниқланади. Бу усул бизга, бир-бирини такрорлайдиган ва натижавий омил билан кучсизроқ боғланишда бўлган омилларни тузилаётган эконометрик моделга киритмаслик имконини беради.

Кўп омилли корреляцион боғланишнинг хусусияти шундаки, унинг регрессия тенгламасида бир неча муҳим омиллар иштирок

⁶⁹ Абдурахмонова Г. Қ. Кичик бизнесда аҳолини муносиб меҳнат тамойиллари асосида иш билан таъминлашни такомиллаштириш: иқ. фан. док. дисс. Автореферат. - Т., 2016. - 15 б.

этади. Бу омиллардан энг муҳимини тўғри танлаш ва уларни регрессия тенгламасига киритиш катта аҳамиятга эгадир. Омилларни танлаш ва сифат жиҳатдан назарий таҳлил қилишга асосланади ва бу уч босқичда ўтказилади. Биринчи босқичда (дастлабки таҳлилда) омиллар ҳеч қандай шарт қўйилмасдан танланади. Иккинчи босқичда улар жуфт корреляция коэффицентларидан фойдаланган ҳолда таҳлил қилинади. Бунинг учун белгилар $y_1, x_1, x_2, \dots, x_n$ ўртасидаги жуфт корреляция коэффицентларининг матричаси тузилади. Омилларни таҳлил қилишнинг учинчи босқичида регрессия тенгламаси аниқланади ва унинг параметрларининг моҳиятли бўлиши ёки бўлмаслиги махсус мезонлар асосида баҳоланади. Ушбу омилларнинг натижавий белгига таъсирини аниқлаш учун корреляцион таҳлил усулларидан фойдаланиш мумкин (9-илова).

Қайси омилларни регрессия тенгламасига киритиш лозимлигини аниқлаш учун омиллар ўртасидаги жуфт корреляцион коэффицентлар матричаси тузилди (2.8-жадвал).

2.8-жадвал

Таъсир қилувчи омилларнинг ўзаро жуфт корреляцион коэффицентлар матричаси

	Y(t)	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂
Y(t)	1												
X ₁	0,86	1											
X ₂	0,98	0,89	1										
X ₃	-0,80	-0,77	-0,83	1									
X ₄	0,94	0,90	0,96	-0,87	1								
X ₅	0,80	0,77	0,83	-1,00	0,87	1							
X ₆	-0,19	-0,11	-0,15	0,23	-0,18	-0,23	1						
X ₇	0,27	0,33	0,33	-0,35	0,32	0,35	0,83	1					
X ₈	0,94	0,89	0,94	-0,87	0,98	0,87	-0,22	0,28	1				
X ₉	0,89	0,75	0,87	-0,77	0,94	0,77	-0,30	0,15	0,93	1			
X ₁₀	0,95	0,82	0,98	-0,80	0,93	0,80	-0,07	0,39	0,89	0,86	1		
X ₁₁	0,83	0,73	0,82	-0,72	0,90	0,72	0,03	0,44	0,85	0,89	0,83	1	
X ₁₂	0,92	0,82	0,90	-0,74	0,87	0,74	0,14	0,56	0,87	0,78	0,90	0,78	1

Ушбу 2.8-жадвалда r_{ij} , x_i ва x_j омиллар ўртасидаги жуфт корреляция коэффицентидир. Маълумки, “кўп омилли регрессия тенгламасида ўзаро кучли чизикли корреляцион боғланган омиллар

бир вақтда иштирок этмаслиги керак⁷⁰. Жадвалдан кўриниб турибдики баъзи омилларнинг ўзаро (x_i ва x_j) жуфт корреляция коэффициенти (r_{ij}) мутлақ қиймати бўйича унинг критик қийматидан кичик, яъни $|r_{ij}| < r_{кр}$. Шунинг учун таҳлилда барча омиллардан фақат 6 тасини эконометрик моделга киритилиши режалаштирилди, бунда корреляция коэффицентининг критик қиймати сифатида $r_{кр} = 0,9$ олинди.

Агар ушбу 2.8-жадвални таҳлил қилсак, критик қийматдан $r_{кр}$ катта бўлган ўзаро кучли боғланган омилларнинг мавжудлигига гувоҳ бўламиз. Шу сабабли, биз x_4 , x_{10} омилларни ҳамда x_3 , x_5 омиллар боғланиши тўлиқ функционал бўлгани учун x_5 омилни, $Y(t)$ га кучсиз боғланган $|r_{yc}| \geq 0,5$ шартдан x_6 , x_7 омилларни регрессия тенгламасидан чиқаришни лозим топдик.

Корреляция-регрессия таҳлил усули ёрдамида танланган саноат корхонасида меҳнат самарадорлигини таҳлил қилишнинг энг муҳим босқичи натижавий кўрсаткичнинг танлаб олинган омилларга боғлиқлигини тавсифловчи эконометрик ифодани танлашдан иборатдир. Тузилган эконометрик ифоданинг сифати, аҳамиятлилиги ва ишончлилигини қуйидаги мезонлар асосида баҳолаймиз:

1) эконометрик моделнинг умумий сифати кўп омилли корреляция коэффициенти ва детерминация коэффициенти ёрдамида баҳоланади;

2) эконометрик моделларнинг аҳамияти Фишер мезони ва аппроксимация хатолиги ёрдамида баҳоланади;

3) эконометрик модел параметрларининг аҳамияти Стьюдент мезони ёрдамида баҳоланади.

Аниқланган регрессия тенгламасининг умумий сифатини аниқлашда детерминация коэффицентидан (R^2) фойдаланилиб, мазкур кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2} \quad (2.1)$$

⁷⁰ Абдуллаев Е. Статистиканинг умумий назарияси. Т.: Фан, 1993. - 240 б.

Бу ерда: y_i - натижавий кўрсаткичнинг кузатилган миқдорлари;
 \bar{y} - натижавий кўрсаткичнинг ўртача арифметик қиймати; \hat{y} -
натижавий кўрсаткичнинг аниқланган, прогнозлаштирилган,
текисланган миқдорлари; n – кузатувлар сони.

Детерминация коэффициентини аниқланган модел, яъни
кўрилатган омилларнинг таъсири билан тушунтириладиган
натижавий ўзгарувчи дисперсиясининг улушини кўрсатади. Ушбу
кўрсаткич “0” ва “1” оралиғидаги қийматларни қабул қилади. Унинг
миқдори “1” қийматига қанчалик яқин бўлса, шунчалик регрессия
тенгламасига киритилган омиллар натижавий кўрсаткичнинг
харакатларини асослаб беради.

Аниқланган модел аҳамиятлилигининг таҳлили “нолга тенг
гипотеза”ни текшириш орқали амалга оширилади. “Нолга тенг
гипотеза” $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0$ тарзида акс эттирилиб, регрессия
коэффициентининг умумий аҳамиятини ифодалайди. Агар таҳлил
натижалари “нолга тенг гипотеза”ни рад этмаса, у ҳолда: “ x_1, x_2, \dots, x_k
омилларнинг натижавий кўрсаткичи “ y ”га таъсири аҳамиятсиз,
регрессия тенгламасининг умумий сифати паст, – деб хулоса
қилинади. “Нолга тенг гипотеза”ни текшириш дисперсион таҳлил
ёрдамида амалга оширилади ҳамда “нолга тенг гипотеза” $H_0: D_{\text{факт}} =$
 $D_{\text{колд}}$ га қарши альтернатив гипотеза $H_1: D_{\text{факт}} > D_{\text{колд}}$ тарзида
ифодаланади. Ушбу гипотезаларни текшириш учун F - Фишер
мезонидан фойдаланилади.

Бунда мезоннинг ҳақиқий қиймати қуйидаги формула орқали
аниқланади:

$$F = \frac{\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - \bar{y})^2 / k}{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2 / (n - k - 1)} = \frac{R^2}{1 - R^2} * \frac{(n - k - 1)}{k} \quad (2.2)$$

Бу ерда: $\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - \bar{y})^2 / k$ – битта эркинлик даражасига тўғри келувчи
омилли дисперсия (эркинлик даражалари сони $\gamma = 1=k$);
 $\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2 / (n - k - 1)$ – битта эркинлик даражасига тўғри келувчи колдик

дисперсия (эркинлик даражалари сони $\gamma 1 = n - k - 1$); k - кўп омилли регрессия тенгламасидаги омиллар (параметрлар) сони.

F - Фишер мезонининг ҳақиқий қиймати ($F_{\text{ҳақиқий}}$) мезоннинг критик ($F_{\text{жадвал}}(\alpha; k; n - k - 1)$) қиймати билан таққосланади. Агар $F_{\text{ҳақиқий}} > F_{\text{жадвал}}$ бўлса, у ҳолда аниқланган модел статистик аҳамиятли ҳисобланади.

Танланган йирик саноат корхонасида меҳнат самарадорлиги ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни таҳлил қилиш орқали ишлаб чиқилган (2.9-жадвал) моделда F - Фишер мезонининг ҳақиқий қиймати $F_{\text{ҳақиқий}} = 47,89$, шунингдек эркинлик даражалари сони сурат бўйича $\gamma 1 = 6$ ва маҳраж бўйича $\gamma 2 = 11$ га тенг бўлганда, Фишер мезонининг жадвал қиймати (моҳиятлилиқ даражаси $p = 0,95$ да) учун $F_{\text{жадвал}} = 3,09$. Демак, ҳосил қилинган кўп омилли регрессия тенгламамиз статистик аҳамиятли ҳисобланади.

2.9-жадвал

Моделнинг сифати ва аҳамиятини текшириш мезонлари

Кўп омилли корреляция коэффициентини R	Кўп омилли детерминация коэффициентини R -кватрат	Корректлаштирилган R -кватрат	Баҳолашнинг стандарт хатоси	F -ҳақиқий	P -қиймат	DW
0,985	0,97	0,949	510,335	47,89	$1,2 \cdot 10^{-6}$	1,648

Таҳлилда кўп омилли регрессия алоҳида параметрларининг аҳамияти Стъудент мезони (T -статистика) ёрдамида баҳоланади. Баҳоланган регрессия тенгламасининг тегишли параметрлари учун аниқланган t -статистика Стъудент тақсимоти критик нуктаси $t(\alpha; n - k - 1)$ билан таққосланади. Агар $|t| > t(\alpha; n - p - 1)$ бўлса, тегишли параметр аҳамиятли ва $H_0: b_j = 0$ ёки $H_0: a = 0$ тарзида ифодаланадиган “нолга тенг гипотеза” рад этилади. Демак, регрессия тенгламасига киритилган аҳамиятли омилларни алоҳида ажратиб ифода этамиз (2.10-жадвал).

**Чизикли регрессион моделга киритилган аҳамиятли
омиллар**

Аҳамиятли омиллар	Стандартлаштирилмаган коэффициентлар		Стандартлаштирилган коэффициентлар	t-мезон	P-миқдор
	β	Стандарт хато	β		
(Константа)	1557,664	4949,668	-	0,315	0,0076
X ₁	-28,604	90,087	-0,043	-0,318	0,0075
X ₂	96,054	29,576	0,721	3,248	0,0101
X ₃	25,902	47,485	0,059	0,545	0,0499
X ₉	130,780	85,197	0,246	1,535	0,0159
X ₁₁	-1,153	1,760	-0,089	-0,655	0,0429
X ₁₂	0,809	0,512	0,220	1,582	0,0148

Ўрганилаётган жараёнларда натижавий омил (y) қаторининг колдикларида автокорреляция мавжудлиги текширилди. Бунинг учун Дарбин-Уотсон (DW) мезонидан фойдаланилди ва куйидаги формула бўйича ҳисобланди:

$$DW = \frac{\sum_{i=2}^T (e_i - e_{i-1})^2}{\sum_{i=1}^T e_i^2} \quad (2.3)$$

Ҳисобланган DW жадвалдаги DW билан солиштирилади. Агар натижавий омилнинг колдикларида автокорреляция мавжуд бўлмаса, у ҳолда ҳисобланган DW мезонининг қиймати 2 атрофида бўлади. Бизнинг мисолда ҳисобланган DW мезонининг қиймати 1,648 га тенг. Бу эса натижавий омил колдикларида автокорреляция мавжуд эмаслигини кўрсатади. Шундай қилиб, таҳлил натижалари коэффициентини баҳолаш орқали ишлаб чиқилган чизикли регрессия модели куйидаги кўринишга эга:

$$Y = 1557,664 - 28,604 \times X_1 + 96,054 \times X_2 + 25,902 \times X_3 + 130,780 \times X_9 - 1,153 \times X_{11} + 0,809 \times X_{12}$$

$$R^2 = 0,97; F_{\text{ҳақиқий}} = 47,89; DW = 1,648$$

Аниқланган омилли таҳлил натижаларини таҳлил қиладиган бўлсак, R^2 нинг умумий дисперсион таҳлилидаги салмоғи 97.0 фоизни (маҳсулот ишлаб чиқариш, $Y(t)$), бу эса таҳлил этилган омилларнинг вариацион боғлиқлигини ташкил этади. қолган 3.0 фоиз

вариацион боғлиқликни ҳисобга олинмаган тасодифий омиллар ташкил этади. Бундан шуни қайд қилиш мумкинки, танлаб олинган ўзгарувчан омиллар натижавий белги ўзгаришига бевосита таъсир кўрсатувчи омиллар ҳисобланади. Регрессия коэффиценти ўзгарувчи омилнинг бир бирликка ўзгариши натижавий белгининг ўртача ўзгаришини ифода этади.

Юқорида фойдаланилган усуллар ёрдамида меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларнинг истиқбол моделини тузишда (экспоненциал ва даражали функциядан фойдаланилган) танланган саноат корхонасининг 2001-2017 йиллардаги статистик маълумотлардан кенг фойдаланиб, меҳнат самарадорлигига таъсир этувчи омиллар X_1 , X_2 , X_3 , X_9 , X_{11} ва X_{12} учун қуйидаги истиқбол моделини ҳосил қилдик (2.11-жадвал)⁷¹.

2.11-жадвал

Меҳнат самарадорлигига таъсир этувчи асосий иқтисодий омиллар бўйича истиқбол модел

№	Модел кўриниши	F – Фишер мезонининг ҳисобланган қиймати
1.	$X_1 = 51,186 e^{0,015t}$	28,148
2.	$X_2 = 1,211 + 4,34t - 0,439t^2 + 0,026t^3$	302,267
3.	$X_3 = 12,948 + 2,793t - 0,325t^2 + 0,08t^3$	20,329
4.	$X_9 = 0,211 e^{0,28t}$	81,374
5.	$X_{11} = 17,334 e^{0,205t}$	53,014
6.	$X_{12} = 1000,096 - 134,126t + 24,369t^2 - 0,651t^3$	22,009

Олиб борилган регрессион таҳлилларимиз ёрдамида аниқланган натижалардан фойдаланган ҳолда таҳлил қилинаётган саноат корхонасида меҳнат натижасининг келгуси давр истиқболларини ишлаб чиқиш имконини берди. Бунга мувофиқ, корхонада таҳлил қилинган ҳар бир омилнинг 2019-2021 йиллардаги прогноз параметрлари (2.12-жадвал) ва уларни умумлаштирган ҳолда умумий меҳнат самарадорлиги ўзгариши ҳисоблаб чиқарилди.

⁷¹ Гореева и др. Эконометрика в схемах и таблицах. - М.: 2008. – с. 181. Ушбу адабиётда келтирилган ҳисоблаш усулларидан фойдаланган ҳолда муаллифнинг ҳисоб-китоблари асосида тузилган).

2.12-жадвал

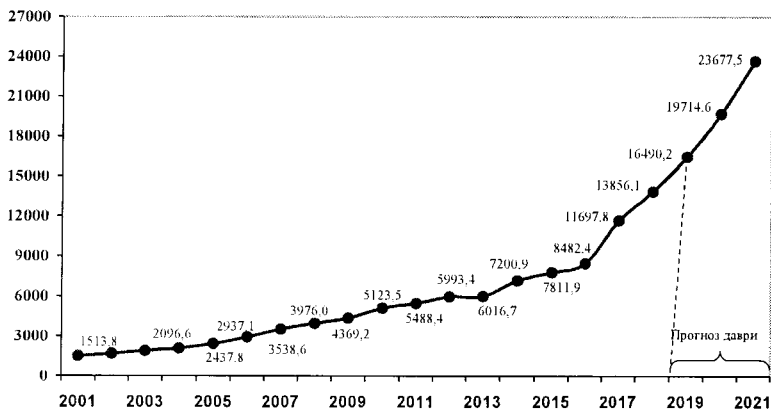
Регрессион таҳлилда иштирок этган омиллarning прогноз параметрлари (млн.сўм)

№	Ўзгарувчан омиллар	Йиллар										2021 йилга нисбатан, %да
		2005-2018 йиллар							прогноз даври			
		2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
1.	Иш билан банд бўлган ишчилар сони, киши (X_1)	56	56	58	62	66	66	67	68	69	70	106.1
2.	Таркибий силжишлар натижасида товар ишлаб чиқариш (бир ишчи хисобига) (X_2)	13,1	27,9	48,7	49,4	66,3	75,9	88,7	103,5	120,4	139,5	183,8
3.	Ишчиларнинг унумсиз вақт сарфи, кунлик (X_3)	19	13	9	7	6	3,5	1,9	0,4	0,9	1,9	54,3
4.	Ходимлар малакаси ва касб маҳоратини ошириш учун сарфлар (X_4)	1,8	1,91	9,45	12	9,65	24,7	32,7	43,3	57,3	75,8	306,9
5.	Технологик куrollаниш учун сарфлар (X_{11})	42	45,5	356,7	650	370	567,5	696,8	855,5	1050,4	1289,6	227,2
6.	Технологик модернизация қилиш хисобига эришилган натижа (X_{12})	546,4	1360	1910	2354	2581	2566,5	2687,4	2786,8	2860,8	2905,4	113,2

Ушбу 2.12-жадвал маълумотидан кўриш мумкинки, ишлаб чиқаришда иш билан банд бўлган ишчилар сонининг ўзгармас ҳолатида, унумсиз вақт сарфи 1,8 мартага қисқариши, ходимлар малакасини ошириш 3,1 мартага ва технологик куrollаниш 2,3 мартага, таркибий ислохотлар натижасида товар ишлаб чиқариш 2,1 мартага ошиши натижасида умумий меҳнат самарадорлиги 2018 йилда 13856,1 млн.сўмни ёки 2017 йилга (ҳақиқатда 11697,8 млн.сўм) нисбатан 118,4 фоизга ошиши кузатилмоқда. Келгуси даврларда, 2019 йилда бу кўрсаткич 16490,2 млн.сўмга, 2020 йилда 19714,6 млн.сўмга ва 2021 йилда 23677,5 млн.сўмни ташкил этилишига эришилади (2.4-расм).

Эришиладиган якуний меҳнат натижасини ўтган даврларга нисбатан солиштирадиган бўлсак, 2021 йилда прогноз кўрсаткич 2001 йилга нисбатан 15,6 мартага, 2010 йилга нисбатан эса 4,6 мартага ошириш имконига эга бўламиз. Албатта, бундай иқтисодий самарадорликка эришишда аввало, таъсир кўрсатувчи асосий

иқтисодий омилларни инобатга олган ҳолда меҳнатни тўғри ташкил этиш ва бошқариш, корхонада инновацион ривожланиш тамойилларини муттасил жорий этиш, аниқланган заҳираларни ишлаб чиқариш жараёнига самарали сафарбар этиб бориш муҳим аҳамиятга эгадир.

2.4-расм. Таҳлил қилинаётган йирик саноат корхонасининг 2001-2018 йиллардаги фаолият кўрсаткичи ва 2019-2021 йиллардаги прогноз кўрсаткичлари, (млн.сўм)

Юқорида келтирилган кўп омилли таҳлил натижалари ёрдамида маҳсулот ишлаб чиқаришда иштирок этадиган ишчилар меҳнатидан самарали фойдаланиш ва меҳнат унумдорлиги даражасини аниқлаш ҳамда илмий таҳлил қилиш имконияти пайдо бўлади. Шунга асосланган ҳолда, келгусида йирик саноат корхоналарида ишчилар меҳнатидан самарали фойдаланишни яхшилаш ва сарфланадиган меҳнатнинг самарадорлигини ошириш учун самарали бошқарув қарорларини ишлаб чиқишда илмий асос бўлиб хизмат қилади.

III-БОБ. РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ- ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

3.1. Йирик саноат корхоналарида инновацион менежментни жорий этиш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш

Рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш объектив асосланган жараён бўлиб, ўз-ўзидан амалга ошмайди, балки доимий назорат ва бошқаришни талаб этади. Меҳнат самарадорлигини ошириш мезон каби маълум бир мақсадга йўналтирилган бўлиб, бу мақсад бошқаришнинг, хусусан меҳнат самарадорлигини оширишнинг иқтисодий ишлаб чиқариш мақсади жонли меҳнатдан минимал даражада фойдаланиб юкори меҳнат натижадорлигига эришиш билан белгиланса, ижтимоий-иқтисодий мақсад меҳнат жараёнининг амал қилиши учун ижобий ишлаб чиқариш ва моддий-маданий шарт-шароитларни яъни муносиб меҳнат муносабатларини яратиш билан белгиланади. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш олдида қўйилган мақсадларга эришишда эришиш воситалари тизими бевосита инновацион менежмент тамойиллари ва жамият ривожининг маълум босқичида хўжалик механизмининг ишлаш хусусиятларига боглиқ бўлади. “Инновацион менежмент тамойиллари бошқариш услублари учун бошланғич асос ҳисобланади ва бошқариш усуллари сифатида амал қилади”⁷². Меҳнат самарадорлигини ошириш мақсадларига эришиш воситалари нафақат кишилар фойдали меҳнат фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий ва иқтисодий ишлаб чиқариш натижаларини амалга ошириши, балки натижаларга минимал меҳнат ва вақт сарфлари ёрдамида эришишни таъминлаши ҳам керак. Меҳнат самарадорлигини ошириш мақсадларига эришиш воситаларидан

⁷² Харгадон Эндрю Управление инновациями. Опыт ведущих компаний – How Breakthroughs Happen. The Surprising Truth About How Companies Innovate. – М.: Вильямс, 2007. – с. 304.

келиб чиққан ҳолда, меҳнат самарадорлигини оширишда инновацион менежментни жорий этишнинг моҳиятига қисқача тўхталамиз. Йирик саноат корхоналарида инновацион менежментни жорий этиш фан-техника тараққиётини жадаллаштириш, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишнинг аниқ йўналиш ва услубларига амал қилиш, маҳсулот сифатий структурасини оптималлаштириш, ишлаб чиқаришнинг турли даражаларида ходимларнинг ижодий фаоллигини ошириш, меҳнат натижасини баҳолаш, ходимларда ўз меҳнатларининг натижасига нисбатан моддий ва маънавий қизиқишни ошириш, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш асосида меҳнат салоҳиятидан фойдаланишнинг натижавийлигини оширишни таъминлашдан иборат бўлган комплекс ташкилий-иқтисодий чоралардир.

Иқтисодий чоралар бошқарувнинг барча даражаларида меҳнат самарадорлигини оширишни таъминловчи мураккаб иқтисодий тизим ҳисобланиб, мотивация, адолатлилик, узлуксизлик, рентабеллик каби тамойилларни ўз ичига олади. Масалан, мотивация – персонал меҳнат натижасини оширишни, узлуксизлик - ишлаб чиқариш қувватларининг даражаси, мавжуд асбоб-ускуналарнинг техник ҳолати ва таъминланганлик даражаси, технологик янгилаш, ишлаб чиқариш жараёнларини комплекс механизациялаш ва автоматлаштиришни назарда тутди. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий чоралари эса режалаштириш ва илмийлик тамойилини ўз ичига олиб, меҳнатни илмий асосда ташкил этиш ва самарали бошқаришни назарда тутди. Бу тамойиллар (ташкилий-иқтисодий) монографик тадқиқотнинг 2.2-параграфида келтирилган меҳнат самарадорлигини ошириш заҳира манбаларидан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизми тамойилларини ифода этиб, ўзаро боғлиқликда меҳнат самарадорлигини самарали ошириш имкониятини кенгайтиради. Тадқиқотимизда ҳар бир омил заҳиралардан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий мақсади, тамойили, воситалари ва самарадорлик кўрсаткичлари ишлаб чиқилди (3.1-жадвал). Қуйида уларнинг ҳаракат механизми ва воситаларини кўриб чиқамиз.

**Йирик sanoat korxonalarida zamonaviy bosqaruvni joriy
etish asosida mehnat samaradorligini oshirishning tashkiliy-
iktisodiy kursatkichlari⁷³**

Фойдаланиш- нинг ташкiliy- iktisodiy механизми	Ташкiliy- iktisodiy тамойиллар	Мақсад	Воситалар	Самарадорлик кўрсаткичи
Меҳнатни самарали ташкил қилиш асосида меҳнат самарадорлигин и ошириш	Режалашти- риш	Маълум жараённинг содир бўлишига олдиндан муқобил режаларни тузиб олиш	Истикболда ривожлантиришнинг лойиҳа ва дастурини ишлаб чиқиш	Иктисодий ўсиш; Рақобатдошлик
	Илмийлик	Меҳнатни ташкил этиш ва бошқаришда фаннинг сунгги ютуқларини жорий этиш	Хориж ва маҳаллий sanoat korxonalarida хамда илмий тадқиқот институтлардаги меҳнатни ташкил этиш борасидаги янгилик ва ютуқларни фаолиятга киритиб бориш	Бошқарув самарадорлиги; Меҳнатдан мамнун бўлиш
Меҳнат saloхиятини oшириш асосида меҳнат самарадорлигин и ошириш	Мотивация	Ходимларнинг меҳнат салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш имконини берадиган рағбатлантириш tizimini ишлаб чиқиш ва амалга қўллаш	Муносиб меҳнат шароитини яратиш; Кадрлар малакасини oшириш; Ижодий эркинлик	Хавфсиз меҳнат шароити; Меҳнат унумдорлиги; Меҳнат сизими
	Адолатлилик	Ходимларнинг индивидуал меҳнат натijasини ҳисобга олган ҳолда моддий фойдани тақсимлаш	Меҳнатни рағбатлантиришда персонал ёндашиш	Ижтимоий- iktisodiy самарадорлик
Инновацион технологиялар асосида меҳнат самарадорлигин и ошириш	Ўзлуксизлик	Ишлаб чиқариш жараёнидаги беунум вақт сарфини (носозликлар, қувватнинг пастлиги ва ҳ.к) юқотиш	Инновацион технологияларни фаолиятга жорий этиш; Меҳнат интизомини мустаҳкамлаш	Иш вақти самарадорлиги; Жонли меҳнат тежалиши
	Рентабеллик	Фаолиятга чора- тадбирларни қўллаш асосида иктисодий- молиявий самарани прогнозлаш	Ресурслардан оқилона фойдаланиш; Инвестицион лойиҳалардан самарали фойдаланиш	Иктисодий- молиявий самарадорлик

⁷³ Муаллиф томонидан ишлаб чиқарилган.

Инновацион технологиялар асосида меҳнат самарадорлигини ошириш – йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини илғор инновацион технологияларни фаолиятга кенг жалб қилган ҳолда оширишни кўзлайди. Бунда, фаолиятга янги ишлаб чиқариш қувватлари ва технологик модернизация ишларини амалга ошириш учун фаол инвестиция лойиҳаларини амалга оширишни, шунинг замирида инновацион технологияларни ҳамда замонавий билимларга эга бўлган кадрларни жалб қилиш билан амалга оширилади.

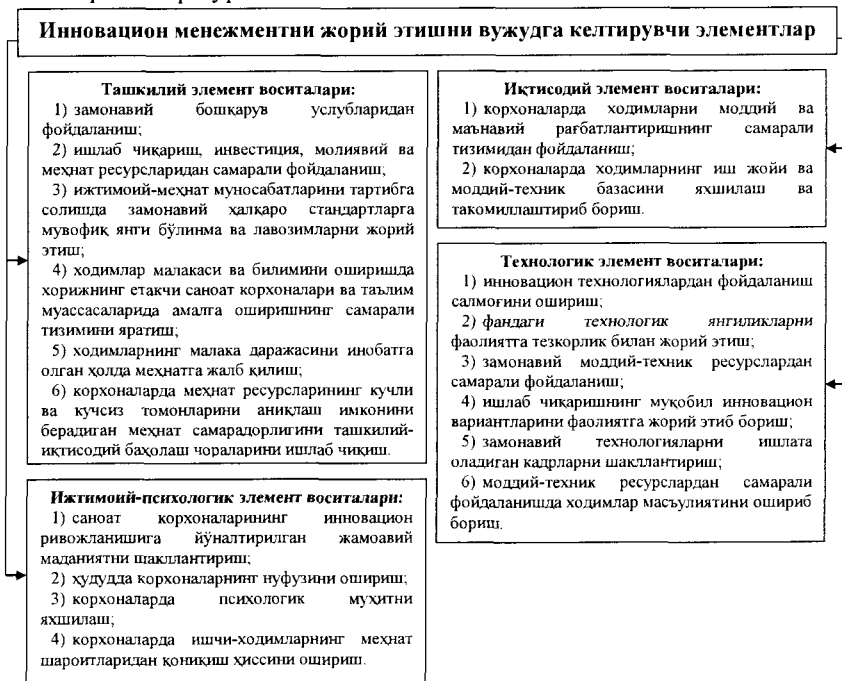
Меҳнатни самарали ташкил қилиш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш – бу инсоннинг меҳнат қилиши билан боғлиқ омил заҳираларни инобатга олиб, меҳнат самарадорлиги ошишига таъсир қилувчи, кадрлар малакасини ошириш, ишни тўғри ташкил қилиш, ресурслардан оқилона фойдаланиш, хавфсиз меҳнат шароитини яратишни инобатга олади. Бунда, кадрлар малакаси, ресурслардан тўғри фойдаланиш ва самарали бошқарув асосий ўринга эга.

Меҳнат салоҳиятини ошириш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш – ходимлар ўз меҳнат имкониятларини намоён қилишлари ва улардан самарали фойдаланиш имконини берадиган чоралардан иборатдир. Бу ходимларни адолатли рағбатлантириш, ижодий эркинлик, қулай меҳнат шароитини яратилишида намоён бўлади.

Йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишда инновацион менежмент мавжуд заҳиралардан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг ҳар бир элементи ҳаракатга келишига замин яратади. Бунда, меҳнатни ташкил қилишдаги (иқтисодий, ташкилий, ижтимоий-психологик, технологик) элементларни (3.1-расм) ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Ташкилий элементлар – бошқарувга замонавий бошқарув услубларини қўллаш, тартиб-интизом ва масъулиятга асосланади. Sanoat корхонасида ишлаб чиқариш ва меҳнатни тўғри ташкил қиладиган, ходимларга қўйилган вазифаларни ўз вақтида сифатли бажаришлари учун доимий назорат, зарурий бошқарув қарорлари ва уларнинг ижроси бўйича масъулиятни назарда тутади.

Иқтисодий элементлар – саноат корхонасида ходимларнинг меҳнат потенциали ва мотивациясини ошириш имконини берадиган иқтисодий воситалардан иборат бўлади. Иқтисодий элементларнинг ҳаракат самарадорлигига: саноат корхонасининг мулкчилик шакли, бошқарув тизими, тармоқ саноат корхонасидаги ўртача меҳнат ҳақи кабилар таъсир кўрсатади.

3.1-расм. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишда инновацион менежментни жорий этишни вужудга келтирувчи элементлар⁷⁴

Технологик элементлар – ходимларнинг меҳнат сарфини қисқартириш, сифатли маҳсулот яратиш, ресурслардан оқилона фойдаланиш имконини яратадиган инновацион технологияларни қўллашни назарга тутати. Технологик элемент саноат корхонасида замонавий технологиялар билан ишлай оладиган кадрлар билан таъминлаш ва ишлаб чиқариш қувватларини оширишга қаратилган.

⁷⁴ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Ижтимоий-психологик элементлар – саноат корхонасида инсоннинг шахсий потенциалини намоён қилишга, ўз устида ишлашга ва жамоада илиқ ижтимоий-психологик муҳитни яратишга қаратилгандир. Ижтимоий-психологик элемент жамоада ходимларнинг ташаббуси, ихтидорини аниқлаш, якуний меҳнат натижасини оширишда мотивациядан фойдаланиш, меҳнатдан мамнун бўлиш, раҳбарият ва ходимлар ўртасидаги узвий дўстона алоқани яратиш имконини беради.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишда инновацион менежментни жорий этилиши нафақат меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми элементларидан, балки элементларни меҳнат самарадорлигини ошириш воситалари ёрдамида амалга ошириш керак. Меҳнат самарадорлигини ошириш воситалари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин, бунда:

- моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларни энг зарур саноат тармоқларини ривожлантириш учун йўналтириш, фан-техника ютуқларидан фойдаланган ҳолда саноат тармоғини ривожини режалаштириш;

- меҳнат сифати ва самарадорлигини ошириш мақсадида саноат тармоқларининг барча жабҳалари фаолиятини баҳолаш негизда бўлган барча кўрсаткичлар тизимини такомиллаштириш;

- фан-техника тараққиёти ютуқларини қўллаш асосида меҳнатнинг техник қуролланганлик даражасини ошириш, иқтисодий дастаклар асосида эса меҳнатнинг моддий асосини яхшилаш;

- меҳнат ва маиший хизмат шароитларига таъсир этувчи иқтисодий ва ижтимоий чораларни кучайтириш, меҳнат ҳуқуқларининг амал қилинишига эришиш;

- меҳнатнинг якуний натижаси ва ишчилар меҳнатини баҳолаш имконини берадиган тизимдан фойдаланиш.

Меҳнат самарадорлигини инновацион менежмент асосида самарали оширишда персонал меҳнат натижаси ва фаолият меҳнатини баҳолаш тизимини жорий этиш муҳим аҳамиятга эга. Персонал меҳнат самарадорлигини баҳолашга мазкур

монографиянинг 1.3-параграфиди берилган таснифга мувофиқ, баҳолаш биринчидан, ишчи-хизматчилар қандай ишлаётганлиги; иккинчидан, ушбу ҳолатда қандай натижаларга эришилганлиги; учинчидан, бунинг барчаси саноат корхонаси фаолиятига қандай ифодаланиши (намоён бўлиши, таъсир кўрсатиши) билан аниқланади.

Персонал меҳнати самарадорлигини баҳолаш саноат корхонасининг инсон ресурсларига нисбатан бажариладиган ташкилий назоратининг асосий таркибий қисми ҳисобланади ва қуйидаги мақсадни кўзлайди: персонал меҳнати натижадорлигини яхшилаш (мавжуд меҳнат салоҳиятини кўллаш ва тўлиқ фойдаланиш); иш билан боғлиқ бўлган қарорларни қабул қилишда раҳбар ва ишчиларни зарурий ахборот билан таъминлаш.

Йирик саноат корхоналарида ишчилар меҳнатини баҳолашда хусусий кўрсаткич ҳисобланган персонал меҳнати фаолиятидаги мажбурият даражасидан фойдаланилди. Персонал меҳнат фаолиятидаги мажбурият даражаси бўйича баҳолаш услубини кўллашда, ISO 9001:2008 сифатни бошқариш халқаро стандарт сертификати билан тақдирланган “Шўртаннефтьгаз” МЧЖ мисолида, ундаги раҳбар ва ишчи-ҳодимлар меҳнатини таҳлил қиламиз ҳамда асосий ҳисоблаш кўрсаткичларини белгилаймиз. Корхонада персонал меҳнатини баҳолашда алоҳида корхона фаолияти, раҳбар ва ходимларга боғлиқ ҳолдаги кўрсаткичларни инobatга олган ҳолда социологик сўровнома ўтказиш орқали аниқлаб топилади.

Тадиқотларимиз натижасида аниқланган ишчилар меҳнатини баҳолашнинг мажбурият даражаси ёрдамида ишончли ва сифатли ишчилар меҳнатини баҳолашда билиш зарур ҳисобланади. Персонал мажбурият даражасини аниқлаш орқали, ишчилар меҳнатини баҳолаш асосида олинган натижалардан тўғри фойдаланиш имкони пайдо бўлади ва шу асосида персоналнинг эгаллаб турган лавозимлари бўйича мажбурият даражаси билан ишчилар меҳнатини баҳолаш натижаси ўзаро мос равишдалигини ифодалаш мумкин. Шундай қилиб, ҳар бир ходимнинг эгаллаб турган лавозимида бажарадиган меҳнат функцияси бўйича мажбурият ва масъулият даражаларини билиш мақсадида танланган корхонада социологик

сўровнома ўтказилди⁷⁵ (11-илова) ва бу корхона персоналининг мажбурият таснифини ифодалаш имконини берди (3.2-жадвал).

3.2-жадвал

“Шўртаннефтгаз” масъулияти чекланган жамияти саноат корхонаси маъмурият персоналининг мажбурият таснифи

№	Кўрсаткичлар номи	Персонал бошқарув ходим (раҳбар)лари лавозими						Х _{м.т} ⁷⁶	М _{ф.б.}	М _{л.}
		Директор	Бош муҳандис	Молиявий ишлар бўйича ўринбосар	Кадрлар бўлими бошлиғи	Меҳнатни муҳофаза қилиш хизмати бошлиғи	Меҳнатни ташкиллаштириш бошлиғи			
1.	Ходимларнинг меҳнат фаолиятидаги асосий функциялари									
1.1.	Режалаштириш	Х _{м.т}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	М _{ф.б.}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	5	1	0
1.2.	Меҳнатни ташкил қилиш	Х _{м.т}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	М _{ф.б.}	Х _{м.т}	5	1	0
1.3.	Назорат қилиш	Х _{м.т}	М _{ф.б.}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	4	2	0
1.4.	Мотивация	М _{ф.б.}	М _{ф.б.}	Х _{м.т}	Х _{м.т}	М _{ф.б.}	Х _{м.т}	3	3	0
1.5.	Ўзаро мувофиқлаштириш	Х _{м.т}	Х _{м.т}	М _{ф.б.}	М _{ф.б.}	М _{ф.б.}	Х _{м.т}	3	3	0
2.	Персоналнинг мажбурият даражаси									
2.1.	Юқори малакали ходим	4	3	4	3	2	5	21		
2.2.	Ўртача малакали ходим	1	2	1	2	3	0		9	
2.3.	Малакасиз ходим	0	0	0	0	0	0			0

Ходимларнинг меҳнат фаолиятидаги функцияларига: режалаштириш, меҳнатни ташкил қилиш, назорат қилиш, мотивация ва ўзаро мувофиқлаштириш (координация)ни келтириш мумкин. Мажбурият таснифи “Шўртаннефтгаз” МЧЖ саноат корхонасидаги маъмурият персоналининг профессионаллик даражасини ифода этади.

Юқоридаги 3.2-жадвалдан, корхона бош директори доимий ҳолда меҳнат фаолиятида мотивация функциясини, бош муҳандис назорат қилиш ва мотивация меҳнат функциясини, молиявий ишлар бўйича ўринбосар меҳнатни ўзаро мувофиқлаштиришни, кадрлар

⁷⁵ Ўтказилган сўровномада “Шўртаннефтгаз” корхонасининг маъмурият персонали ва муҳандис-техник цехи ходимлари ҳамда ишчи-хизматчилар иштирок этди.

⁷⁶ Х_{м.т} – мажбурият, масъулият ва малакага эга бўлган ходим; М_{ф.б.} – меҳнат фаолияти давомида бажариши мумкин бўлган меҳнат функцияси (доимий ҳолда эмас); М_{л.} – мутлақо бу меҳнат функциясини бажармаган ёки ҳабардор эмас.

бўлими бошлиғи режалаштириш ва меҳнатни ўзаро мувофиқлаштиришни, меҳнатни муҳофаза қилиш хизмати бошлиғи меҳнатни ташкил қилиш, мотивация ва меҳнатни ўзаро мувофиқлаштириш меҳнат функцияларини мос равишда бажармаслигини кўриш мумкин. Аниқланган натижалардан қайд қилиш мумкинки, таҳлил қилинаётган корхонадаги ходимлар меҳнат малакаси ва мажбуриятини тўлиқ бажариши 70 фоиз, қисман бажарилиш ҳолатлари эса 30 фоизни ташкил қилмоқда. Корхонада персонал бошқаруви ходимлари меҳнат функцияларини бажаришда лавозим мажбурияти ва масъулиятини ҳис қилган ҳолда самарали меҳнат фаолиятини олиб боришган ёки бошқача қилиб айтганда, лавозим даражасида салоҳиятга эга бўлган ходимлар улуши юқорилигини кўрсатмоқда. Меҳнат функциясини бажаришга масъул бўлган ходим, ўз лавозимидаги меҳнат функциясини бажариши лозим. Бундай ҳолат, ходимларнинг лавозим бўйича меҳнат функцияларига кирмайдиган ишларни қилмаслик ва унга жавоб бермасликни юзага келтиради ҳамда пировардида лавозим меҳнат функцияларидаги мажбуриятларни тўлиқ бажарилишини таъминлаб беради.

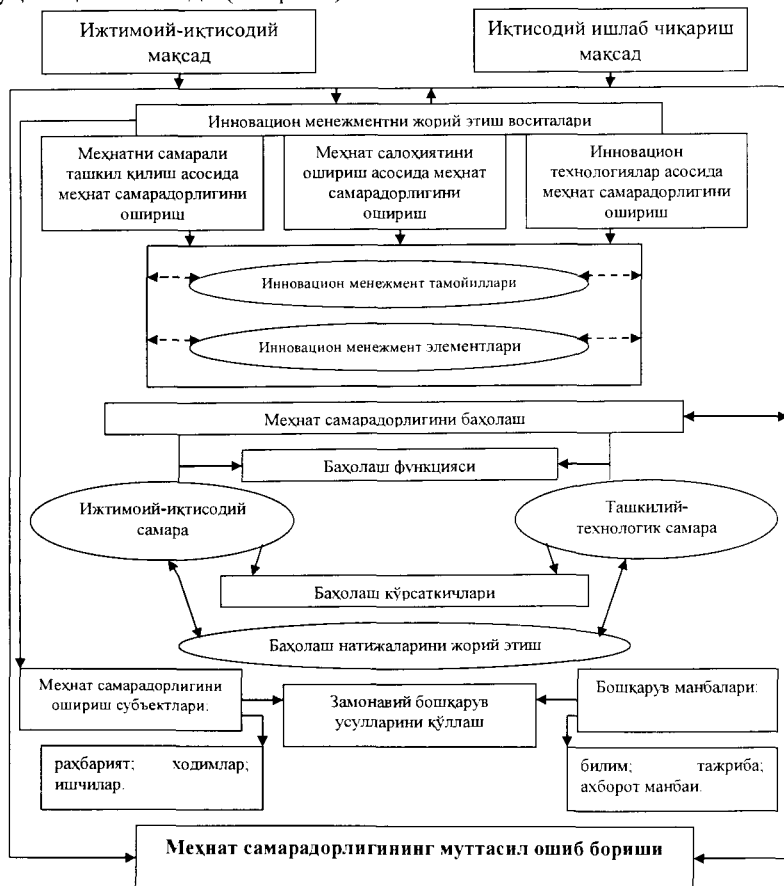
Тадқиқотларимиз натижасида таснифланган мажбурият таснифи корхонадаги лавозим меҳнат мажбуриятини ифода этади. Шундай қилиб, ходимлар меҳнат фаолиятидаги лавозим талабларига жавоб бериши, шунингдек мавжуд лавозим ҳам персоналга мос келмоғи керак. Бу албатта корхонага ходимларни лавозимга тайинлаш ва сифатли меҳнат функцияларини бажариш учун ходимни қўшимча ўқитиш, семинар-тренинг ёки малакасини оширишга сарфланадиган вақт ҳамда молиявий харажатларни тежаш имконини беради. Танланган саноат корхонасида ходимларни қўшимча ўқитиш ва малакасини оширишга сарфланадиган вақт ҳамда молиявий сарфларни тежаб қолиш мақсадида корxonанинг муҳандис-техник цеҳи ходимларини меҳнат функцияси бўйича ўтказилган сўровнома натижасини таҳлил қилинганида 56 нафар омилкор, фрезерловчи ва токарчидан иборат бўлган ходимларни қўшимча ўқитиш учун

сарфланиши лозим бўлган 156,8 млн.сўмни ва 4480 дақиқа иш вақтини тежаб қолиш имкониятини берди.

Персонал меҳнатини баҳолаш натижаларидан корхона раҳбарияти нафақат персонал меҳнат сифатини, балки мазкур лавозимга ходимни мос келишини ҳам аниқлаш имконини беради. Ходим ўз мажбурияти даражасида юқори меҳнат натижаларини кўрсатса, демак меҳнат лавозимига муносиб ҳисобланади.

Юқорида келтирилган ҳисоблаш кўрсаткичларидан фойдаланиб персонал меҳнати ҳисоблаб топилади ва уларни лавозим бўйича мажбурият даражаларини қиёслаш асосида персонал меҳнатини аниқлаш имконини беради. Агар меҳнат натижаси лавозим бўйича персонал мажбурият даражасига мувофиқ келса, ходимлар самарали меҳнат фаолиятини олиб бораётганлигини англатади, аксинча мажбурият даражасига мос келмаса, унда раҳбарият томонидан бажарадиган функцияни қайта кўриб чиқиши, меҳнат функциясини ошириши ёки қисқартириши эвазига меҳнат самарадорлигини ошириши мумкин бўлади. Шунини кайд этиб ўтиш мумкинки, мажбурият даражаси асосида ишчилар меҳнатини баҳолаш: биринчидан, ходимларнинг лавозимга мувофиқлик даражасини ифода этади; иккинчидан, белгиланган меҳнат функциясини бажаришда ходимнинг меҳнат самарадорлиги, унинг профессионал касб ва мажбурият даражаларига эга эканлигини аниқлаш; учинчидан, замонавий технологияларни ишлата оладиган кадрлар шакллантириш имконини беради. Мажбурият даражаси бўйича баҳолашда агар фойдаланилаётган кўрсаткичлар объектив, ҳисоблаш даражасида ифода этилган ва асосланган бўлса самарали ҳисобланади. Баҳолашда мажбурият даражаси услубидан фойдаланиб аниқлаш амалий аҳамиятга эга ҳисобланади, чунки кўрсаткичлар ҳар бир ходим бўйича меҳнат стандартини аниқламасдан, балки унинг меҳнат суръатини намоён этади. Бу ҳар қандай ҳолат(вақт)да ҳам баҳолаш ходимнинг меҳнатини ёки бажарадиган меҳнат функциясини коррекция қилиш мумкинлигини англатади ва бу sanoat корхонасида меҳнат самарадорлигини самарали бошқариш имкониятини кенгайтиради.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шуни қайд қилишимиз мумкинки, йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий ва иқтисодий ишлаб чиқариш мақсадларига эришишда инновацион менежментга амал қилиш муҳим ҳисобланади (3.3-расм).

3.3-расм. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишга инновацион менежмент таъсири⁷⁷

⁷⁷ Муаллиф томондан ишлаб чиқилган.

Йирик саноат корхоналари фаолиятида инновацион менежментни жорий этиш меҳнат самарадорлигини оширишда: ахборот, бошқарув, таҳлилий ва назорат вазифаларини ўтайди. У бутун корхона фаолиятининг таркибий қисми бўлиб, корхонанинг узок муддатли стратегияси талабларига жавоб берадиган персонал меҳнат натижасини ошириб бориш каби мақсадга эришишни кафолатлайди.

3.2. Инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш негизида меҳнат самарадорлигини ошириш

Жаҳон тажрибаси саноат ишлаб чиқариш соҳасида ўсишни таъминловчи инновацияларни амалиётга дадил татбиқ этиш жамиятни ва иқтисодий ривожланишни ҳаракатлантирувчи кучга айланганини кўрсатмоқда. Ҳозирда ривожланишнинг инновацион моделларини ва сунъий интелект билан жиҳозланган технологияларни қўллаётган мамлакатлар энг муваффақиятли ва барқарор ривожланаётган давлатлар ҳисобланади. Уларнинг изчил раванк топиши, жаҳон бозорларидаги рақобатбардошлиги табиий ресурсларни экспорт қилиш ва инсон меҳнатидан кенг фойдаланишда эмас, балки инновацион ғоялар ва ишланмаларга асосланади. Инновацияга асосланган фаолият, яъни саноат корхоналари томонидан фан-техника, ташкилий ва бошқарув соҳаларига оид ҳамда бошқа турдаги янгилекларни яратиб, улардан фойдаланиш ва кенг ёйиш инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг мазмун-моҳиятини ташкил этади.

Инновацион саноат ишлаб чиқариш аввало ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник-технологик жиҳатдан янгилаш жараёнларига илмий-амалий тадқиқотлар натижаларини ва ноу-хау ишланмаларини кенг жорий этишни талаб этади. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашаётган даврда Ўзбекистонда инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш “давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантиришнинг ташкилий-ҳуқуқий ва институционал

асосларига”⁷⁸, жумладан, самарали ва узлуксиз давом эттирилаётган макроиктисодий ва фаол инвестиция сиеётига, хорижий илғор тажрибалар ва инвестиция муҳити жозибadorлигини янада яхшилаш механизмларига боғлиқдир. Инновацион технологиялар ечимлари соҳасидаги тараққиёт саноат комплексида меҳнат самарадорлигини оширишнинг асосий омили, ишлаб чиқариш жараёнларини интенсификациялаш тадбирларининг барча тизимлари таркибий қисми сифатида ўзини намоён этади.

Мамлакатимизни 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида аҳоли фаровонлигини тубдан ошириш, иқтисодиёт ва унинг етакчи тармоқларини модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш каби долзарб вазифалар белгиланган. Сирасини айтганда, биз саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда инновация ва интеллектуал салмоқнинг улуши юқори бўлган барқарор бозор иқтисодиётига, замонавий ва глобал бозорда рақобатбардош саноатга, шунингдек, қулай инвестициявий ҳамда ишчанлик муҳитига эга жадал ривожланаётган давлатга айлантиришимиз лозим. Бундай эзгу мақсадга эса мамлакатни инновацион ривожланиш йўлига тўлиқ ўтказмай туриб эришиш мумкин эмас. Масалага шу нуқтаи назардан ёндашилганда, Президентимизнинг 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264-сонли Фармони, 2018 йил 27 апрелдаги “Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳаларни амалий жорий қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3682-сонли, 2018 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832-сонли қарорлари бетақрор аҳамиятга эга ҳужжатлар бўлди. Уларнинг қабул қилинишига инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳаларни кенг амалий

⁷⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга ошириш оид давлат Дастури тўғрисида”ги 2018 йил 22 январдаги ПФ-5308-сонли Фармонининг 3 бўлим 81 банди

жорий этиш борасидаги маъмурий ислохотлар концепциясини амалда самарали рўёбга чиқариш бўйича муҳим қадам сифатида қараш мумкин.

Мамлакатимизда иқтисодийни модернизация қилишнинг ҳозирги босқичи саноат корхоналарида янги маҳсулотлар ва замонавий технологиялар яратиш ҳамда экспортбop товарлар ишлаб чиқаришга йўналтирилган инновацион сиёсатдан иборатдир. Шу мақсадда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5635-сонли Фармонининг 3 бўлим 50 бандида “Тўқимачилик, нефть-газ, электрэнергетика, қимматбаҳо ва рангли металл, автомобилсозлик ва кимё соҳаларини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш” вазифаси белгиланган. Қайд этиш лозимки, белгиланган вазифаларни бажариш иқтисодий тармоқлари ва соҳаларида инновацияларни кенг жорий этиб бориш асосида амалга ошириш мумкин. Бироқ ҳозирги кунда саноат мажмуасининг кўпгина корхоналарида асосий фондлар маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскирганлиги ҳамда инновацион технологияларнинг кам сонли мавжудлиги яратилаётган саноат маҳсулотлари учун электрэнергия сарфи, хом-ашё исрофгарчилиги ва меҳнат сарфлари юқорилиги сабаб корхоналарнинг рақобатдошлигини оширишда жиддий тўсик бўлмоқда. Шу боисдан саноат корхоналарида технологик инновацияга асосланган саноат ишлаб чиқаришни ташкил этилиши, аввало фаолиятга жалб қилинаётган фаол инвестицияларга боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек “...биз фақат инвестицияларни фаол жалб қилиш, янги ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш ҳисобидан иқтисодийтимизни жадал ривожлантиришга эришамиз”⁷⁹.

⁷⁹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (28.12.2018).
http://www.president.uz/uz/2228

Шу жиҳатдан, Қашқадарё вилояти иқтисодиётини инновацион жадал ривожлантириш мақсадида киритилган инвестициялар таҳлилига назар ташлайдиган бўлсак, 2017 йилда бу кўрсаткич 10181,9 млрд.сўмни ташкил этган, яъни 2016 йилга нисбатан 160,7 фоизга ёки 3847,9 млрд.сўмга ошган. Киритилган инвестицияларнинг 44,5 фоизи ёки 4530,6 млрд.сўм марказлашган, 54,5 фоизи эса марказлашмаган инвестицияларни ташкил этади (12-илова). 12-илова маълумотлари таҳлили киритилган инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркибида жиддий ўзгаришлар содир бўлганлигини кўрсатмоқда. Иқтисодиётда инновацияларни молиялаштириш жараёнида марказлашган инвестициялар ўрни барқарор суръатлар билан ортиб борган, бунда кафолатланган хорижий инвестициялар 2017 йилда 2016 йилга нисбатан 2,2 марта ошганлигини кўриш мумкин.

Бундай ижобий иқтисодий ҳолатни, аввало давлатнинг иқтисодиётни инновацион ривожлантириш борасидаги мақсадли амалий ҳаракатлари сифатида қараш мумкин. Марказлашмаган инвестициялар таркибида тўғридан-тўғри инвестициялар салмоғи 28 фоизни ташкил этади, бу кўрсаткич 2011 йилга нисбатан солиштирилганда 15,4 мартага ошганлигини кўриш мумкин. Чет эл инвестициялар салмоғининг ошиши бу сўнгги 3 йил давомида мамлакатимизда олиб борилаётган оқилона иқтисодий сиёсат, яъни ўз вақтида меъёрий ҳуқуқий базанинг шакллантирилгани, хусусан хорижий инвесторларга яратиб берилаётган имкониятлар, солиқ ва божхона тизимидаги енгиликлар, қисқача қилиб айтганда мамлакатимизда қулай бизнес қилиш муҳитининг яратилганлиги натижаси деб ҳисоблаймиз.

Айтиш жоизки, вилоят иқтисодиётининг инновацион ривожланишини таъминлашда чет эл инвестициялари ичида кафолатланган хорижий инвестициялар салмоғининг сезиларли даражада улкан миқдорга эга бўлиши ижобий ҳолат ҳисобланади. Чунки, давлат кафолати асосида мамлакат иқтисодиётига инвесторлар капитал маблағларини йўналтиришлари уларнинг миллий иқтисодиётда фаолият юритиш натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган барча таваккалчиликлардан ҳимояланганлигини далолат беради. Вилоятда 2017 йилдаги барча чет эл инвестицияларининг 62 фоизини кафолатланган

инвестициялар улушига тўғри келганлиги, яна бир бор, мамлакатимизда қулай кафолатланган инвестиция иқлими яратилганлигини кўрсатиб турибди.

Қашқадарё вилояти иқтисодиётига жалб этилаётган барча манбалар ҳисобидаги инвестицияларнинг инновацион такрор ишлаб чиқариш таркибини таҳлил қилганимизда 2009-2011 йилларда асосий этибор фаолиятдаги корхоналарни қайта тиклаш, кенгайтириш ва асосий фондларни янгилашга қаратилиб умумий салмоқда 47,9 фоизни (3.3-жадвал) ташкил этади. 2012-2016 йиллар давомида йўналтирилган инвестициялар янги замонавий саноат қувватларини барпо этишга йўналтирилиб қурилиш-монтаж ишлари 2011 йилга нисбатан 6,6 бандга ошишига олиб келган (3.4-расм), 2017 йилда эса замонавий инновацион технологияларни ҳарид қилиш учун умумий инвестицияларнинг 48,5 фоизи сафарбар этилганини кўриш мумкин.

3.3-жадвал

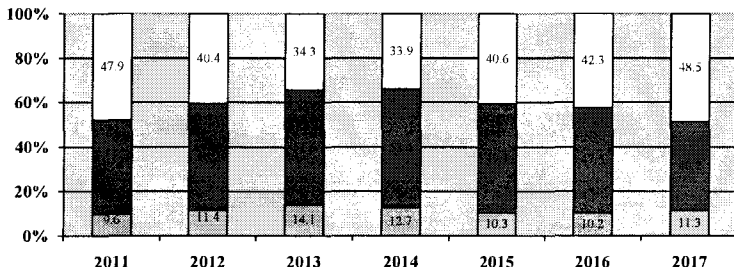
Қашқадарё вилоятида инновацион фаолиятни ривожлантиришга киритилган инвестицияларнинг технологик таркиби ўзгариши (жамига нисбатан фоиз ҳисобида)⁸⁰

№	Кўрсаткичлар номи	Йиллар						
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Инвестициялар, жами	100	100	100	100	100	100	100
	<i>шундан салмоғи:</i>							
1.1.	Қурилиш-монтаж ишлари учун инвестициялар	42,5	48,2	51,6	53,4	49,1	47,5	40,2
1.2.	Жиҳозлар, ускуналар, инвентарлар учун инвестициялар	47,9	40,4	34,3	33,9	40,6	42,3	48,5
1.3.	Бошқа ишлар учун инвестициялар	9,6	11,4	14,1	12,7	10,3	10,2	11,3

Сарфланаётган инвестицияларнинг технологик таркибида асосий ишлаб чиқариш фондларида муҳим ўринни эгалловчи жиҳозлар, ускуналар ва инвентарлар учун инвестициялар салмоғи 2017 йилда 2011 йилга нисбатан 0,6 пунктга, қиймат жиҳатдан ҳисоблаганда 13,8 мартага ошган. Асосий технологик фондларга йўналтирилган инвестициялар ўсиш

⁸⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-киتابи.

тенденциясига эга эканлиги бу соҳада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, янги турдаги инновацион саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш, меҳнат сарфини камайтириш, хавфсиз меҳнат шароитини яратиш имконини беради.

3.4-расм. Қашқадарё вилоятида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг такрор ишлаб чиқариш таркибининг ўзгариши, (фоиз ҳисобида)

Ушбу 3.4-расмда ифодаланган ҳолат саноат корхоналарида техник ва технологик янгиланиш учун йўналтирилган инвестициялар улушининг ортиб бораётганлигини ифодалайди. Бу саноат корхоналарида юқори технологияли ишлаб чиқаришга асосланган инновацион саноатнинг ташкил этилаётганлигини намоён этади.

Қашқадарё вилоятида жами ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 51 фоизи нефт-газ саноати корхоналарига тўғри келишини ҳисобга оладиган бўлсак, соҳани ривожлантиришдаги асосий устуворлик атроф-муҳитнинг ифлосланишини камайтириш, энергия таъминотидаги самарадорлик, юқори сифатга эга бўлган янги турдаги инновацион саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришдан иборатдир. Қайд этиш лозимки, нефт-газ хом ашёсини қайта ишлаш йўли билан 200 дан ортиқ турли хусусиятдаги юқори технологик маҳсулотлар олиш имкони мавжуд. Ушбу маҳсулотлар мамлакатимиздаги саноат корхоналари ва қишлоқ хўжалиги фаолиятида катта аҳамиятга эга. Бу борада экологик жиҳатдан тоза нефть маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини оширишдаги устувор вазифани бажаришда соҳага инновацияга асосланган саноатни ривожлантириш чоралари кўрилмоқда. Жумладан, соҳани

ривожлантириш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 26 январдаги “Республикада 2017 йил нефт, сиқилган газ, табиий газ, нефт маҳсулотларининг истеъмоли ва ишлаб чиқарилиши хақида”ги 2745-сонли Қарорига мувофиқ “Шўртаннефтгаз” МЧЖда мавжуд пропан-бутан аралашмасини олиш қурилмасининг (ПБААҚ, техник номланиши “УППБС”) 3/1,2,5 тизимлари қурилмаларини технологик модернизация қилиш учун 48,99 млн АҚШ долларлик, “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖда пропан-бутан аралашмасини олиш қурилмасининг 4-тизимини қуриш учун 460,7 млрд.сўмлик ҳамда УППБС-1,2,3 тизимлари қурилмаларини модернизация қилиш учун 121,4 млрд.сўмлик инвестиция маблағлари йўналтирилган. Бунинг натижасида вилоятнинг суюлтирилган газ ишлаб чиқариш йиллик қувватини қўшимча 120 минг тоннага ёки умумий ишлаб чиқариш қувватини 22,1 фоизга оширилишга эришилган. Агар ушбу ишлаб чиқариш натижаларини саноат корхоналари кесимида таҳлил қиладиган бўлсак, “Шўртаннефтгаз” МЧЖда УППБС-3/1,2,5 тизимларини технологик модернизация қилиш ҳисобига 61 минг тонна, “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖда УППБС-1,2,3 тизимларини технологик модернизация қилиниши 21 минг тонна ҳамда УППБС-4 тизимини ишга туширилиши 38 минг тонна суюлтирилган газ ишлаб чиқариш, шунингдек, қўшимча 66 та янги иш ўрнини яратиш имконини берган⁸¹. Бу эса, қўриб чиқилаётган саноат корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлашга, жумладан, “Шўртаннефтгаз” МЧЖда маҳсулот ишлаб чиқаришни 2018 йилда 2015 йилга нисбатан 158,5 фоизга, “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖда таҳлил даврига мос равишда 1,5 мартага кўпайтиришга эришилган. Бунинг натижасида мамлакатнинг ёқилгига бўлган тобора ортиб бораётган эҳтиёжларини таъминлаш имкониятларини кенгайтириш ва ҳавога чиқарилаётган зарарли моддаларнинг атроф-муҳитга бўлган салбий таъсирини сезиларли камайитиришга имкон берган. Таҳлил қилинаётган “Шўртаннефтгаз”

⁸¹ “Шўртаннефтгаз” МЧЖ ва “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖнинг 2016-2018 йиллардаги статистик ҳисоботлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

МЧЖ фаолиятида инновацияга асосланган саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш корхонада меҳнат унумдорлиги даражасини 2018 йилда 2015 йилга нисбатан 1,5 мартага ошириш (3.4-жадвал), ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотида меҳнат сиғимини 22,7 бандга қисқартириш, меҳнат фаолиятининг самарадорлигини 123,4 млн.сўмга ошириш, хавfli меҳнат шароитида меҳнат билан банд бўлганларни 34 тага камайтириш (13-илова), шунингдек, 2017 йилнинг ўзида 563,1 млн.сўмлик ишлаб чиқариш ресурсларини тежаб қолиш имконини берган.

Республикамизнинг машинасозлик ва бошқа қайта ишловчи тармоқлари ҳамда қурилиш саноатининг кенг ривожланиб бориши металлургия саноатини ривожлантиришга эҳтиёж кучайишига сабаб бўлмоқда. Шунга кўра, “Ўзбекистон металлургия комбинати” акциядорлик жамияти тизимидаги корхоналар фаолият ривожланишини таъминловчи инновацион тадбирларни амалга ошириш давр талабига айланмоқда.

3.4-жадвал

Қашқадарё вилоятининг саноат корхоналарида инновацион саноат ишлаб чиқариш асосида меҳнат самарадорлигини ўзгариши

№	Корхоналар номи	Фаолиятга инновацияларни қўллагувчи		Фаолиятга инновацияларни қўлагандан сўнг		2018 йилда 2015 йилга нисбатан, фарқи (+;-)
		Йиллар				
		2015	2016	2017	2018	
1. “Шўртаннефтваз” МЧЖ						
1.1.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	671,2	701,3	857,0	1009,3	338,1
1.2.	Меҳнат сиғими (киши куни, млн сўм)	1,282	1,422	1,167	0,991	-0,3
1.3.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги ⁸² , млн сўм	245,0	256,7	312,8	368,4	123,4
2. “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ						
2.1.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	516,4	535,5	729,4	847,9	331,6
2.2.	Меҳнат сиғими (киши куни, млн сўм)	1,929	1,867	1,377	1,162	-0,8
2.3.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн сўм	126,0	128,5	177,2	208,6	82,6

⁸² Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: Назария ва амалиёт / Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 3-нашри. - Т.: Фан, 2019. - 426 б.

3.4-жадвал давоми

2.4.	Унумли иш вақти даражасининг ошиши, % да	2,59	1,51	4,22	3,80	1,21
3. “Қарши таъмирлаш заводи” МЧЖ						
3.1.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	116,7	196,3	455,7	524,5	407,8
3.2.	Меҳнат сизими (киши куни, млн.сўм)	8,569	5,093	2,194	1,907	-6,7
3.3.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	28,5	46,3	104,4	122,2	93,7
3.4.	Унумли иш вақти даражасининг ошиши, % да	1,96	2,57	4,85	5,27	3,31
4. “Alloy stell business” МЧЖ						
4.1.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	29,1	32,2	202,6	276,1	247,0
4.2.	Меҳнат сизими (киши куни, млн.сўм)	34,349	31,102	4,934	3,621	-30,7
4.3.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	7,1	7,8	48,6	66,8	59,7
4.4.	Унумли иш вақти даражасининг ошиши, % да	1,5	2,6	3,8	4,4	2,9

Бундай шароитда инновациянинг асосий йўналишлари тармоқда ишлаб чиқариш самарадорлигини юксалтириш, маҳсулотлар ассортиментини кенгайтириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, маҳсулот таркибида инсон меҳнати сарфини камайтириш орқали ривожлантириш ҳисобланади. Бунинг учун металлургия корхоналарида унумдорлиги юқори бўлган электр печлардан кенг фойдаланиш, фаолиятни пўлат-прокат ишлаб чиқариш тизими бўйича ташкил этиш, меҳнатни тўғри ташкил этиш, инновацион технологияларни ўзлаштириш, технологик интизомни ва маҳсулот сифатини назорат қилишни кўчайтиришдан иборатдир.

Саноат корхоналарида арзон ва сифатли металл маҳсулотлари ассортиментини кенгайтириш орқали нафақат ҳудуднинг муайян турдаги металл маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондиришга балки соҳада меҳнат самарадорлигини ошириш, экспорт салоҳиятни, фойда ва валюта тушумини кўпайтириш имконини беради. Ушбу мулоҳазаларни амалий жиҳатдан асослаш учун тармоқда фаолият кўрсатаётган саноат корхоналарида амалга оширилган инновацион чора-тадбирлар натижасини кўриб чиқамиз. Соҳада ISO 9001:2008 сифатни бошқариш ҳалқаро стандартга мувофиқ фаолият кўрсатаётган “Қарши таъмирлаш заводи” МЧЖ саноат корхонаси ишлаб чиқариш фаолиятида инновацион саноатга асосланган маҳсулот ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга

нисбатан талабни қондириш мақсадида 2017 йилда умумий қиймати 615 млн.сўм бўлган 2D форматдаги “Лазерная резка” ва “Пласменная резка” замонавий автоматлашган технологиялар ўрнатилди. Бунинг натижасида корхона маҳсулот ишлаб чиқариш ассортиментини ўтган даврга нисбатан 19,6 фоизга ошириш имконини берган. Инновацион sanoat ишлаб чиқариш усулида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни турлар бўйича таҳлил қилганимизда 16 турдаги қишлоқ хўжалиги учун зарурий эҳтиёт қисмларни (“наральник культиватор”, “насок культиватор”, “стрельчатая лапа”, “сощник”, “бункер”, “бритва”, “чизельная лапа”, “пушти олгич”, “ер оғдаргич (отвал)” ва бошқа) автоматлашган инновацион технологиялар асосида ишлаб чиқариш имконини берган. Автоматлашган технологиялар асосида маҳсулот ишлаб чиқаришда яратилаётган маҳсулот таннархини одатий шу турдаги маҳсулотни автоматлашмаган (бевосита инсон меҳнати билан бажариладиган) меҳнат жараёнида ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархига нисбатан таққослаганимизда 32,1 фоизга арзонлаштиришга, сарфланаётган иш вақти сарфида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини 15,3 мартага ошириш, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, маҳсулот таркибида меҳнат сарфини эса 4 мартага қисқартириш ва тўлиқ ҳавфсиз меҳнат шароитини яратишга эришилгани аниқланди⁸³. Умумий ҳисобда, юқоридаги 3.4-жадвал ва 13-иловада ифода этилганидек корхонада 2018 йилда 2015 йилга нисбатан кунлик унумсиз сарф бўлаётган 25 дақиқа (йиллик 5800 дақиқа) иш вақти фондини ишлаб чиқаришга сафарбар қилинишига ёки унумли иш вақти даражасини 2,7 мартага оширишга эришилган, бу эса ўртача битта ишчининг соатлик маҳсулот ишлаб чиқаришини 3,1 млн.сўмга ёки ўтган даврга нисбатан 3,6 мартага оширишга, меҳнат сигимини 6,7 мартага қисқартириш, меҳнат унумдорлиги даражасини 4,5 мартага ошириш, пировардида меҳнат фаолиятининг самарадорлигини 4,3 мартага ёки 93,7 млн.сўмга ошириш имконини берган.

⁸³ “Қарши таъмирлаш заводи” МЧЖ 2016-2018 йилларда олиб борилган қузатув ва таҳлиллар натижасида муаллиф ҳисоб-китоби.

Саноат корхонасида ишлаб чиқарилаётган металл маҳсулотлари ҳажми ва сифатини мунтазам равишда ошириб бориш мақсадида “Alloy steel business” МЧЖ томонидан 2017 йилда умумий қиймати 430 млн.сўм бўлган электр печини (индукцион печ) фаолиятда фойдаланиш учун жорий этилди. Технологик янгиланиш корхонага маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини 2018 йилда 2015 йилга нисбатан 4 мартага ёки 802,0 млн.сўмга ошириш имконини берган. Замонавий инновацион технологиялардан фойдаланган ҳолда маҳсулот ишлаб чиқаришни олдинги ишлаб чиқариш яъни кўмир (кокс) ёрдамида металлни қайта ишлаш тизимига нисбатан техникавий ва иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини таҳлил қилганимизда куйидагилар аниқланди: биринчидан, коксинг ёниши натижасида ҳавога ажралиб чиқадиган захарли кимёвий моддалар олди олиншига; иккинчидан, бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланаётган иш вақтини 3 мартага тежаш ёки унумли иш вақти даражасини 2,9 мартага оширишга (3.4-жадвал); учинчидан, ҳавфсиз меҳнат шароити яратилишига; туртинчидан, тенг ҳажмдаги маҳсулотда меҳнат сиғимини 10,5 мартага қисқартириш ёки унинг тесқари миқдорий кўрсаткичи бўлган меҳнат унумдорлиги даражасини 9,5 каррага оширишга; бешинчидан, меҳнат сарфи бирлиги ҳисобига меҳнат фаолиятининг самарадорлигини 59,7 млн.сўмга ошириш; олтинчидан, маҳсулот таннархини 60 фоизгача (13-илова) арзонлаштиришга; еттинчидан, сифатли ва мустаҳкам маҳсулот олишга; саккизинчидан, юқори малака ва билимга эга бўлган ишчилар билан таъминлаш имконига эга бўлинган.

Саноат корхоналари фаолиятида инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш вазифасининг кенг миқёсли амалга оширилиши ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатдошлигини, меҳнат самарадорлигини ошириб бориш ва бошқа ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ечиш имконини оширади. Афсус билан айтиш керакки, кўплаб саноат корхоналарида инновацияга асосланган саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича аниқ ташкилий-иқтисодий механизм ишлаб чиқилмаган. Шу боисдан саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини инновацион

ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосида оширишда қуйидаги асосий жиҳатларга эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз:

- инновацион саноатга асосланган ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш;

- замонавий бошқарув усулларини фаолиятга қўллаш;

- меҳнатни ташкил қилишда меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни, мавжуд заҳираларни инobatга олиш;

- инновацион саноат маҳсулот ишлаб чиқариш имконини берувчи техника-технологияларни фаолиятга киритиш;

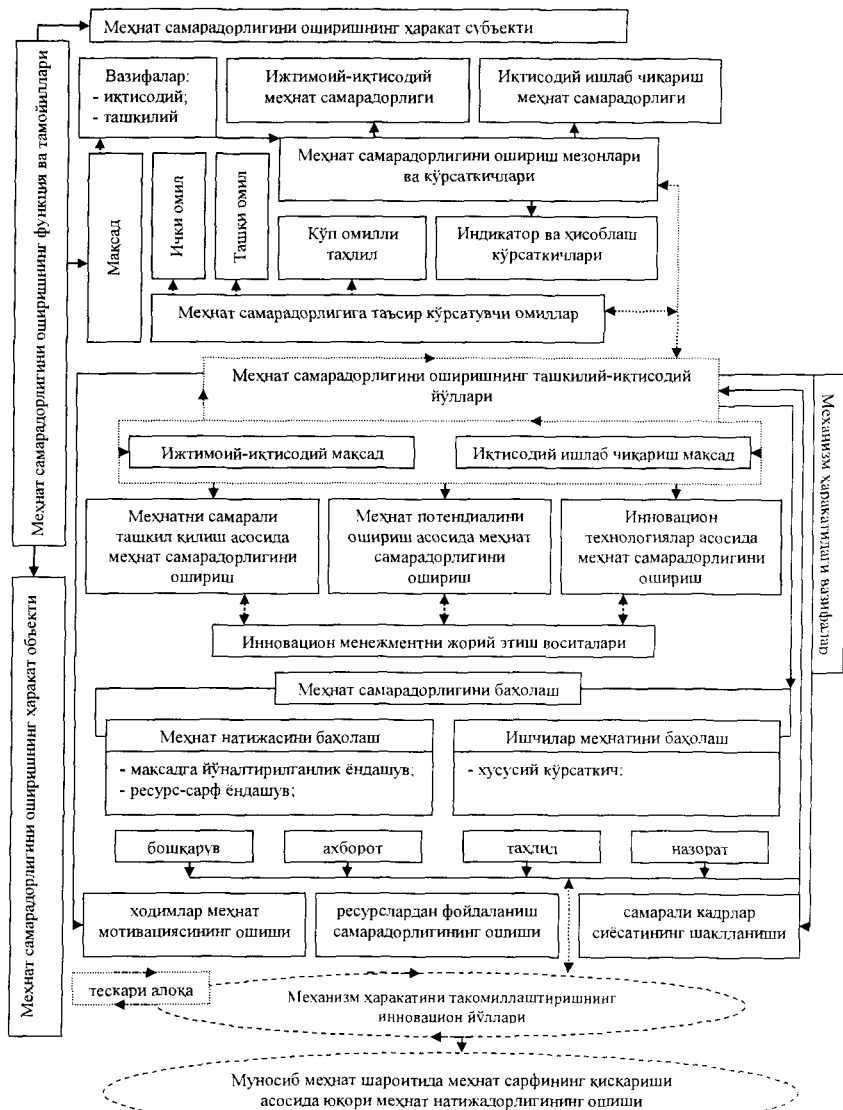
- ишлаб чиқаришни замонавий усул ва технологиялари асосида ривожлантириш учун хорижий сармоядорларни жалб қилиш;

- замонавий билим ва тажрибага эга бўлган кадрларни фаолиятга кенг жалб қилиш;

- корхона даражасида инновацион саноатнинг меҳнат самарадорлигини оширишини назорат, мониторинг ва таҳлил қилиш.

Меҳнат самарадорлигини оширишда инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг корхона даражасидаги иқтисодий афзаллиги Қашқадарё вилоятининг ёқилғи саноати ва металлургия саноати корхоналарини илмий таҳлил қилиш билан асосланди. Асосий жиҳатларни корхона даражасида қуйидаги чораларни амалга оширилиши лозим деб ҳисоблаймиз: биринчидан: фаолиятга инновацияга асосланган ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг мақсад ва муддатларини аниқлаш; иккинчидан: саноат корхонасининг фаолият хусусиятларини ҳамда меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи омилларни инobatга олган ҳолда меҳнатни самарали ташкил қилиш (2.1-расм); учинчидан: меҳнат самарадорлигини ошириш имконини берадиган заҳираларни аниқлаб олиш ва инновацион саноат ишлаб чиқаришда заҳиралардан самарали фойдаланиш бўйича чораларни ишлаб чиқиш (2.2-расм). Чоратадбирларнинг самарали ҳаракатини вужудга келтирувчи меҳнатни ташкил этишдаги тамойилларга амал қилиш (10-илова); тўртинчидан: корхоналарда меҳнат самарадорлигини оширишда инновацион менежментни жорий этиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда чоратадбирлар дастурини ишлаб чиқиш (3.3-расм).

Шуни эътироф этиш мумкинки, инновацион саноатни ташкил этиш негизида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини саноат корхоналари даражасида шакллантириш ва ҳаракатини вужудга келтиришдаги таъсирчан элементлар монографик тадқиқотимизда илмий-амалий жиҳатдан асосланди. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми меҳнат муносабатлари жараёнига таъсир кўрсатувчи ташкилий-иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий услубларни ўзаро уйғунлаштиришни кўзлайди. Бу механизм инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосида меҳнат самарадорлигини муттасил ошириб боришни кафолатлашлиги учун механизм ҳаракатини вужудга келтирувчи умумлашган босқичларни амалга оширишни тоқазо этади (14-илова). Ҳаракатлантирувчи босқичларни саноат корхоналарида амалга оширилиши куйидаги муҳим вазифаларни ечиш имконини беради (3.5-расм): биринчидан: меҳнат самарадорлигини комплекс баҳолаш асосида ишлаб чиқариш жараёнининг турли босқичларида объектив (ҳаққоний, ишончли) ахборот ва таҳлил натижаларини олиш имконини беради. Бунда, механизм ҳаракат субъекти меҳнат самарадорлигини оширишнинг мезонлари ва баҳолаш кўрсаткичларини аниқлаб олиши лозим бўлади, бу эса меҳнат самарадорлигини турли томондан: сарфлар, натижалар, меҳнат сифати, шунингдек, ҳар бир ходимнинг меҳнат натижадаги салмоғи бўйича баҳолаш имконини беради. Баҳолашнинг бундай тизимли шакли ҳар бир ходим учун “тушунарли” ва “ишончли” бўлиши (меҳнат фаолиятининг қайси жиҳатлари ҳисобга олинishi ва қайси мақсадли индикаторлардан фойдаланилишини билиши) керак, бу ҳолатда иккинчи вазифа яъни, муаммони доимий мониторинг ва таҳлил қилиш юзага келади. Бу ўз навбатида, олдиндан режалаштирилган натижаларга эришишдаги тесқари алоқани амалга оширишнинг асоси ҳисобланади. Бу вазифани ҳал этилиши ҳаракат субъектига энг муҳим мақсадни амалга оширишни, яъни инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этишда кадрлар сиёсати асосланган кадрлар салоҳиятини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий дастурини ишлаб чиқиш имконини беради;

3.5-расм. Инновацион саноатни ташкил этиш асосида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми⁸⁴

⁸⁴ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Иккинчидан: меҳнат самарадорлиги ўзгаришига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш, таъсир кўламини эконометрик баҳолаш ва меҳнат самарадорлигини оширишнинг заҳира манбаларини белгилаш имконини беради. Ушбу вазифани тўлиқ самарали амал қилиши учун тадқиқотимизда таҳлил қилинган омиллар ва уларнинг омилли таҳлил натижаси ҳамда заҳира манбаларидан фойдаланиш механизмига амал қилишлик лозим бўлади. Аниқланган натижалардан фойдаланиб меҳнат самарадорлигини оширишни бошқариш дастурларини ишлаб чиқиш юзага келади. Меҳнат самарадорлигини ошириш дастури олдиндан белгиланган мақсад ва вазифаларни сўзсиз бажарилишини таъминлашга қаратилган.

Бу меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий шакллари доимий назорат қилиш имконини бериб, мавжуд ресурслар салоҳиятидан самарали фойдаланишни таъминлайди.

Учинчидан: ахборот муҳитини яратиш вазифаси, бунда меҳнат самарадорлигини оширишда ҳаракат субъекти ва объектининг ўзаро ҳаракатлари ҳақида объектив маълумотларни олиш, истеъмол сарфларининг қопланиши ҳақида тезкор ахборот алмашинувига эга бўлишга, пировардида ходимларнинг меҳнат мотивациясини ва корхонага боғлиқлигини ошириш имконини беради. Меҳнат мотивацияси ва корхонага боғлиқлигини ошириш тизими келгусида саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини муттасил ошириб боришни кафолатлайди.

Бизнинг тадқиқотимизда келтирилган инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш негизида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми саноат корхоналарида муносиб меҳнат тамойиллари асосида меҳнат самарадорлигини оширилишини тизимли таъминлайди.

3.3. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш истиқболлари

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш мақсадга йўналтирилган узоқ муддатли самарали истиқбол кўрсаткичларига эга бўлишга мўлжалланган ташкилий-иқтисодий элементларни самаралироқ ишлашини таъминлайдиган чоралардир. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг юқори натижадорлигига эришиш йўлидаги ташкилий-иқтисодий элементларнинг ўзаро алоқалари натижасида такомиллашган функционал механизм юзага келади. Бундай функционал такомиллашган механизмни барпо этишда монографик тадқиқот объекти бўлган йирик саноат корхоналарининг фаолият хусусиятлари ва ташкилий-иқтисодий механизмнинг ҳаракат элементларини инobatга олган ҳолда меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг инновацион йўллари белгилаб олинди. Бунда: биринчидан, йирик саноат корхоналарида индивидуал ва жамoa муҳитини соғломлаштиришга йўналтирилган замонавий самарали бошқарув усулларини қўллаш орқали ижтимоий-меҳнат муносабатларини яхшилаш ва тартибга солиш; иккинчидан, ресурс тежамкор, юқори технологияларни ўзида мужассамлаштирган инновацион технологияларни фаолиятга кенг жорий этиб бориш; учинчидан, меҳнат самарадорлигини баҳолашда самарали ва ишончли кенг камровли ахборот олиш имконини берадиган баҳолаш тизимидан фойдаланиш; тўртинчидан, ишчи-ҳодимларнинг меҳнат натижасига таъсир кўрсатувчи ички ва ташки омиллари ҳамда улардан фойдаланишнинг заҳира манбаларини эътиборга олган ҳолда меҳнатни самарали ташкил қилиш; бешинчидан, меҳнат самарадорлигини оширишнинг мақсадли дастурларини узлуксиз фаолиятга жорий этиш; олтинчидан, меҳнат самарадорлигини ошириш даражасини ўсиш тенденциясини саклаб қолишда оширишдаги вазифа ва уларнинг бажарилишини мониторинг ҳамда

натижаси бўйича таҳлил қилиш, зарур ҳолларда фойдаланиш услублари ва элементларга қўшимча ва ўзгартириш киритиб бориш.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг инновацион йўллари амалий жиҳатдан тадбиқ этишда унинг ҳаракат механизми ва дастурини ишлаб чиқишни тақозо этади. Шу нуктаи назардан, механизмини такомиллаштиришнинг ҳаракат механизмини илмий жиҳатдан асослаб, куйида босқичма-босқич бўғинлар ўзгаришини кўриб чиқамиз. Жумладан, биринчи бўғинда, ҳақиқатда йирик саноат корхоналаридаги меҳнат самарадорлиги даражасига баҳо берилади, уни ошириш бўйича қарор қабул қилинади, мақсадли индикаторлар ва уларга эришиш муддатлари белгилаб олинади. Иккинчи бўғинда, ходимларнинг меҳнат жараёнида меҳнат функциясини бажариш учун ҳақиқатда сарфланаётган меҳнат сарфини аниқлаш, ундан самарали фойдаланишда аниқланган заҳира манбалари баҳоланади. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг мақсадли индикаторларига эришишда заҳира манбаларидан фойдаланиш механизмига тўлиқ амал қилиш; учинчи бўғинда, меҳнат самарадорлигини оширишнинг йўл харитаси ҳисобланган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва доимий мониторинг қилиш, дастурга зарурий қўшимча ва ўзгартириш киритиб бориш; тўртинчи бўғинда, механизмнинг ҳаракат вазифалари ва услубларини корхона фаолиятларида кенг қўллаш ҳамда ўзаро давомий уйғунлигини мониторинг қилиш; бешинчи бўғинда, механизм ҳаракатини амалга оширувчи субъектларнинг меҳнат самарадорлигини оширишдаги қатъий ташкилий вазифаларини белгилаш. Олтинчи бўғин, меҳнат самарадорлигини ошириш механизмини самарали фаолиятга тадбиқ этилишидан кутилаётган истикбол кўрсаткичларини ҳисоблаб чиқаришни назарга тутати. Мазкур ҳаракат механизми бўғинларини йирик саноат корхоналари фаолиятида қўллаш ташкилий-иқтисодий механизмнинг самарали ишлаши учун такомиллаштириш вазифасини ўтайди.

Механизм ҳаракатининг биринчи бўғинида, йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш учун амалга

оширилган чоралар ва яратилган шароитлар ўрганиб чиқилади, натижаси бўйича келгусида зарурий чора-тадбирлар ишлаб чиқилади ва ижросини таъминлаш учун қарор қабул қилинади.

Иккинчи бўғин, йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича аниқланган заҳиралардан самарали фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмнинг амалда қўлланилишидан эришилган (эришиладиган) натижаларни мониторинг ва таҳлил қилишга бағишланган. Агар меҳнат самарадорлигини оширишнинг мавжуд (2.2-расм) заҳираларидан тамойилларга мувофиқ (10-илова) фойдаланилса, танланган йирик саноат корхоналарида эришилган иқтисодий самарадорлик каби қўлланилаётган (қўлланиладиган) саноат корхонасида ҳам ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий самарага эришиш имконини беради (3.5-жадвал).

3.5-жадвал

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг мавжуд заҳираларидан фойдаланиш самараси⁸⁵

Фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизми	Воситалар	Эришиладиган ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий самара
Меҳнатни самарали ташкил қилиш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш	<p>Истиқболда тараққиётнинг лойиҳа ва дастурини ишлаб чиқиш.</p> <p>Хориж ва маҳаллий саноат корхоналарида ҳамда илмий-тадқиқот институтларидаги меҳнатни ташкил этиш борасидаги янгилек ва ютуқларни фаолиятга киритиб бориш.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - корхонани модернизация ва диверсификация қилиш имкониятининг ошиши; - кадрлар мажбурияти ва масъулиятининг ошиши; - меҳнат интизомининг яхшиланиши; - кадрлар билими ва малакасининг ошиши; - хавфсиз меҳнат шароити яратилиши; - иш вақти фондидан фойдаланиш самарадорлигига эришиш.
Меҳнат салоҳиятини ошириш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш	<p>Муносиб меҳнат шароитини яратиш.</p> <p>Кадрлар малакасини ошириш. Ижодий эркинлик.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - меҳнат унумдорлигининг ошиши; - даромад, фойда ва рентабелликнинг ошиши; - иш ҳақининг ошиши ҳисобига ишчилар ҳаёт фаровонлиги яхшиланиши;

⁸⁵ Танланган йирик саноат корхоналарида олиб борилган қузатув ва таҳлиллар натижасида эришилган самара асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

3.5-жадвал давоми

	<p>Меҳнатни раббатлантиришда индивидуал ёндашиш</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ишчилар шахсий имкониятларининг ошиши; - мақбул ижтимоий-психологик муҳитнинг яратилиши; - персоналнинг корхона мақсадларига хайрихоҳлиги (бефарқмаслиги) ошиши; - раҳбарият ва ишчилар ўртасида ўзаро ҳурмат ва ишончнинг пайдо бўлиши; - меҳнатдан мамнун бўлиш
<p>Инновацион технологиялар асосида меҳнат самарадорлигини ошириш</p>	<p>Инновацион технологияларни фаолиятга жорий этиш.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - инновацион технологиялар билан куrollаниш даражасининг ошиши; - бирлик маҳсулот таркибида технологик салмоқнинг ошиши; - маҳсулот бирлигида меҳнат сифимининг қисқариши;
	<p>Ресурслардан оқилона фойдаланиш. Инвестицион лойиҳалардан самарали фойдаланиш</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ишлаб чиқариш сарфларининг камайиши; - юқори сифатга эга бўлган маҳсулот ишлаб чиқарилиши.

Учинчи бўғин, йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ва дастурнинг муваффақиятли бўлиши учун бошлангич босқичдаги режалаштириш жараёнининг сифати муҳим аҳамиятга эга. Элементлар таркибининг вариантлар ва нуқтаи назарлар, барча танқидий мулоҳазалар узок муддатли мақсадга йўналтирилган дастурларни ишлаб чиқиш жараёнида қай ҳолатда ҳисобга олинишидан уларнинг тадбирларини рўёбга чиқарилишига боғлиқ. Меҳнат самарадорлигини ошириш дастурларининг муваффақиятли амалга оширилиши ва қутилган самарага эришиш, аввало куйидаги тўртта концептуал асосларга боғлиқ, деб ҳисоблаймиз. Биринчи концептуал асос: ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этиш тизимини, таъсир кўрсатувчи омилларни яхши тушунадиган ишчи ва ходимлар, раҳбар, менеджерлар иштирокида, шунингдек, бошқа концептуал асослар ҳисобга олинган ҳолда дастурлар қабул қилинишига боғлиқ. Дастурни ишлаб чиқишда режалаштирилаётган тадбирларни тадбиқ этилиши натижасида қўлга киритиладиган самарани олдиндан кўра билиш жуда муҳим, чунки дастурни ишлаб чиқишда нафақат раҳбар, менежер ва ходимлар, шунингдек, ишлаб чиқариш жараёнида бевосита иштирок этадиган ишчилар ҳам

қатнашиши лозим. Сабаби, ҳаракат ва тадбирлар самарасини олдиндан билиш мақсадга эришишнинг аниқ чораларини ишга солинишини таъминлайди.

Корхонада иш берувчи билан ишга ёлланувчилар ўртасидаги ижтимоий шерикчилик тамойилларига, персонални бошқариш услублари, ижтимоий-меҳнат муносабатларини ҳисобга олиниши иккинчи концептуал асос ҳисобланади. Меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича дастур лойиҳасини ишлаб чиқишга жалб қилинган ишчи ва ходимлар, менежерларнинг малака ҳамда билим даражаси учинчи концептуал асосни ташкил этади. Дастурга киритилган тадбирлар юқори самара билан ва комплекс таъминоти учун амалга оширилиши дастурчилардан юқори малака ҳамда билим даражасига эга бўлишни талаб қилади. Корхона раҳбарларининг меҳнат самарадорлигини ошириш дастурларини ишлаб чиқиш жараёнида бевосита иштирок этишлиги тўртинчи концептуал асос бўлади. Бу ҳолат дастур бажарилишида зарур бўлган молиявий маблағ, меҳнат ва моддий ресурслар билан ўз вақтида таъминланиши учун зарурдир. Мазкур концептуал асослар йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириб боришнинг корхоналар даражасида ишончли механизми вазифаларини таъминлайди.

Тўртинчи бўғинда, механизминг ҳаракат вазифалари ва услубларини қўллашда меҳнат самарадорлигини оширишнинг максадли параметрлари, уларга эришиш муддатлари, стандарт ва нормаларнинг бажарилиши ҳамда ўзгартирилиши бўйича мониторинг олиб бориш лозим. Ҳаракат механизмининг мониторинг қилишда куйидаги ташкилий-иқтисодий босқичларни амалга оширишни тақозо этади (3.6-расм).

3.6-расм. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ҳаракат механизмини мониторинг қилишнинг ташкилий-иқтисодий босқичлари⁸⁶

Меҳнат самарадорлигини республика, ҳудудий ва корхона даражасида оширишга эришиш вазифалари бешинчи бўғинда амалга оширилади. Меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми ҳаракат субъектларининг меҳнат самарадорлигини оширишдаги ташкилий вазифалари (республика, ҳудудий, корхона даражаларида) турлича бўлиши билан ажралиб туради (3.6-жадвал).

⁸⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми ҳаракат субъектларининг ташкилий вазифалари⁸⁷

№	Ҳаракат субъекти	Ҳаракат субъектларининг меҳнат самарадорлигини оширишдаги функционал вазифалари
1.	Республика даражасида (давлат бошқарув органлари)	<ul style="list-style-type: none"> -инновацияларни жорий этишни жадаллаштириш; - саноат тармоқларини ривожлантиришнинг мақсадли давлат дастурларида меҳнат самарадорлигини ошириш ва баҳолаш кўрсаткичлари тизимини жорий этиш; - саноат тармоқларида меҳнат самарадорлигини ошириш концепциясини ишлаб чиқиш; - меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича дастурларни амалга оширишда ҳуқуқий ва молиявий шароитларни яратиш; - меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича вазифаларни ўзаро мувофиқлаштириш.
2.	Худудий даражада (маҳаллий ҳокимият органлари)	<ul style="list-style-type: none"> - худудни ривожлантиришда инновацияга асосланган лойиҳаларни рағбатлантириш; - худудий жиҳатдан меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш кўрсаткичлари тизимини жорий этиш; - меҳнат самарадорлигини оширишнинг мақсадли давлат дастурларидан келиб чиқиб худудий ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш; - саноат тармоқларини ишлаб чиқариш хусусиятларини инобатга олган ҳолда меҳнат самарадорлигини ошириш механизмини ишлаб чиқиш; - меҳнат самарадорлигини ошириш даражасини мониторинг қилиш; - меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича дастурларни амалга оширишда таъсирчан ташкилий-иқтисодий механизми ишлаб чиқиш.
3.	Корхона даражасида (раҳбар, мутахассис, ходим)	<ul style="list-style-type: none"> - инновацияга асосланган саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиб бориш; - меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолаш кўрсаткичлари тизимини жорий этиш; - меҳнат самарадорлигини оширишга таъсир кўрсатувчи омилларга амал қилиш; - меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми ҳаракатини вужудга келтирувчи муҳитни яратиш; - меҳнат самарадорлиги ошишини доимий назорат ва таҳлил қилиш.

Олтинчи бўғин бўйича, монографик тадқиқотимизда такомиллаштирилган меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми нафақат йирик саноат

⁸⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

корхоналарида, балки умумсаноат тармоқларида меҳнат самарадорлигини оширишга хизмат қилиши билан бирга, таҳлил қилинаётган йирик саноат корхоналарининг истиқбол кўрсаткичларини ишлаб чиқиш (3.7-жадвал) ҳамда зарурий тезкор ахборот олиш имконини беради. Қуйидаги 3.7-жадвал прогноз кўрсаткичларидан кўриш мумкинки, вилоятда йирик саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кенгайтиришда йирик саноат корхоналаридаги мавжуд захираларни истиқбол моделида ҳисоблаш, саноатни ривожлантиришдаги давлатнинг мақсадли дастурлари ва меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини сафарбар этиш ҳисобига саноат ишлаб чиқариш ҳажмини 2021 йилда 2018 йилга нисбатан 1,5 мартага ошириш имкони мавжуд.

3.7-жадвал

Қашқадарё вилояти йирик саноат корхоналарининг саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш прогноз кўрсаткичлари, млрд.сўмда⁸⁸

№	Корхоналар номи	Йиллар						2021 йилда 2017 йилга нисбатан фарқи, (+;-)
		2016	2017	2018	2019*	2020*	2021*	
1. "Gissarneftgaz" МЧЖ								
1.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн сўм)	160,9	225,4	253,1	289,8	336,8	382,3	156,9
1.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	364,3	610,3	685,2	784,6	911,8	1035,0	424,7
1.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	2,745	1,639	1,459	1,275	1,097	0,966	- 0,673
1.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн сўм	133,3	222,7	250,1	286,4	332,8	377,8	155,1
2. "Шўртганнефтгаз" МЧЖ								
2.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн сўм)	707,9	887,8	973,0	1090,7	1229,2	1341,1	453,3
2.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	701,3	857,0	939,3	1052,9	1186,6	1294,7	437,7
2.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	1,422	1,167	1,065	0,950	0,843	0,772	- 0,395
2.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн сўм	256,7	312,8	342,8	384,3	433,1	472,6	159,8

* Йирик саноат корхоналаридаги мавжуд захираларни истиқбол моделида ҳисоблаш, саноатни ривожлантиришдаги давлатнинг мақсадли дастурлари ва меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини сафарбар қилиш натижасида эришилаётган иқтисодий натижалар муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилган.

3.7-жадвал давоми

3. “Муборакнефтогаз” МЧЖ								
3.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн.сўм)	1154,9	1241,0	1423,4	1591,4	1822,1	2130,1	889,1
3.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	572,0	609,9	699,5	782,1	895,4	1046,8	436,9
3.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	1,748	1,640	1,430	1,279	1,117	0,955	- 0,685
3.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	209,3	222,6	255,3	285,5	326,8	382,1	159,5
4. “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖ								
4.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн.сўм)	1445,5	1465,9	1603,6	1760,8	1963,3	2128,2	662,3
4.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	1733,8	1797,7	1966,6	2159,4	2407,7	2610,0	812,3
4.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	0,577	0,556	0,508	0,463	0,415	0,383	- 0,173
4.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	634,6	656,2	717,8	788,2	878,8	952,6	296,4
5. “Дехқонобод калий заводи” МЧЖ								
5.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн.сўм)	121,2	174,1	189,1	208,7	238,4	276,3	102,2
5.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	240,0	341,5	370,9	409,3	467,5	541,9	200,4
5.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	4,167	2,929	2,696	2,443	2,139	1,845	- 1,084
5.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	87,8	124,6	135,4	149,4	170,7	197,8	73,2
6. “Шўртангазкимё” мажмуаси МЧЖ								
6.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн.сўм)	1333,3	1230,2	1340,9	1506,8	1789,3	1971,8	741,6
6.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	1778,8	1789,9	1951,0	2192,4	2603,4	2868,9	1079
6.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	0,562	0,559	0,513	0,456	0,384	0,349	- 0,21
6.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	651,0	653,3	712,1	800,2	950,2	1047,2	393,9
7. “Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ								
7.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн.сўм)	8,5	11,7	13,9	16,5	19,7	23,7	12,0
7.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	535,5	729,4	866,7	1028,8	1228,3	1477,7	748,3
7.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	1,867	1,377	1,154	0,972	0,814	0,677	- 0,7
7.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	128,5	177,2	210,6	250,0	298,5	359,1	181,9
8. “Қарши гаъмирлаш заводи” МЧЖ								
8.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн.сўм)	2,5	4,49	5,62	6,87	8,14	9,52	5,03
8.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	196,3	455,7	524,5	641,0	759,5	888,2	432,5
8.3.	Меҳнат сигими (киши-кун)	5,093	2,194	1,907	1,560	1,317	1,126	- 1,068
8.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	46,3	104,4	122,2	149,3	177,0	207,0	102,6
9. “Alloy stell business” МЧЖ								
9.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш (млн.сўм)	0,24	0,58	0,75	0,92	1,17	1,39	0,81

3.7-жадвал давоми

9.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	32,2	202,6	276,1	316,8	402,9	478,7	276,1
9.3.	Меҳнат сизими (киши-кун)	31,102	4,934	3,621	3,157	2,482	2,089	- 2,845
9.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн.сўм	7,8	48,6	66,8	76,7	97,5	115,8	67,2

Агар танланган йирик sanoat корхоналарида эришиладиган якуний прогноз натижаларини таҳлил қиладиган бўлсак, “Gissarneftgaz” МЧЖ корхонасида sanoat маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 2021 йилда 2017 йилга нисбатан 1,7 мартага, “Шўртаннефтгаз” МЧЖ корхонасида 1,5 мартага, “Муборакнефтгаз” МЧЖ корхонасида 1,7 мартага, “Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖ корхонасида 1,5 мартага, “Дехконобод калий заводи” МЧЖ корхонасида 1,6 мартага, “Шуртангазкимё мажмуаси” МЧЖ корхонасида 1,6 мартага, “Қарши иккиламчи кора металл” МЧЖ корхонасида эса 2,0 мартага, “Қарши таъмирлаш заводи” МЧЖ корхонасида 2,1 мартага ва “Alloy stell business” МЧЖ корхонасида 2,4 мартага оширишга эришилади. Таҳлил этилаётган даврда меҳнат кўрсаткичларининг ўзгаришини кўрадиган бўлсак, меҳнат унумдорлиги даражаси кўрсаткичини ўрта ҳисобда 1,7 мартага, меҳнат сизими эса 1,9 мартага қисқартириш, меҳнат фаолиятининг самарадорлигини 1,6 мартага ошириш имконини беради.

Олиб борилган тадқиқот ва кузатувларимиз натижаси бўйича шундай хулоса қилиш мумкинки, мамлакатимизни инновацион ривожлантириш га ўтиш шароитида йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми самарали ишлаши ва уни такомиллаштириб боришда қуйидаги чораларни кўриш муҳим ҳисобланади:

– бошқарувнинг ташкилий тузилмаларини такомиллаштириш (бошқарув бўлинмаларининг таркиби ва сони, мавжуд бошқарув даражаларининг сонини оптималлаштириш);

– ишлаб чиқаришнинг ташкилий тузилмаларини такомиллаштириш (маҳсулот ишлаб чиқаришни оптималлаштириш, ресурслар таъминоти ва сифатини яхшилаш);

– қўлланилаётган технологияларнинг инновационлик даражасини ошириб бориш;

– ишчи-ходимларни танлаш, жой-жойига қўйиш ва уларнинг касбий малакасини ошириб бориш тизимини такомиллаштириш;

– меҳнат самарадорлигини ошириш заҳира ва механизмларидан самарали фойдаланиш;

– ахборотлар билан ишлашда рақамли технологиялар тизимидан фойдаланиш;

– бошқарувнинг иқтисодий усуллари ролини ошириш, меҳнатга бўлган мотивацияни оширувчи тизимни такомиллаштириш;

– персонал ходимлар ўртасида ҳамжиҳатлик, бирдамлик ва мақсадлар уйғунлигини таъминлаш;

– ходимларни корxonанинг иқтисодий ва молиявий самарадорлиги ошишидан манфаатдорлик даражасини ошириш;

– ходимларнинг турмуш фаровонлигини яхшилаш;

– корxonанинг иқтисодий самарадорлиги ва рақобатдошлигини ошириб бориш;

– меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни инобатга олган ҳолда меҳнатни ташкил этишнинг самарали усулларида фойдаланиш;

– ишчиларга эркин меҳнат фаолиятини олиб боришга ва ижодий имкониятларини намоён этишлари учун имкон бериш;

– ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш;

– меҳнат нормаси ва интенсивлигига риоя қилиш.

Меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг инновацион йўллари мамлакатимизнинг йирик саноат корxonаларида муносиб меҳнат тамойиллари асосида меҳнатни ташкил этиш, меҳнат самарадорлигини ошириш, қўшимча кийматга эга бўлган саноат маҳсулоти таркибида жонли меҳнат сарфини қисқартириш, иш вақтидан оқилона фойдаланиш ҳамда меҳнат хавфсизлигини оширишни кафолатлайди.

ХУЛОСА

Рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида корхоналарда меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш борасида олиб борилган илмий-амалий тадқиқотлар жараёнида қуйидаги илмий хулосалар ишлаб чиқилди:

1. Рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлиги ва уни ифодаловчи кўрсаткичлар ижтимоий-меҳнат муносабатлари тизимида барча ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларнинг синтези ҳисобланади. Шу сабабли меҳнат самарадорлиги категориясининг ижтимоий-иқтисодий мазмунини ҳар тамонлама ёритишда ўзаро боғлиқ бўлган меҳнат кўрсаткичлари билан комплекс равишда амалга ошириш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда, йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни ва аҳамиятининг назарий асослари чуқур тадқиқ этилди, шунингдек, меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг асосий элементлари такомиллаштирилди.

2. Йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг асосий мезон ва кўрсаткичлари таснифланди. Бунда меҳнат фаолиятининг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлик мезонлари, меҳнат фаолияти билан боғлиқ ташкилий ҳамда иқтисодий кўрсаткичлар аниқланди. Шунингдек, ишда меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий баҳолашнинг “мақсадга йўналтирилган” ва “ресурс-сарф” тизими ёндашувлари ҳамда меҳнат самарадорлигини ташкилий-иқтисодий жиҳатдан ифодаловчи кўрсаткичлар тизими такомиллаштирилди.

3. Йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш бўйича хорижий ривожланган мамлакатлардаги sanoat корхоналари тажрибаси ўрганилди, улардан мамлакатимиз шароитида фойдаланиш имкониятлари бўйича таклифлар ишлаб чиқилди.

4. Қашқадарё вилояти йирик саноат корхоналарининг ривожланишига меҳнат самарадорлигини оширишнинг таъсири ҳамда танланган саноат корхоналари кесимида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичлари таҳлили амалга оширилди. Меҳнат самарадорлигини оширишга таъсир этувчи омиллар аниқланиб, ҳар бир омилнинг таъсир кўлами бўйича гуруҳларга бўлиниб, корреляцион ва регрессион таҳлил усулларидан фойдаланган ҳолда эконометрик баҳоланди.

5. Йирик саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини муттасил ошириб боришда фаолиятга инновацион менежмент асосларини жорий этиш, замонавий ишлаб чиқариш технологияларини қўллаш, меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг инновацион йўллари бўйича илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилди. Шунингдек, меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини йирик саноат корхоналари фаолиятида қўллаш натижасида кутилаётган прогноз параметрлари ҳисоблаб чиқилди.

Мамлакатимизни инновацион ривожлантиришда йирик саноат корхоналари салоҳиятини ва маҳсулот ишлаб чиқаришда меҳнат самарадорлигини ошириш учун олиб борилган илмий кузатув ва тадқиқотларимиз натижасида қуйидаги илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Мамлакатимизнинг инновацион саноат ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш ва тармоқлардаги корхоналарнинг муваффақиятли ишлашини таъминлаш масалаларини ҳал этишдаги стратегия ва тактикани ишлаб чиқишда меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш катта илмий-амалий аҳамиятга эга. Меҳнат фаолиятининг самарадорлигини ошириш юзасидан олиб борилган тадқиқотларимизда, аввало меҳнат самарадорлиги тушунчасининг мукамал муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди. Шундай экан, биз меҳнат самарадорлиги тушунчасига қуйидагича таърифни тавсия этамиз, меҳнат самарадорлиги – ижтимоий-иқтисодий категория

бўлиб, муносиб меҳнат тамойиллари асосида ишлаб чиқариш (ноншлаб чиқариш) жараёнида меҳнат сарфини камайтириб меҳнат сифатини ошириш эвазига юқори меҳнат натижадорлигига эришишдир.

2.Йирик sanoat korxonalarida mehnat samaradorligini oshirish bevosita ishlab chiqarishda ish bilan band b'ulgan ishchi-xodimlardan miqdor va sifat k'ursatkichlari uy'gunligida samarali foydalaniш bilan bogliq. Шу boisdan, йирик sanoat korxonalarida ishchi-xizmatчилардан samarali foydalaniшда индивидуал шахсий сифат ва салоҳиятни инobatга олган ҳолда фойдаланиш лозим.

3.Sanoat korxonalarida mehnat samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining asosiy mezonlari umumiy mehnat sarfini эришилган ижтимоий-иqtisodiy mehnat samaradorligi va iqtisodiy ishlab chiqarish mehnat samaradorligi k'ursatkichlari nisbati асосида аниқланади. Mehnat samaradorligi mezonlarini ifoda etuvchi k'ursatkichlar ижтимоий-mehnat munosabatlarida турли мақсад ва vazifalarini ifoda etuvchi k'ursatkichlar tizimidan iborat. Шу boisdan, йирик sanoat korxonalarida mehnat samaradorligi k'ursatkichini аниқлашда samaradorlikning umumiy natijasini ifoda etuvchi tashkiliy-iqtisodiy k'ursatkichlar tizimidan keng foydalaniш лозим.

4.Sanoat korxonalarida mehnat samaradorligini baholashda mehnat natijasini va personal mehnatini baholash imkonini beradigan “maqsadga iynaltilirilgan” va “resurs-sarф” ёндашувларидан foydalangan ҳолда mehnat samaradorligini miqdoriy va sifatiy жиҳатдан таҳлил қилишда услубий асослардан тизимли фойдаланиш лозим.

5.Rivojlangan хорижий davlatlarнинг йирик sanoat korxonalarida mehnat samaradorligini oshirish бўйича тупланган тажрибани мамлакатимизнинг йирик sanoat korxonalarida keng miqyёсда қўллаш бўйича таклифларни жорий этиш лозим.

6.Йирик sanoat korxonalarida mehnat samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi асосий k'ursatkichlarini таҳлил қилишда mehnat samaradorligiga таъсир

кўрсатувчи омилларни аниқлаш, таъсир кўламига мувофиқ гуруҳларга бўлиш, кўп омилли таҳлил ва тадқиқ қилиш муҳим вазифа ҳисобланади, шу боисдан тадқиқ этилган омилларнинг таъсир кўламини ҳисобга олган ҳолда саноат корхоналари фаолиятида фойдаланиш (қўллаш) қутилган ижобий натижа, яъни меҳнат самарадорлигини муттасил ошириш ва маҳсулот таркибида меҳнат сарфини қисқартириш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

- меҳнатга муносиб моддий рағбатлантиришни амалга ошириш ва иш ҳақини мунтазам равишда ошириб бориш (меҳнатнинг натижадорлиги, сифати, мураккаблигини ҳисобга олган ҳолда), меҳнат (ақлий, жисмоний, ижодий) имкониятларини сафарбар қилиши учун ўз вақтида ва адолатли иш ҳақи тўлашни ташкил этиш;

- ишлаб чиқариш жараёнларини технологик модернизация қилиш эвазига уни автоматлаштириш, янги инновацион технологияларни сафарбар этиш, технологик воситалардан самарали фойдаланиш ва уларни такомиллаштириб бориш;

- замонавий бошқарув усулларини фаолиятга қўллаш, ишчи-ходимлар малакасини ошириб бориш, маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида меҳнат тақсмоти ва кооперацияси муносабатларини, меҳнат ва моддий ашёвий ресурслардан самарали фойдаланишни ташкил этиш.

7. Саноат корхоналарида ишлаб чиқаришдаги жароҳатланишлар ва касб касаллигига чалинишлар даражасини пасайтиришда меҳнатни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, ижтимоий шериклик тамойилларига амал қилиб, муносиб меҳнат шароитларини яратиш учун давлат ва жамоатчилик назорати механизмини такомиллаштириш зарур.

8. Ўйриқ саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг мавжуд заҳираларидан фойдаланиш чора-тадбирлари ҳаракати муҳим ҳисобланади. Бунинг учун тадқиқотимизда илмий асосланган ва амалий қўлланган инновацияга асосланган саноат ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг ташкилий-иқтисодий механизмга амал қилиш лозим.

9. Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлиги ошишига таъсир кўрсатувчи омилларнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- “меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги (янги таҳрир) қонуннинг 12-моддасини, “экологик шароит, ускуналар сони, ишлаб чиқариш интенсивлиги, тармоқ мансублиги, технологик жараён мураккаблиги ва хавфсизлигини” ҳисобга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш;

- меҳнатни муҳофаза қилишга доир меъёрий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш ва қабул қилинган қонунлар ижросини доимий назорат қилишнинг таъсирчан механизмни ишлаб чиқиш;

- фаолиятга инновацион технологияларни қўллаган саноат корхоналарига мулк объектидан мол-мулк солиғи, божхона тўловларидан озод қилиш ҳамда тижорат банклари томонидан имтиёзли (5-7 фоизли) ва узоқ муддатли кредитлар бериш;

- инновацион технологияларни қўллаган ҳолда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва уларни яратиш учун зарурий хом-ашёларга нисбатан қўшилган қиймат солиғини қўлламаслик;

- меҳнат жараёнлари ва шароитларини аттестациядан ўтказиш механизмни амалда ишлашини назорат қилиш тизимини яратиш;

- саноат тармоқларида (давлат ва нодавлат саноат корхоналарида) меҳнат фаолиятини олиб бораётган кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш механизмни такомиллаштириш.

Юқорида кайд этилган хулоса ва илмий асосланган тавсиялардан амалда фойдаланиш рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида йирик саноат корхоналарида меҳнат сарфини камайтириш, меҳнат сифати ва унумдорлигини ошириш имконини беради. Бу эса, пировард натижада, ходимларнинг меҳнат мотивацияси ва меҳнат натижасидан қониқиши ҳамда даромад даражасининг ошишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. – 45 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодекси. - Т.: “Адолат”, 2014. – 109 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Хавфли ишлаб чиқариш объектларининг саноат хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни. - Т. 2006.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Техник жихатдан тартибга солиш тўғрисида”ги 2009 йил 23 апрелдаги ЎРҚ-213-сонли Қонуни. – Т. “Халқ сўзи”, 2009 йил 24 апрель.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида” Қонуни (янги таҳрирда). – Т. 2016.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

6. “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги 2010 йил 15 декабрдаги ПК-1442-сонли Қарори.
7. “2013-2016 йилларда Қашқадарё вилоятининг саноат салоҳиятини ривожлантириш тўғрисида”ги 2013 йил 2 августдаги ПК-2017-сонли Қарори.
8. “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш, таркибий ўзгартиришларни таъминлаш чоратadbирлар дастури тўғрисида”ги 2015 йил 6 мартдаги ПФ-4707-сонли Фармони.
9. “2015-2019 йилларда иктисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия сарфи ҳажмини қисқартириш, энергияни тежайдиган технологияларни жорий этиш чора-таadbирлари дастури тўғрисида”ги 2015 йил 5 майдаги ПК-2343-сонли Қарори.
10. “Саноат тармоқлари корхоналарининг жисмоний ишдан чиққан ва маънавий эскирган машина-ускуналарини жадал янгилаш, шунингдек, ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришга оид қўшимча чора-таadbирлар тўғрисида”ги 2016 йил 22 декабрдаги ПК-2692-сонли Қарори.
11. “Республикада 2017 йил нефт, сикилган газ, табиий газ, нефт маҳсулотларининг истеъмоли ва ишлаб чиқарилиши ҳақида”ги 2017 йил 26 январдаги ПК-2745-сонли Қарори.
12. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

13. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат Дастури тўғрисида”ги 2018 йил 22 январдаги ПФ-5308-сонли Фармони.
14. “Қашқадарё вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 29 мартдаги ПҚ-3635-сонли Қарори.
15. “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 2018 йил 7 майдаги ПҚ-3698-сонли Қарори.
16. “Ўзбекистон республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 3 июлдаги ПҚ-3832-сонли Қарори.
17. “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармони.
18. “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ-4022-сонли Қарори.
19. “Ўзбекистон республикаси давлат бошқарувида рақамли иқтисодиёт, электрон ҳукумат ҳамда ахборот тизимларини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 13 декабрдаги ПФ-5598-сонли Фармони.
20. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги 2019 йил 17 январдаги ПФ-5635-сонли Фармони.
21. “Рақамли иқтисодиёт ва «электрон ҳукумат» тизими инфратузилмаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2019 йил 18 майдаги ПҚ-4321-сонли Қарори.
22. “2019 - 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сонли Қарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Фармойиш ва Қарорлари

23. “Саноатда ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш ва маҳсулот таннархини пасайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2012 йил 7 мартдаги 64-сонли Қарори.
24. “Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ)нинг Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган конвенцияларини 2014-2016 йилларда амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2014 йил 27 майдаги 132-сонли Қарори.
25. “Ходимлар меҳнатини муҳофаза қилиш чора-тадбирларини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2014 йил 15 сентябрдаги 263-сонли Қарори.
26. “Саноат корхоналари ва қўрилиш ташкилотларининг барқарор фаолиятини ва уларнинг қувватларидан юқори даражада фойдаланишни таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2015 йил 26 январдаги 11-сонли Қарори.
27. “Иқтисодий фаолият турларини таснифлашнинг халқаро тизимига ўтиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2016 йил 24 августдаги 275-сонли Қарори.
28. “2017-2018 йилларда Қашқадарё вилоятида саноат, кишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш лойиҳаларининг кўрсаткичларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2017 йил 5 апрелдаги 183-сонли Қарори.
29. “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 20 октябрдаги 841-сонли Қарори.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари ва маърузалари

30. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016. – 56 б.
31. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик коидаси бўлиши керак”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 104 б.
32. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б.
33. Мирзиёев Ш.М. “Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураамиз”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
34. Мирзиёев Ш.М. “Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 592 б.
35. Мирзиёев Ш.М. “Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади”. – Т.: “Ўзбекистон”. 2019.

36. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлис қонунчилик палатаси ва сенатининг қўшма мажлисидаги нутқи. “Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 23 январ, № 17 (7519).
37. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 25 январ, № 19 (7490).
38. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Бой тарихимизга муносиб буюк келажагимизни барпо этадиган замон келди” номли 2020 йил 31 январь куни пойтахтимиздаги Олимлар кўчасида илмий-тадқиқот институтларига ташрифидоғи маърузаси. “Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 1 феврал, № 24 (7526).

V. Илмий монография, ўқув қўлланма ва дарсликлар

39. Абдукаримов И.Т., Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. “Қорхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили” (4-чиқарилиш). Т., 2003. – 155, 172 б.
40. Абдукаримов Б.А., Пардаев М.Қ. “Қорхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили”. СамИСи, 2007. - 172 б.
41. Абдуллаев Ё. “Статистиканинг умумий назарияси”. – Т.: “Фан”, 1993. - 240 б.
42. Абдурахмонов Қ.Х. Мехнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт / Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 3-нашри. - Т.: “Фан”, 2019. – 426 б.
43. Абдурахмонов Қ.Х., Шоюсупова Н.Т., Бакиева И.А. “Мехнат иқтисодиёти” (Дарслик). - Т.: “ТДИУ”, 2011. – 215 б.
44. Базарова Т.Ю., Еремина Б.Л. “Управление персоналом” (Учебник). - М.: “ЮНИТИ”, 2014.
45. Барышева А.В. “Производительность труда в развитых капиталистических странах” // А.В.Барышева. - М.: “Наука”, 1999. – с. 167.
46. Богина Д.П., Пивовар А.В., Шамата В.Н., и др. “Активация человеческого фактора и эффективность труда”. – Киев: “Наук. Думка”, 1990. - с. 29-30.
47. Волков О.И. “Экономика предприятия: (учебник)”. Изд. 3-е., перераб. и доп. - М.: “ИНФРА-М”, 2007. - с. 416.
48. Гайдукевич И.В., Бородин Т.А. “Эконометрика”. Практикум. Минск, 2009. – с. 8.
49. Генкин Б.М. “Экономика и социология труда: Учебник для вузов” // Б.М.Генкин. - 8-е изд. – М.: “НОРМА-ИНФРА-М”, 2014. – с. 138, 416.
50. Германова О.Е. “Производительность: экономическое содержание и проблемы измерения” // О.Е.Германова. - М.: “Наука”, 1996. – с. 188.

51. Журавлев П.В., Одегов Ю.Г., Волгин Н.А. “Управление человеческими ресурсами: опыт индустриально развитых стран” (учеб. пособие). - М.: “Экзамен”, 2002.
52. Зайцев Н.Л. “Экономика промышленного предприятия” (учебник). - М.: “ИНФРА-М”, 2002. - с. 203.
53. Иваницкий В.И., Максименко Р.Н., Ушакова Н.Н. “Экономика труда”. - М.: “Экономика”, 1990. - с. 334.
54. Иванова М.А. Экономическая статистика. Учебник. - М.: “ИНФРА”, 2000. - с. 210.
55. Каримов И.А. “2012 йил Ватанимиз тараққийини янги босқичга кўтарилган йил бўлади” номли Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза. Т.: “Халқ сўзи” газетаси, 2012 йил 19 январ.
56. Каримов И.А. “Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир”. - Т.: “Ўзбекистон”, 2015.
57. Кендрик Д. “Тенденции производительности труда в США” // Д.Кендрик. - М., 1991. - с. 315.
58. Костин Л.А. “Производительность труда технический прогресс. М.: “Экономика”, 1994. - с. 82.
59. Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Учебник. - М., 2005. - с. 499.
60. Новожилов В.В. “Проблемы измерения затрат и результатов при оптимальном планировании”. - М.: “Наука”, 1972. - с. 56.
61. Ортиков А. “Саноат иқтисодиёти”. Дарслик. 2-нашри. қайтадан ишлаб чиқарилган ва тўлдирилган. Т.: “Иқтисодиёт”. 2014. - 98 б.
62. Потуданская В.Ф. “Эффективность труда и профессиональная культура: монография” // В.Ф.Потуданская. А.В.Калекина. - Омск: “ОмГТУ”, 2009. - с. 197.
63. Рофе А.И. “Экономика труда”. - М.: “КноРус”, 2010. - с. 400.
64. Слезингер Г.Э. “Труд в условиях рыночной экономики”: (учебное пособие). - М.: “ИНФРА-М”, 1996. - с. 69.
65. Струмилин С.Г. “Общественная производительность труда и методы ее измерения” // С.Г.Струмилин. - М., 1967.
66. Tukhtabaev J.Sh. “Criteria and parameters of labor efficiency”. Monograph Association 1901 “SEPIKE”. den 30.06.2016. - pp. 75-84.
67. Ўлмасов А., Вахобов А. “Иқтисодиёт назарияси” (Дарслик) (тўлдирилган ва қайта ишланган нашри). - Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2014. - 43 б.
68. Харгадон Эндрю “Управление инновациями”. Опыт ведущих компаний – How Breakthroughs Happen. The Surprising Truth About How Companies Innovate. - М.: “Вильямс”, 2007. - с. 304.

69. Холмўминов Ш.Р., Бакиева И.А. “Меҳнат кўрсаткичи таҳлили”. Ўқув кўлланма. Т., 2011. – 53, 86, 138 б.
70. Форд Г. “Моя жизнь, мои достижения”. - Беларусь, Мин.: Издательство “Попурри”, 2015.
71. Шапиро С.А., Шатаева О.В. “Основы управления персоналом в современных организациях” (учеб. пособие). - М.: “Гроссмедиа”, 2008.
72. Эмирсон Г. “Двенадцать принципов эффективности”. – М.: “Экономика”, 1992. - с. 35-36.
73. Zheng ShiQiang. “Chinese Management”, 2005.

VI. Диссертация ва диссертация автореферати

74. Абдурахмонова Г.Қ. “Кичик бизнестда аҳолини муносиб меҳнат тамойиллари асосида иш билан таъминлашни такомиллаштириш”: икт.фан.док.дисс. Автореферат. - Т., 2016. – 13, 15, 21 б.
75. Абдурахмонов О.К. “Формирование комплексной системы управления охранной труда и ее эффективность в республике Узбекистан”: дисс.док.экон.наук. – Т., 2011. – с. 43.
76. Артёменко А.А. “Трансформация факторов эффективности труда на российских промышленных предприятиях (на примере предприятий электроэнергетики Саратовской области)”: дис.канд.экон.наук. – Саратов, 2001.
77. Брылев В.И. “Резервы роста эффективности труда в новых экономических условиях”. Автореферат дисс.док.экон.наук. - М., 2000. – с. 13.
78. Валуйский С.А. “Методические основы проектирования систем оценки эффективности труда управленческого персонала на промышленных предприятиях (на примере работников финансово-экономических служб предприятий легкой промышленности): дис.канд.экон.наук. – Санкт-Петербург, 2004.
79. Волчёнкова А.С. “Совершенствование механизма управления эффективностью труда в аграрном секторе экономики”. Автореферат дисс.кан.экон.наук. - Орел, 2013. – с. 8.
80. Ильина И.В. “Повышение эффективности труда в сельскохозяйственных организациях”. Автореферат дисс.кан.экон.наук. – Курск., 2011. - с. 9.
81. Набиев Ҳ.М. “Минтақаларида нефть ва газ тармоқларини инновацион тараққий эттириш”: икт.фан.ном.дисс. - Т., 2008.
82. Мадачиев А.А. “Иқтисодий ва бошқаришда инсон омиллини фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмидан фойдаланишни

- такомиллаштириш”: икт.фан. фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферат. - Т., 2017. - 16 б.
83. Соколова, Л.Г. “Управление производительностью труда на различных уровнях хозяйствования”: дис.док.экон.наук. - Иркутск, 2004. – с. 360.
 84. Стаканова О.В. “Социальные факторы эффективности труда рабочих (на примере отраслей машиностроения)”: дис.канд.экон.науки. - М., 2006.,
 85. Уроков Ж.Р. “Хизмат кўрсатиш корхоналари фаолияти самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш” (Самарканд вилояти мисолида): икт.фан.ном.дисс. Автореферат. – Самарканд., 2012.
 86. Ҳасанова Г.Ж. “Саноат корхоналари инновация фаолияти самарадорлигини ошириш”: икт.фан.ном.дисс. - Т., 2006.
 87. Эльмурзаева Р.А. “Личностный фактор эффективности труда”: дисс.кан.экон.наук. – Томск, 2002.
 88. Шамрай Л.В. “Совершенствование управления производительностью труда на предприятии”: дисс.кан.экон.наук. – Волгоград, 2009.

VII. Илмий мақола ва конференция тезислари

89. Абдурахмонов О.К. “Методическое обеспечение выбора мероприятий по улучшению условий и охраны труда на промышленном предприятии”. “Двадцать четвертые международные Плехановские чтения”. - М., 2011. – с. 60.
90. Дзин С. “Новые тенденции в управлении персоналом на современных китайских предприятиях”. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. “Социология и политология”, - 2009. - № 1.
91. Дряхлов Н., Куприянов Е. “Системы мотивации персонала в Западной Европе и США”. // Пробл. теории и практики упр, 2017. - № 2.
92. Егоров С. “Человеческий фактор и экономический рост в условиях постиндустриализации”. - М.: Журнал “Вопросы экономики”, 2004. - № 5.
93. Марченко В. “Как управляют персоналом в Китае: особенности китайского менталитета”. - М., Журнал: “Гинеральный Директор”, 2016. - № 4.
94. Никифоров А. “О соотношении роста производительности и заработной платы” // А.Никифоров // Журнал “Общество и экономика”, 2001. - №7-8. – с. 95-110.
95. Нурматов Д.Н., Мамасолиев Г.М. “Факторы, влияющие на эффективное использование трудовых ресурсов на промышленных предприятиях”. “Двадцать шестое международные Плехановские чтения”. - М., 2015. – с. 84.

96. Овчинников Д.Л. “О системе управления персоналом в современной Японии” // Журнал: Актуальные проблемы соврем. науки. - 2004. - № 4.
97. Петров А.Ю. “Экономический анализ производительности труда” // А.Ю.Петров. - М., Журнал “Экономисть”, 2003.
98. Тухтабаев Ж.Ш. “Саноат корхоналарида иш вақти фондида фойдаланиш самарадорлигини оширишда меҳнат шароитининг таъсири”. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар”, 2015. - № 5.
99. Тухтабаев Ж.Ш. “Саноат ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат самарадорлигини микдорий ёндашувлар асосида баҳолаш”. “Биржа-Эксперт” журнал, 2015. - № 6.
100. Тухтабаев Ж.Ш. “Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишга таъсир қилувчи технологик омиллар”. “Биржа-Эксперт” журнал, 2015. - №11.
101. Тухтабаев Ж.Ш. “Ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш мезонлари ва кўрсаткичлари таснифи”. “Биржа-эксперт” журнал, 2016. № 5 (100). - 48-52 б.
102. Тухтабаев Ж.Ш. “Теоретический подход на повышение эффективности труда за счёт профессионального мастерства работников и стимулирование их творчества”. “Journal of Economy and entrepreneurship”, Vol. 12, Nom. 11, 2018. – с. 1194-1197.

VIII. Интернет сайтлари

103. www.gov.uz
104. www.lex.uz
105. www.mineconomy.uz
106. www.stat.uz
107. www.iqtisodiyot.uz
108. www.undp.uz
109. www.mexnat.uz
110. www.zjyouz.com
111. www.ilo.org
112. www.econominfo.ru
113. www.bls.gov.us
114. www.wikipedia.org
115. www.worldbank.org
116. www.laboureconomics.ru
117. www.epp.eurostat.ec

IX. Статистик материаллар

118. Доклад Генерального директора МОТ восьмому Европейскому региональному совещанию состоит из двух томов. Том I. Части I. Обеспечение достойного труда в Европе и Центральной Азии. 2014. - с. 37.
119. Международная организация труда. Конвенция. Документы. Материалы. Справочное пособие. – М.: “Дело-Сервис”, 2007.
120. Основные показатели годовых отчетов промышленных предприятий Республики Узбекистан. Статистический бюллетень. Госкомстат. – Ташкент. 2009-2018 г.г.
121. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика кумитаси. “Ўзбекистон рақамларда” статистик тўплам. - Тошкент, 2009-2018.
122. Қашқадарё вилояти статистика бошқармасининг “Вилоятда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва ислохотларнинг бориши бўйича таҳлилий кўрсаткичлар” бюллетен тўпламлари. Қарши, 2009-2018 й.
123. Қашқадарё вилоят ҳокимлигининг 2012-2016 йилларда “Саноатни ривожлантириш дастури” ижроси бўйича ҳисобот материаллари.
124. Promoting decent work in eastern europe and central asia. ILO decent work technical support team and country office for eastern europe and central asia – areas of work. 2013. - p. 14.

ИЛОВАЛАР

1-илова

Қашқадарё вилоят саноат тармоқларида фаолият кўрсатаётган йирик саноат корхоналари сони⁸⁹

№	Тармоқ мансублиги	Йиллар							
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	Электрэнергетика саноати								
1.1	“Қашқадарё худудий электр тармоқлари” АЖ	3	3	3	3	3	3	3	3
1.2	“Талимаржон ГЭС”								
1.3	“Қаршиэнерготаямир” МЧЖ								
2.	Ёкилги саноати								
2.1	“Шуртаннефтгаз” МЧЖ								
2.2	“Гиссарнефтгаз” ҚК								
2.3	“Нефтгазминерал” МЧЖ (2017 йилда чиқарилган)								
2.4	“Муборакнефтгаз” МЧЖ								
2.5	“Муборак газни қайта ишлаш заводи” МЧЖ	6	6	6	6	6	8	8	8
2.6	“Муборак сув таъминоти” МЧЖ (2016 йилда киритилган)								
2.7	Дехқонобод калий заводи” МЧЖ								
2.8	“Кукдумалокгаз” МЧЖ (2016 йилда киритилган)								
2.9	“Косон нефт газ кидирув экспедицияси” МЧЖ (2016 йилда киритилган)								
3.	Металлургия саноати								
3.1	“Қарши иккиламчи қора металл” МЧЖ	1	1	1	1	1	1	1	2
3.2	“Қарши таъмирлаш заводи” МЧЖ (2018 йилда киритилган)								
4.	Кимё ва нефт кимё саноати								
4.1	“Шуртангазкимё мажмуаси” МЧЖ	1	1	1	1	1	1	1	1
5.	Машинасозлик ва металл қайта ишлаш саноати								
5.1	“Муборак иссиқлик электр маркази” АЖ (2016 йилда чиқарилган)	1	1	1	1	1	1	1	1
5.2	“Қашқадарё пармалаш” АЖ (2016 йилда киритилган)								
6.	Енгил саноат								
6.1	“Cotton goat” ҚК (2017 йилда чиқарилган)								
6.2	“Қамаш пахта тозалаш” АЖ								
6.3	“Бешкент пахта тозалаш” АЖ								
6.4	“Косон пахта тозалаш” АЖ								
6.5	“Жейнов пахта тозалаш” АЖ								
6.6	“Муборак пахта тозалаш” АЖ	12	12	12	12	12	12	11	11
6.7	“Нишон пахта тозалаш” АЖ								
6.8	“Касби пахта тозалаш” АЖ								
6.9	“Чирокчи пахта тозалаш” АЖ								
6.10	“Шахрисабз пахта тозалаш” АЖ								
6.11	“Ок сарой текстиль” МЧЖ								
6.12	“Яккабоғ ок олтин” АЖ								
7.	Озиқ-овқат саноати								
7.1	“Қашқадарё дон маҳсулотлари” АЖ	3	3	3	3	3	3	3	3
7.2	“Дон халқ риски” АЖ								
7.3	“Дунё-М” АЖ								
8.	Бошқалар								
8.1	“Шахрисабз вино зрак” АЖ								
8.2	“Қарши ег экстракция” АЖ	4	4	4	4	4	4	4	4
8.3	“Косон ег-экстракция” АЖ								
8.4	“Косон дон маҳсулотлари” АЖ								
	Жами	31	31	31	31	31	33	32	33

⁸⁹ 2016-2017 йилларда киритилган йирик саноат корхоналари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Иқтисодий фаолият турларини таснифлашнинг халқаро тизимига ўтish чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2016 йил 24 августдаги 275-сонли қарорига асосан киритилган.

2-илова

Қашқадарё вилоят йирик саноат корхоналарида асосий фондларнинг таркиби ва умумий қиймати таҳлили⁹⁰

№	Асосий фонд элементлари	2011	2012	2013	2014	2015
	Жами асосий фондлар қиймати, млн.сўм	5887749,8	6930013	10481905,9	12100552,7	14108225,0
	<i>шундан:</i>					
1.	Био	453550	512700	601000	720400	947600
	асосий фондлардаги салмоғи, фоиз	7,70	7,40	5,73	5,95	6,72
2.	Иншоотлар (узатиш усуқуналари билан бирга)	3696670	4420300	7390700	8835500	9690200
	асосий фондлардаги салмоғи, фоиз	62,79	63,78	70,51	73,02	68,68
3.	Технология ва усуқуналар	1641790	1884100	2355900	2394800	3306100
	асосий фондлардаги салмоғи, фоиз	27,88	27,19	22,48	19,79	23,43
4.	Транспорт воситалар	90388	105300	123800	136300	146300
	асосий фондлардаги салмоғи, фоиз	1,54	1,52	1,18	1,13	1,04
5.	Бошқа асосий воситалар	5351,8	7613,0	10505,9	13552,7	18025,0
	асосий фондлардаги салмоғи, фоиз	0,09	0,11	0,10	0,11	0,13

3-илова

Ўзбекистон саноат тармоқларида асосий ишлаб чиқариш фондларининг ҳолат таҳлили (фоиз ҳисобида)⁹¹

№	Кўрсаткичлар номи	Йиллар							
		2008	2009	2010	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Асосий ишлаб чиқариш фондларининг эскириши	47,1	44,2	43,1	41,6	38,2	36,7	42,4	40,8
2.	Асосий ишлаб чиқариш фондларининг янгилианиши	11,2	13,3	12,4	13,7	16,1	17,3	21,5	22,4
3.	Асосий ишлаб чиқариш фондларининг чиқиб кетиши	2,7	4,0	5,5	2,0	3,5	3,9	4,7	4,9
4.	Асосий ишлаб чиқариш фондлари актив қисмининг чиқиб кетиши	3,9	7,1	2,7	2,3	2,9	2,2	3,4	3,6

⁹⁰ Қашқадарё вилоят статистика бошқармасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўғламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

⁹¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўғламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

**Қашқадарё вилоятининг йирик саноат тармоқларида ноқулай
меҳнат шароитларида банд бўлганлар таҳлили⁹²**

№	Кўрсаткичлар номи	Йиллар							2017 йилда 2011 йилга нисбатан, % да
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
1. Санитария-гигиена талабларига жавоб бермайдиган шароитда ишлаётганлар									
1.	Умумий саноат тармоғида, (киши сони)	4584	4481	4616	5351	5381	4876	4223	92,1
	<i>шундан:</i>								
1.1.	Электрэнергетика	2651	2510	2545	2982	3368	3247	2567	96,8
1.2.	Ёқилги саноати	520	540	568	524	371	365	384	73,8
1.3.	Металлургия	⁹³ -	-	-	14	16	-	-	-
1.4.	Кимё ва нефт кимё саноати	1246	1254	1271	1365	1430	1232	1255	100,7
1.5.	Машинасозлик ва метални қайта ишлаш саноати	-	-	-	19	19	23	17	17 марта
1.6.	Ёнгил саноат	44	58	74	51	9	9	-	-
1.7.	Озик-овқат саноати	-	15	34	135	168	-	-	-
1.8.	Бошқалар	123	104	124	261	-	-	-	-
2. Юқори шовқин таъсири остида ишлаётганлар									
2.	Умумий саноат тармоғида, (киши сони)	543	699	805	956	919	736	893	164,5
	<i>шундан:</i>								
2.1.	Электрэнергетика	308	354	402	567	564	527	-	-
2.2.	Ёқилги саноати	-	-	-	1	1	1	8	-
2.3.	Металлургия	-	-	-	16	16	-	-	-
2.4.	Кимё ва нефт кимё саноати	187	193	211	227	265	185	885	473,3
2.5.	Машинасозлик ва метални қайта ишлаш саноати	-	-	25	33	19	23	-	-
2.6.	Ёнгил саноат	3	11	18	2	-	-	-	-
2.7.	Озик-овқат саноати	-	-	25	38	54	-	-	-
2.8.	Бошқалар	45	141	124	72	-	-	-	-
3. Меърдан ортиқ даражадаги титраш таъсирида ишлаётганлар									
3.	Умумий саноат тармоғида, (киши сони)	178	403	1151	1187	1241	1064	481	270,2
	<i>шундан:</i>								
3.1.	Электрэнергетика	-	218	936	970	1013	948	481	4,8 марта
3.2.	Ёқилги саноати	-	-	8	4	3	3	-	-
3.3.	Кимё ва нефт кимё саноати	178	185	207	213	225	113	-	-

⁹²Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўпламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

⁹³ Шу даврда мавжуд эмас (статистик ҳисоботда акс этмаган).

Қашқадарё вилоятининг демографик ҳолати, аҳолига нисбатан даромадлар, энг кам ва ўртача ойлик меҳнат ҳақларининг динамик таҳлили⁹⁴

№	Кўрсаткичлар номи	Йиллар							2017 йилда 2011 йилга нисбатан, % да
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Аҳоли сони (минг киши)	2777,8	2831,3	2895,3	2958,9	3025,5	3088,8	3148,4	113,3
1.1.	жумладан: аёллар	1381,9	1407,2	1437,1	1467,4	1503,3	1530,0	1558,8	112,8
1.2.	эркаклар	1395,9	1424,1	1458,2	1491,5	1522,2	1558,8	1589,6	113,9
2.	Меҳнатга лаёқатли аҳоли сони (минг киши)	1565	1608,2	1649,2	1687,2	1719,4	1751,7	1780,6	113,8
3.	Меҳнат билан банд бўлганлар (минг киши)	1003,7	1036,6	1072,3	1108,5	1143,9	1180,9	1218,0	121,4
4.	Меҳнатга лаёқатли аҳолининг банд бўлганлар салмоғи, % да	64,1	64,5	65,0	65,7	66,5	67,0	68,0	106,7
5.	Жами аҳоли сонига меҳнатга лаёқатлилар салмоғи, % да	56,3	56,8	57,0	57,0	56,8	57,0	57,0	100,4
6.	Ялғи ҳудудий маҳсулот (ЯҲМ) ҳажми, млрд сўм	8322,0	8704,9	8828,1	10209,2	13632,9	14896,9	17366,1	208,7
7.	Энг кам ойлик иш ҳақи миқдори (сўм)	62920	79590	96105	118400	130240	149775	172240	273,7
8.	Ўртача ойлик иш ҳақи, (минг сўм)	860,71	1008,5	1175,5	1307,6	1390,6	1715,9	1836,4	213,4
9.	Аҳоли жон бошига нисбатан ЯҲМ, млн сўм	3,0	3,1	3,1	3,5	4,5	4,8	5,5	184,1
10.	Меҳнатга лаёқатли аҳолига нисбатан ЯҲМ, млн сўм	5,3	5,4	5,4	6,1	7,9	8,5	9,8	183,4

Йирик саноат корхоналарида ўртача ойлик иш ҳақи миқдори (бир ишчи ҳисобига, миң сўм)⁹⁵

№	Корхона номи	Йиллар				
		2013	2014	2015	2016	2017
1.	“Шўртаннефтгаз” МЧЖ	1459,9	1611,7	1768,5	2145,2	2561,4
2.	“Қарши иккиламчи кора металл” МЧЖ	739,0	811,4	929,1	1097,3	1318,9
3.	“Дехқонабод калий заводи” МЧЖ	857,7	958,1	1114,4	1384,0	1656,7

⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўғламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

⁹⁵ Қашқадарё вилоят статистика бошқармасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўғламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

8-илова
“Қарши иккиламчи қора металл” масъулияти чекланган жамиятининг 2001–2016 йиллардаги иккисодий
кўрсаткичлари (мили.сўм ҳисобида)

№	Кўрсаткичлар номи	Йиллар															
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	Маҳсулот чиқариш ишлаб	1513,8	1678,9	1907,8	2096,5	2437,8	2937,1	3538,6	3976,0	4369,2	5123,5	5488,4	5993,4	6016,7	7200,9	7811,9	8482,4
2	Иш билан банд бўлган ишчилар соғи, киши	55,0	54,0	54,0	53,0	56,0	56,0	54,0	55,0	56	56	57	60	57	58	62	66
3	Тарқабйй снжншлар налнжаснча товар ишлаб чнкарнш (бнр ишчн хнсобнга)	6,2	7,8	11,1	12,4	13,1	17,5	18,3	22,9	25,2	27,9	28,3	33,5	39,1	48,7	49,4	66,3
4	Ишчнларнннг унмжнз вақт сарфн, кушнлнк (днжнжн)	18,0	14,4	19,2	16,8	19,2	19,8	24,0	17,4	18,0	13,2	16,8	12,0	9,0	9,0	7,2	6,0
5	Аҳборот таъннотн учун сарфлар	0,06	0,087	0,125	0,19	0,375	0,55	0,68	0,8	0,85	0,916	1,45	2,785	3,21	3,745	4,845	5,1
6	Иш кушннннг ўртача давом этншн (кун-соат)	7,7	7,76	7,68	7,72	7,68	7,67	7,6	7,71	7,7	7,78	7,72	7,8	7,85	7,85	7,88	7,9
7	Бнтта ишчн ншлаган кушлар	256	252	256	248	244	248	252	254	258	248	250	242	244	248	254	252
8	Бнтта ишчннннг мнхнат сарфн (кншн-соат)	1971,2	1955,5	1966,1	1914,6	1873,9	1902,2	1915,2	1958,3	1986,6	1929,4	1930	1887,6	1915,4	1946,8	2001,5	1990,8
9	Иш хнжн жамгармнсен	6,6	8,6	10,3	12,1	18,4	24,3	35,2	44,7	60,2	78,3	285,7	373,7	407,4	452,9	568,9	615,6
10	Ҳоднмлар малакасн ва касб маҳоратннн таънншн учун сарфлар	0,15	0,21	0,3	0,9	1,8	1,1	4,5	4,2	1,8	1,91	4,585	8,5	11,55	9,45	12	9,65
11	Мнхнат шароитнн яхншлнш ва иш жойннн таънншнга сарфлар	9,25	11,57	13,22	18,2	20,53	29,56	34,65	46,85	54,1	52,595	48,236	41,428	84,518	88,095	92,844	118,046
12	Технологнк кушлланнш учун сарфлар	27,5	18,4	30,5	37,1	42	47,8	175	210	115	45,5	84,3	195,9	280	356,7	650	370
13	Технологнк модерннзацин хнсобнга зрншнлган нарнжн	925,8	816,3	1105,2	525,7	546,4	830,5	952,5	1536,7	1582	1360	1974	1486	1698	1910	2354	2581

Қашқадарё вилоятидаги йирик саноат корхоналарида иш билан банд бўлган ишчиларнинг меҳнат қўнимсизлиги даражаси тахлили⁹⁶

№	Кўрсаткич номи	Йиллар						
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Меҳнат қўнимсизлиги, фоиз ҳисобида (ишчиларнинг ўртача йиллик ҳисобидан)	0,35	0,56	0,37	2,01	1,78	1,67	1,52
2.	Меҳнат қўнимсизлигининг ўзгариши (ўтган йилга нисбатан таққослама, фоиз ҳисобида)	103,2	160,0	65,9	544,7	88,6	93,8	91,0

9-илова

Танлаб олинган омилларнинг натижавий белгига таъсирини аниқлаш учун корреляцион таҳлил усуллари яъни жуфт корреляция коэффицентидан фойдаланилади ва у қуйидагича аниқланади:

$$r_{ij} = \frac{(\sum x_i x_j - \sum x_i \times \sum x_j / n)}{\sqrt{(\sum x_i^2 - (\sum x_i)^2 / n)(\sum x_j^2 - (\sum x_j)^2 / n)}} \quad (1)$$

Ишда самарадорлик кўрсаткичларини таҳлил қилиш учун қуйидаги эконометрик моделдан (кўп омилли регрессия тенгламасидан) фойдаланилди:

$$y = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_i x_i \quad (2)$$

Чизикли модел, бунда, β_0 – озод ҳад, y – маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, x_i – маҳсулот ишлаб чиқаришга таъсир этувчи омиллар, β_i – кўп омилли модел параметрлари. ($i = 1, 2, 3 \dots m$), m – танланган омиллар сони.

Кўп омилли регрессия таҳлилда фойдаланилган белгилар

№	Номи	Ифодаланиши
1.	Кўп омилли корреляция коэффиенти	R^2
2.	Кўп омилли регрессия тенгламасининг номаълум параметрлари	$\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$
3.	Баҳолашнинг стандарт хатоси	Қиймати қанча кичик бўлса модел шунча аҳамиятли ҳисобланади
4.	Детерминация коэффиенти	Қиймати қанчалик 1 сонига яқин модел адекват ҳисобланади
5.	F – Фишер коэффиенти	$F_{\text{ҳақ}} > F_{\text{жидв}}$ бўлса детерминация коэффиенти аҳамиятли ҳисобланади
6.	P-қиймат	(“нолли” гипотезанинг аҳамиятлилигини кўрсатувчи мезон) 0,05 дан кичик кўрсаткич тегишли модел аҳамиятли ҳисобланади

⁹⁶ Қашқадарё вилоят статистика бошқармасининг 2010-2017 йиллардаги статистик тўпламларидан муаллиф ҳисоб-китоби.

Саноат корхоналарида меҳнат самарадорлигини ошириш имконини берадиган заҳиралардан самарали фойдаланиш тамойиллари⁹⁷

Фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизми	Ташкилий-иқтисодий тамойиллар	Тамойилларнинг мазмуни	Тамойилларнинг амалий аҳамияти
Меҳнатни самарали ташкил қилиш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш	Режалаштириш	Маълум жараённинг содир бўлишига олдиндан муқобил режаларни тузиб олиш	Турли ўзгариш ва тасодифларга тайёр бўлиш
	Илмийлик	Меҳнатни ташкил этиш ва бошқаришда фаннинг сунгги ютуқларини жорий этиш	Фан ютуқлари (бошқарув услуги, тамойил, қонуният) ва тупланган амалий тажрибалар асосида бошқарув самарадорлигига эришиш
Меҳнат салоҳиятини ошириш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш	Мотивация	Ходимларнинг меҳнат салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш имконини берадиган рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш ва амалда қўллаш	Ходимларнинг меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги ошиши
	Адолатлилик	Ходимларнинг индивидуал меҳнат натижасини ҳисобга олган ҳолда моддий фойдани тақсимлаш	Ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш, маҳсулот сифати ва ҳажмининг ошиши
Инновацион технологиялар асосида меҳнат самарадорлигини ошириш	Ўзлуксизлик	Ишлаб чиқариш жараёнидаги беунум вақт сарфини (носозликлар, қувватнинг пастлиги ва ҳ.к) юқотиш	Сифатли, рақобатдош, арзон, ишчи кучи сарфини кам талаб этадиган юқори меҳнат натижасига эришиш
	Рентабеллик	Фаолиятга чора-тадбирларни қўллаш асосида иқтисодий-молиявий самарани прогнослаш	Корхона фаолиятининг иқтисодий-молиявий самарадорлиги ошиши

⁹⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ЁЛЛАНГАН ХОДИМЛАР ВА ИШ БЕРУВЧИЛАР ЎРТАСИДАГИ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ЎРГАНУВЧИ**

**СЎРОВНОМА
(анкета № 1)**

Тошкент - 2018 й.

Ассалом алейкум Ҳурматли респондент!

Ҳурматли респондент ушбу социологик илмий тадқиқотни ўтказишдан асосий мақсад ёлланган ходимлар билан иш берувчилар ўртасидаги ижтимоий-меҳнат муносабатларини ўрганиш асосида саноат корхоналарида меҳнат билан бандларнинг меҳнат вазифаларини бажариш жараёнидаги мажбурият ва масъулиятини оширишга доир илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Социологик сўровномадаги ҳар бир савол бўйича бир неча жавоблар берилган бўлиб, бу саволларга аниқ жавоб вариантини белгилаган ҳолда, савол мазмунини инобатга олиб бир ёки бир нечта жавобни остига чизишингизни сўраймиз.

1. Сиз қайси саноат тармоғидаги саноат корхонада меҳнат фаолиятини олиб борасиз?

Электрэнергетика саноати	0101
Ёқилғи саноати	0102
Металлургия саноати	0103
Кимё ва нефт-кимё саноати	0104
Машинасозлик ва метални қайта ишлаш саноати	0105
Енгил саноат	0106
Озиқ-овқат саноати	0107
Бошқа саноат тармоғида бўлса, ёзинг _____	0108

2. Сизнинг маълумотингиз?

умумий ўрта	0201
ўрта махсус, касб-хуна	0202
олий-бакалавр	0203
олий-магистр	0204

3. Сиз қайси бир малакадаги меҳнат билан бандсиз?

Қўл куп меҳнатини талаб қиладиган малакасиз меҳнат билан	0301
Қўл меҳнати ва кўпроқ механизациялашган меҳнат билан	0302
Асосан механизмлар билан бажариладиган юқори малакали меҳнат билан	0303
Қўп ва билим билан бажариладиган юқори малакали меҳнат билан	0304
тўлиқ механизациялашган юқори малакали меҳнат билан	0305

4. Сиз, қайси бир меҳнат шароитида бандсиз?

меҳнатимга мос иш ҳақи ўз вақтида тўланадиган	0401
мухтассислигимга мос иш жойида	0402
тўлиқ иш вақтида	0403
ўз уйимда ишлаб чиқариш имкониятида (қасаначилик)	0404
тўғри таклифларим ва танқидий фикрларим ҳисобга олинадиган	0405
малака ошириш имкониятлари бўлган	0406
уй-жой билан таъминланиш имконияти бўладиган	0407
бошқа шароитлар бўлса, ёзинг _____	0408

5. Сиз иш жойингизни қандай баҳолайсиз?

Яхши	0501
Қониқарли	0502
Қониқарсиз	0503

6. Агарда "қониқарсиз" бўлса, қайси сабабларга кўра?

Қўл меҳнатини кўпдиги	0601
Эркин ижодий меҳнатга ўрин кам берилганлиги	0602
Иссиқ (совуқ) иқлим шароитининг мавжудлиги	0603

Хом-ашени етишмаслиги	0604
Моддий-техника таъминотининг пастлиги	0605
Иш жойи санитария талабларига жавоб бермаслиги	0606
Юкори шовкиннинг мавжудлиги	0607
Титраш таъсирида ишлашнинг лозимлиги	0608
Яхши ёритилмаганлиги	0609
Юкори унумли машина ва техникаларнинг етарли эмаслиги	0610
Чет элнинг илғор техника ва технологиясининг қўлланмаслиги	0611
7. Сизнинг меҳнат даромадингиз қайси бир манба ҳисобига кўпроқ вужудга келади?	
Асосий меҳнат ҳақидан	0701
Мукофот (қўшимча) иш ҳақидан	0702
Хусусий тадбиркорликдан	0703
Ўриндошлик туфайли иш ҳақидан	0704
Қарз бериш туфайли олинадиган фойздан	0705
Бошқа манба бўлса, ёзинг _____	0706
8. Сиз меҳнат даромадингиздан мамнунмисиз?	
Ҳа	0801
Йўқ	0802
Жавоб беришга қийналаман	0803
Билмадим	0804
9. Сиз меҳнат даромадингизни қайси бир даражада бўлишини ҳоҳлайсиз?	
Асосий озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олиш учун етарли бўлса	0901
Озиқ-овқат ва кийим-кечаклар учун етарли бўлса	0902
Туй ва турли маросимлар ўтказишга етарли бўлса	0903
Уй-жой сотиб олиш ва таъмирлашга етарли бўлса	0904
Жамғариш имконияти бўлса	0905
Бошқа бир даража бўлса, ёзинг _____	0906
10. Сиз меҳнатингиз натижаларидан қониқасизми?	
Қониқаман	1001
Қисман қониқаман	1002
Қониқмайман	1003
Қисман қониқмайман	1004
11. Агар “қониқмасангиз” қайси сабабларга кўра ?	
Меҳнатнинг оғирлиги	1101
Ёмон меҳнат шароити	1102
Меҳнатни нотўғри ташкил этилиши	1103
Меҳнат ҳақининг пастлиги	1104
Иш ҳақининг оила аъзоларини боқишга етмаслиги	1105
Нарх-навонинг баландлиги	1106
Сердаромад иш топишнинг қийинлиги	1107
Моддий-техника таъминотининг пастлиги	1108
Тўғри таклиф ва танқидларни ўз вақтида эътиборга олинмаслиги	1109
Бошқа сабаблар бўлса, ёзинг _____	1110
12. Бажараётган меҳнатингизга мос равишда меҳнат ҳақи олаёйсизми?	
Ҳа	1201
Йўқ	1202
Жавоб беришга қийналаман	1203
13. Бажараётган меҳнат вазифаларингиз Сизга оғирлик қилмаяптими?	
Ҳа, оғирлик қилади	1301
Йўқ, оғирлик қилмайди	1302
Куникиб кетганман	1303

14. Бажараётган меҳнат вазифангиз Сизнинг билим ва малакангизга мос келади деб ҳисоблайсизми?

Ҳа	1401
Йўқ	1402
Билмадим	1403
Бунданда оғирроқ вазифа бўлса ҳам бажара оламан	1404

15. Меҳнат вазифангизни бажараётганда масъулият билан қиршасизми?

Ҳа	1501
Унчалик эмас	1502
Йўқ албатта	1503
Меҳнат вазифам масъулият талаб этмайди	1504
Ҳошишга қараб (қайфиятга қараб)	1505
Соғлигим кўтара	1506
Моддий шахсий фойда бўлса	1507
Ҳўжа кўрсинда	1508

16. Меҳнат фаолиятингизда қайси меҳнат функцияларини доимий бажаришим лозим деб ҳисоблайсиз?

Режалаштириш	1601
Меҳнатни ташкил этиш	1602
Назорат қилиш	1603
Меҳнатга бўлган қизиқишни ошириш	1604
Ижтимоий-меҳнат муносабатларини ташкил этиш	1605

17. Агар Сиз иш берувчи бўлсангиз ходимларни қайси бир сифат белгисига қараб ишга ёллардингиз?

Малака даражасига	1701
Юқори меҳнат унумдорлигига	1702
Ишлаб чиқариш технологиясини билишига	1703
Шахсий фазилатларига	1704
Ешига	1705
Жинсига	1706
Оилавий ҳолатига	1707

18. Сиз иш берувчи сифатида ёлланаётган ходимларга кўпроқ қайси бир турдаги иш жойларини тавсия этган бўлардингиз?

Кўл меҳнатига асосланган	1801
Механизациялашган	1802
Юқори иш ҳакли	1803
Ўртача иш ҳакли	1804

19. Иш берувчи сифатида қорхонагизни қенгайтириш ёки янги иш жойларини ташкил этишингизга қуйидаги сабабларни қайси бири кўпроқ тўсқинлик қилида, деб ўйлайсиз?

Табиий ресурсларнинг чекланганлиги	1901
Қайта ишлаш технологияларнинг қимматлиги	1902
Асосий ишлаб чиқариш воситаларининг қимматлиги	1903
Саноатни ривожлантиришнинг давлат сиёсати	1904
Малакали ходимларнинг етишмаслиги	1905
Бошқа сабаблар бўлса, ёзинг _____	1906

20. Иш берувчи сифатида ёлланган ходимлар меҳнат унумдорлигини ошириш учун қуйидаги шароитлардан қайси бирини кўпроқ яратишингиз керак деб ҳисоблайсиз?

Иш вақтини ўз вақтида тўлаш	2001
Мутахассислиги бўйича иш билан таъминлаш	2002
Меҳнат шароитини яхшилаш	2003
Зарурият бўлганда юқори лавозимга кўтариш	2004

Кўл меҳнатини камайтириш	2005
Маънавий дам олишни ташкил этиш	2006
Меҳнатни самарали рағбатлантириш	2007
Бепул малакасини ошириш	2008
Юқори унумли техника билан таъминлаш	2009
Бошқа шароитлар бўлса, ёзинг _____	2010
21. Иш берувчи сифатида Сизга ёлланган ходимларни қаерда малакасини оширишни истардингиз?	
Корхонанинг ўзида	2101
Ўрта махсус ўқув юртларида	2102
Хорижнинг етакчи sanoat корхоналарида	2103
Чет эллардаги ўқув юртларида	2104
Махсус курсларда	2105
Хусусий ўқув юртларида	2106
22. Агар Сизга малакали кадр зарур бўлса, қайси бир ташкилотга кўпроқ муурожаат қилардингиз?	
давлат олий ўқув юртларига	2201
ўрта махсус, касб-хунар коллежларига	2202
хусусий университетларга	2203
хорижий ўқув юртларига	2204
турдош корхоналар раҳбариятига	2205
бандликка кўмаклашувчи марказга	2206
малакали кадрларнинг ўзида	2207
23. Сизнинг ишчи кучига талабингизни тўлароқ қондириш учун қайси бир тадбирларни амалга оширишни лозим деб ҳисоблайсиз?	
янги иш жойларини ташкил этиш	2301
янги табиий захира манбаларини аниқлаш	2302
самарали технологияни жорий этиш	2303
якши меҳнат ва дам олиш шароитларини яратиш	2304
ёлланувчилар билан дустана алоқадорликни ўрнатиш	2305
ёлланувчини қониктирадиган иш ҳақини бериш	2306
малака ошириш ёки янги касб ўрганиш имкониятларини яратиш	2307
ўз вақтида қонуний меҳнат шароитларини яратиш	2308
бошқа тадбирлар бўлса, ёзинг _____	2309
24. Сизнингча иш берувчилар билан ёлланган ходимлар ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларни яхшилаш учун қайси тадбирларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблайсиз?	
Ўз вақтида имтиёзли иш жойларини таклиф этиш	2401
Ишловчини юқори унум билан меҳнат қилиши учун шароит яратиш	2402
Меҳнат ҳақини тўғри белгилаш	2403
Малакаси бўйича иш жойи билан таъминлаш	2404
Якши меҳнат ва дам олиш шароитларини яратиш	2405
Иш берувчилар билан узвий алоқаларни ўрнатиш	2406
Малака ошириш ёки янги касб ўрганиш имкониятларини яратиш	2407
Ўз вақтида янги иш жойларини ташкил этиш	2408
Бошқа тадбирлар бўлса, ёзинг _____	2409

Тузувчи:

Социологик тадқиқотчи Ж.Ш.Тухтабаев

**Қашқадарё вилоятига киритилган инвестициялар ва уларнинг
молиялаштириш манбалари бўйича таркиби⁹⁸**

№	Кўрсаткичлар номи	Йиллар						
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Жамия асосий капиталга инвестициялар, млн.сўм	748,8	1471,8	1565,2	2018,7	2664,2	6334	10181,9
	<i>шундан:</i>							
1.1.	Марказлашган инвестициялар	44,5	490,0	413,2	511,3	689,4	2209,3	4530,6
1.1.1.	Ҳукумат томонидан кафолатланган хорижий инвестициялар	-	245,4	104,8	244,4	359,3	1168,3	2577,7
1.1.2.	Бюджетдан ташқари маблағлар	44,5	244,6	308,4	266,9	330,1	922,9	414,9
1.2.	Марказлашмаган инвестициялар:	704,3	981,8	1151,9	1507,4	1974,8	4124,7	5651,3
1.2.1.	Корхона маблағлари	655,6	905,8	1143,7	1502,0	1970,8	2192,6	2886,8
1.2.2.	Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	12,7	2,2	0,13	5,4	-	857,3	1573,1
1.2.3.	Тижорат банк кредитлари	36,0	73,8	8,1	-	3985,2	290,9	354,2
1.2.4.	Аҳоли маблағлари	-	-	-	-	-	783,9	837,2
	<i>шундан:</i>							
2.	Асосий капиталга инвестициялар, фонз ҳисобида	100	100	100	100	100	100	100
	<i>шундан:</i>							
2.1.	Марказлашган инвестициялар	5,9	33,3	26,4	25,3	25,9	34,9	44,5
2.1.1.	Ҳукумат томонидан кафолатланган хорижий инвестициялар	-	16,7	6,7	12,1	13,5	18,4	25,3
2.1.2.	Бюджетдан ташқари маблағлар	5,9	16,6	19,7	13,2	12,4	14,6	4,1
2.2.	Марказлашмаган инвестициялар:	94,06	66,71	73,60	74,67	74,12	65,1	55,5
2.2.1.	Корхона маблағлари	87,5	61,5	73,1	74,4	74,0	34,6	28,4
2.2.2.	Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	1,71	0,15	0,0008	0,27	-	13,5	15,5
2.2.3.	Тижорат банк кредитлари	4,8	5,0	0,5	-	0,1	4,6	3,5
2.2.4.	Аҳоли маблағлари	-	-	-	-	-	12,4	8,2

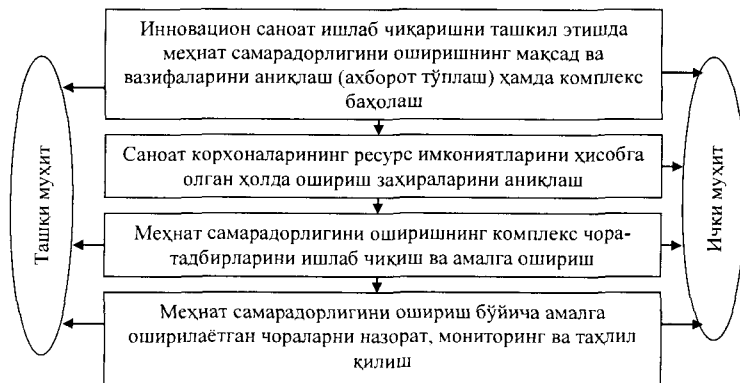
⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

Қашқадарё вилоятининг йirik саноат корхоналарида инновацион саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосида меҳнат самарадорлигини ўзгариши⁹⁹

№	Корхоналар номи	Фаолиятга инновацияларни қўллагунча		Фаолиятга инновацияларни қўллагандан сўнг		2018 йилда 2015 йилга нисбатан, фарқи (+/-)
		Йиллар				
		2015	2016	2017	2018	
1. "Шўртаннефтьгаз" МЧЖ						
1.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми (млн сўм)	668093,1	707941,6	887764,1	1059102,6	391009,5
1.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	671,2	701,3	857,0	1009,3	338,1
1.3.	Меҳнат сизими (киши-кун)	1,282	1,422	1,167	0,991	-0,3
1.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн сўм	245,0	256,7	312,8	368,4	123,4
1.5.	Иш вақти сарфида маҳсулот ишлаб чиқариш (киши-соат) млн сўм	231,7	244,8	307,9	367,3	135,6
1.6.	Хавфли меҳнат шaroитида меҳнат билан банд бўлганлар, киши-сони	72	59	43	38	-34
2. "Қарши иккиламчи қора металл" МЧЖ						
2.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми	7811,9	8482,4	11697,8	13975,8	6163,9
2.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	516,4	535,5	729,4	847,9	331,6
2.3.	Меҳнат сизими (киши-кун)	1,929	1,867	1,377	1,162	-0,8
2.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн сўм	126,0	128,5	177,2	208,6	82,6
2.5.	Иш вақти сарфида маҳсулот ишлаб чиқариш (киши-соат) млн сўм	4,15	4,56	6,09	7,19	3,04
2.6.	Хавфли меҳнат шaroитида меҳнат билан банд бўлганлар, киши-сони	16	0	0	0	-16
2.7.	Унумсиз сарф бўлаётган иш вақтининг тежалиши (кунлик-дақиқа)	12,0	7,0	20,0	18,0	6,0
2.8.	Унумли иш вақти даражаси ошиши, % да	2,59	1,51	4,22	3,80	1,21
3. "Қарши таъмирлаш заводи" МЧЖ						
3.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми	1623,1	2502,1	4487,5	5621,4	3998,3
3.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	116,7	196,3	455,7	524,5	407,8
3.3.	Меҳнат сизими (киши-кун)	8,569	5,093	2,194	1,907	-6,7
3.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн сўм	28,5	46,3	104,4	122,2	93,7
3.5.	Иш вақти сарфида маҳсулот ишлаб чиқариш (киши-соат) млн сўм	0,87	1,36	2,48	3,1	2,2
3.6.	Хавфли меҳнат шaroитида меҳнат билан банд бўлганлар, киши-сони	2	2	0	0	-2
3.7.	Унумсиз сарф бўлаётган иш вақтининг тежалиши (кунлик-дақиқа)	9	12	23	25	16
3.8.	Унумли иш вақти даражаси ошиши, % да	1,96	2,57	4,85	5,27	3,31
3.9.	Маҳсулот таннархининг пасайиши, % да	5,7	20,2	28,4	32,1	26,4
4. "Alloy steel business" МЧЖ						
4.1.	Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми	198,9	243,2	583,7	802,0	603,1
4.2.	Меҳнат унумдорлиги даражаси, минг сўм	29,1	32,2	202,6	276,1	247,0
4.3.	Меҳнат сизими (киши-кун)	34,349	31,102	4,934	3,621	-30,7
4.4.	Меҳнат фаолиятининг самарадорлиги, млн сўм	7,1	7,8	48,6	66,8	59,7
4.5.	Иш вақти сарфида маҳсулот ишлаб чиқариш (киши-соат) млн сўм	105,9	128,6	307,9	419,5	313,6
4.6.	Хавфли меҳнат шaroитида меҳнат билан банд бўлганлар, киши-сони	4	7	0	0	-4
4.7.	Унумсиз сарф бўлаётган иш вақтининг тежалиши (кунлик-дақиқа)	7,0	12,0	18,0	21,0	14,0
4.8.	Унумли иш вақти даражаси ошиши, % да	1,5	2,6	3,8	4,4	2,9
4.9.	Маҳсулот таннархининг пасайиши, % да	9,4	20,8	55,0	60,0	50,6

⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

Инновацион саноатга асосланган ишлаб чиқаришда меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иктисодий ҳаракатлантирувчи босқичлар¹⁰⁰

¹⁰⁰ Мўаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

МУНДАРИЖА

КИРИШ		3
I-БОБ.	РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕХНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	5
1.1.	Рақамли иқтисодиёни ривожлантириш шароитида sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг объектив зарурияти ва ижтимоий-иқтисодий аҳамияти.....	5
1.2.	Sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг асосий мезон ва кўрсаткичлари	19
1.3.	Sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмининг таркибий қисмлари.....	29
1.4.	Sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг хориж тажрибаси.....	40
II-БОБ.	ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ ЙИРИК САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕХНАТ САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ	56
2.1.	Қашқадарё вилояти йирик sanoat корхоналарининг ривожланишига меҳнат самарадорлигини оширишнинг таъсири.....	56
2.2.	Йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичлари таҳлили.....	73
2.3.	Йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг асосий иқтисодий омилларини эконометрик баҳолаш.....	91
III-БОБ.	РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕХНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ	105
3.1.	Йирик sanoat корхоналарида инновацион менежментни жорий этиш асосида меҳнат самарадорлигини ошириш.....	105
3.2.	Инновацион sanoat ишлаб чиқаришни ташкил этиш негизида меҳнат самарадорлигини ошириш.....	116
3.3.	Йирик sanoat корхоналарида меҳнат самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш истиқболлари	131
ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР		142
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати		147
Иловалар		156

Тухтабаев Жамшид Шарафетдинович

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ШАРОИТИДА САНОАТ КОРХОНАЛАРДА МЕҲНАТ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-
ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ**

(Монография)

«Fan va texnologiya» нашриёти.
100066, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.

Мухаррир: Ф.Исмоилова
Саҳифаловчи: Н.Рахматуллаева

Босишга 2020 йил 23 майда рухсат этилди.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.
Офсет босма усулида офсет қоғозда босилди.
10,6 шарт. б.т. 10,4 нашр табоғи.
Адади 100 нусха.